

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**НОВІТНЯ УКРАЇНА
1991–2001
(РОЗДУМИ ВИДАТНИХ СУЧАСНИКІВ)**

Київ 2001

ББК 66.2(4УКР)
Н73

Автори: *М. М. Амосов*, д-р мед. наук, проф., академік НАН України, академік АМН України, засл. діяч науки України; *Володимир* (В. М. Сабодан), Митрополит Київський і всієї України, Предстоятель Української Православної Церкви; *Л. І. Грач*, д-р іст. наук, Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим; *В. Б. Грицьов*, д-р техн. наук, проф., академік АН України, віце-президент МАУП; *Л. М. Кравчук*, Президент України (1991–1994), професор МАУП, академік МКА; *О. О. Мороз*, голова Соціалістичної партії України, Голова Верховної Ради України (1994–1998); *Б. І. Олійник*, народний депутат України, академік НАН України; *Г. Й. Удовенко*, голова Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин Верховної Ради України, голова Народного Руху України (з 1999); *І. Р. Юхновський*, д-р фіз.-мат. наук, проф., академік НАН України, голова Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України (з 2000)

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 3 від 23.03.01)

Новітня Україна 1991–2001: (Роздуми видатних сучасників): [Кол. моногр.] / Н73 М. М. Амосов, Володимир (В. М. Сабодан), Л. І. Грач та ін.; [За заг. ред. М. Ф. Головатого, Г. В. Щокіна]. — К.: МАУП, 2001. — 160 с.: іл. — Укр., рос.

ISBN 966-608-102-4

У колективній монографії, присвяченій 10-річчю незалежності України, репрезентовано статті відомих сучасних українських політиків. Подано різні погляди авторів на сучасні події. Розглянуто стратегії національного розвитку і шляхи розбудови самостійної соборної Української держави у сучасному світі, що потребує духовного оновлення, нагромадження інтелектуального потенціалу, осмислення українським народом своєї історичної місії у третьому тисячолітті. Автори належать до різних політичних течій, але всіх їх об'єднує одне — любов до українського народу і бажання поліпшити його життя.

Для широкого кола читачів — політиків, науковців, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

ББК 66.2(4УКР)

ISBN 966-608-102-4

© М. М. Амосов, Володимир (В. М. Сабодан), Л. І. Грач та інші, 2001

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2001

ПЕРЕДМОВА ВІД ВИДАВЦІВ

Це видання, присвячене 10-річчю незалежності України, на наше глибоке переконання, не залишиться непоміченим. І насамперед — завдяки складу авторів, які репрезентують справжнє сузір'я сучасної української політики. Маючи давнє і славне минуле, вона робить нині перші кроки по шляху державного суверенітету.

У цьому виданні подано різні точки зору, різні стратегії національного розвитку, широкий спектр нинішнього політичного розмаїття — від правого і лівого спрямувань до центру, який прагне рівноваги. Автори належать до різних політичних течій або намагаються бути поза їх впливом і тому, зрозуміло, не завжди дотримуються єдиного погляду щодо теперішнього стану і можливих подальших шляхів розвитку України у сучасному світі. Однак усіх їх об'єднує одне — любов до українського народу і бажання поліпшити його життя.

Усі автори були і є активними учасниками політичного життя країни не одне десятиліття. Багато з них мають вчені ступені і звання, їхні імена є окрасою багатьох відомих академій та наукових товариств. Безперечно, це справжній цвіт нації, гордість українського народу, який виховав і дав світові чимало своїх визначних представників. Саме за ними, найвидатнішими синами України, судять у світі про наш народ, його устремління і сподівання.

Найвідомішою і поза сумнівом непересічною особистістю з-поміж авторів цього видання є **Леонід Кравчук** — перший всенародно обраний Президент України. Гадаю, значущість

діяльності Леоніда Макаровича ще не до кінця усвідомлена й оцінена сучасниками. Минуть роки, можливо, десятиліття, і вся Україна, весь український народ, розкиданий по континентах, вдячно шануватиме ім'я свого першого загальнонаціонального Президента. На мою думку, коли б в Україні, як свого часу у Стародавньому Римі, існувало звання “батько нації”, то єдиним і гідним сьогодні претендентом на це звання міг би бути, безперечно, Леонід Кравчук.

Завдячуючи насамперед діяльності Леоніда Кравчука Україна назавжди увійшла у всесвітню історію як перша і поки що єдина держава, що добровільно вийшла зі страшного “ядерного клубу”, засвідчивши тим самим усьому населенню планети справді християнський взірець любові і добросусідських відносин. Враховуючи винятковий і глобальний характер такого політичного рішення для долі усього людства, Міжнародна Кадрова Академія висунула кандидатуру Леоніда Макаровича Кравчука на здобуття Нобелівської премії миру за 2001 рік — перший рік нового, третього тисячоліття від Різдва Христового. Наскільки міжнародне співтовариство, представлене у Нобелівському комітеті, буде спроможним оцінити цей справді духовний приклад України — покаже час.

Серед авторів цього видання — **Геннадій Удовенко**, який був єдиним з представників усіх країн СНД Головою Генеральної Асамблеї ООН. Склавши повноваження міністра закордонних справ, Геннадій Йосипович очолює нині одну з найстаріших українських партій — Народний Рух і є водночас почесним директором Науково-методичного інституту міжнародної освіти і проблем управління Міжрегіональної Академії управління персоналом, поєднуючи у такий спосіб політичну діяльність з наукою управління і міжнародного співробітництва.

Ще один відомий політичний і громадський діяч сучасної України, поет

і академік **Борис Олійник** був віце-президентом Парламентської Асамблеї Ради Європи і вже не один рік очолює українську парламентську делегацію в Раді Європи, де послідовно обстоює інтереси українського народу, принципи демократії і прав людини на цілому європейському континенті. Очолуючи Фонд культури України і виконуючи обов'язки народного депутата, Борис Ілліч знаходить час для виконання функцій почесного директора Інституту соціальних наук МАУП, передаючи свій досвід і знання молоді, яка сприймає його як совість нації.

Примножили світову славу України і продовжують працювати на благо українського народу багато відомих учених. Один з них — академік **Микола Амосов**, який вписав яскраву сторінку в наукову спадщину нації.

З головою поринули в політику доктор історичних наук **Леонід Грач**, який очолює Верховну Раду Автономної Республіки Крим, та академік **Ігор Юхновський**, якому довірено керівництво Комітетом Верховної Ради України з питань науки і освіти. Фундаментальна наукова підготовка, широкий кругозір і безсумнівні академічні здібності додають їхній політичній діяльності необхідної глибини і перспективності.

Зв'язок науки і політики, освіти і соціальної практики забезпечують й інші автори збірника. Наприклад, доктор технічних наук, професор **Володимир Гриньов**, який обіймав посаду віце-спікера українського парламенту в перші роки становлення державної незалежності, є сьогодні віце-президентом МАУП і головою Співки менеджів України.

Керівником українського парламенту у непрості роки здобуття державної незалежності був ще один з авторів цього збірника — **Олександр Мороз**, чії спомини і роздуми також, на наш погляд, зацікавлять читачів.

Особливе місце серед авторів, світських за характером занять, посідає духовний Владика, Предстоятель Української Православної Церкви Митрополит Київський і всієї України

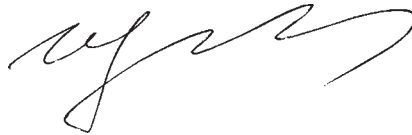
Блаженіший Володимир. Людина великої духовності і вченості, відомий богослов і видатний організатор Православної Церкви Митрополит Володимир назавжди залишиться яскравою особистістю в історії незалежної України і православного християнства. Очолити Українську Православну Церкву у надто складні для неї часи, Блаженіший Владика докладає неабияких зусиль для піднесення духовності українського народу, його духовного просвітлення й оздоровлення, для покаєння і повернення в лоно Матері-Церкви. Тому високі слова нашого духовного Владика, його роздуми про сутність духовного мають неочікуване значення для нас, безпосередніх співучасників життя країни в цей складний і доленосний час.

Такий представницький прихід вчених у політику невинуватий. Він свідчить про початок глибоких соціальних процесів, що породжують нову еру, де знання і духовні орієнтири будуть визначальними. Суспільство, яке народжується на наших очах, буде суспільством знань. Воно йде на зміну сучасній матеріальній (тобто економічній) епосі і потребує від усіх нас розвитку духовності, відродження культурних цінностей, масштабності освіти, справжньої релігійності, зміни багатьох нинішніх уявлень і реальностей. Третє тисячоліття від Різдва Христового несе з собою людству, і ми в цьому глибоко переконані, остаточну перемогу духовних пріоритетів: у світі визначальну роль відіграватимуть знання і духовно орієнтовані народи і люди. Освіченість набуватиме дедалі більшого значення у суспільстві, яке з часом трансформується у суспільство високоосвічених і високоморальних громадян. Наближенню цього соціального майбутнього і слугує запропоноване увазі читача видання, яке є основною частиною проекту, що реалізується у МАУП, спрямованого на колективне усвідомлення історичного минулого і майбутнього України, а також на колективний пошук шляхів подальшого соціального розвитку нашої держави.

Варто зазначити, що запропоновані шановними авторами матеріали не піддавалися виправленням щодо соціально-політичних орієнтацій авторів. У статтях повністю збережено авторську точку зору, позицію, навіть окремі акценти. Крім того, матеріали подано в алфавітному порядку, а також мовою, якою їх готували автори.

Ця книга є другою частиною колективного видання, приуроченого до 10-річчя незалежності України, в якому зроблено спробу окреслити місце і роль нашої держави у світовому розвитку в третьому тисячолітті. Перша частина цієї праці вийшла у видавництві МАУП у 2000 р. під назвою “Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи”, а третя, завершальна

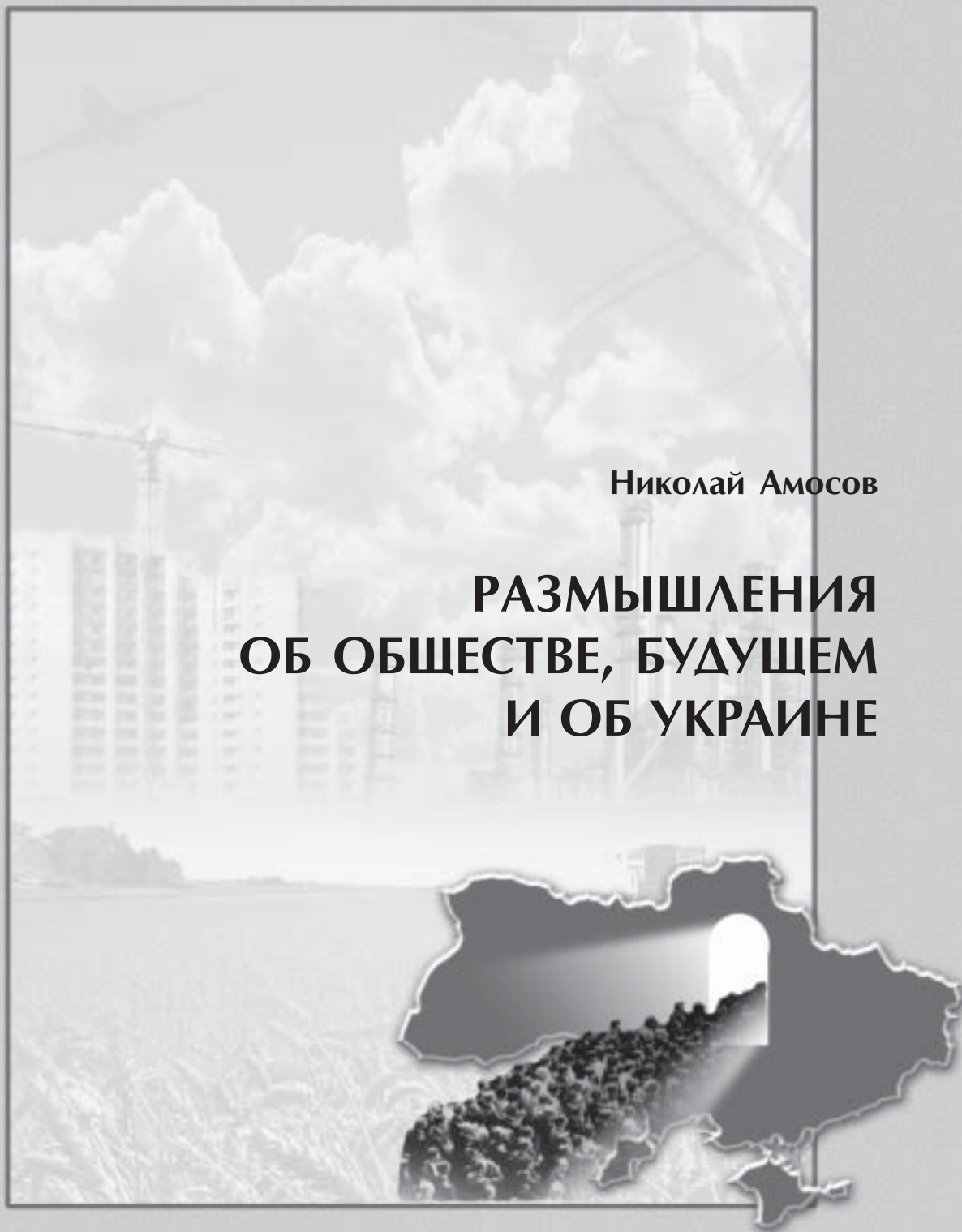
частина планується до друку в 2001 р. як колективна монографія, де розглядаються проблеми та перспективи сучасної української реформації. До підготовки цієї колективної праці залучено понад сорок науковців, освітян і політиків, яким не байдужі майбутнє суверенної України та доля її народу, що дав світові багато видатних особистостей.

Георгій Щокін,
*президент Міжрегіональної
Академії управління персоналом
і Міжнародної Кадрової Академії,
м. Київ*

Николай Амосов

**РАЗМЫШЛЕНИЯ
ОБ ОБЩЕСТВЕ, БУДУЩЕМ
И ОБ УКРАИНЕ**

Амосов Микола Михайлович

Академік Національної академії наук України, академік Академії медичних наук України; почесний директор Науково-дослідного інституту серцево-судинної хірургії (з 1988)

Народився 6 грудня 1913 р.

Освіта

Архангельський медичний інститут (1939) і Всесоюзний заочний індустріальний інститут (1940)

Наукові ступені, звання

Доктор медичних наук, професор, заслужений діяч науки України (1959)

Нагороди

Почесний громадянин Києва (1997); лауреат Ленінської премії (1961), Державної премії України в галузі науки і техніки (1978, 1988, 1997); Герой Соціалістичної Праці (1973); ордени Леніна (1961, 1973), Жовтневої Революції (1983), Вітчизняної війни II ст. (1944), Червоної Зірки (1943, 1945), “За заслуги” II ст. (11.1998); Почесна відзнака Президента України (12.1993), Герой України

Кар’єра

Під час війни — хірург польового госпіталю; 1947–1952 — завідувач відділу, Брянська обласна лікарня; з 1952 — директор клініки грудної хірургії, Український науково-дослідний інститут туберкульозу і грудної хірургії; 1955–1988 — завідувач кафедри грудної хірургії, Інститут вдосконалення лікарів; 1960–1988 — завідувач відділу, Інститут кібернетики Академії наук України; з 1978 — заступник директора, Науково-дослідний інститут туберкульозу і грудної хірургії Міністерства охорони здоров’я України; 1983–1988 — директор, Інститут серцево-судинної хірургії; 03.1989–1991 — народний депутат СРСР від Ленінського територіального виборчого округу № 464 м. Києва; був членом Комітету ВР СРСР з охорони здоров’я народу, входив до складу депутатської групи “Союз”; обирався депутатом Верховної Ради СРСР VI–IX скликань (1962–1979); член-кореспондент Академії медичних наук СРСР з 1961

Праці

Автор численних наукових праць та художніх і публіцистичних творів

ИДЕОЛОГИИ

Общество людей отличается от стаи идеологией. Она выражается в словесных формулах (“Что хорошо? Что плохо? Как надо?”) и устанавливает определенный порядок в обществе, отличный от стаи. Фразы-убеждения, производные от идей, регулируют притязания, естественные потребности и действия граждан, определяя эффективность общества в сферах престижа, войны, экономики и культуры. Идеи изобретаются и накапливаются в цивилизациях как гены в процессе эволюции.

Источник идеологии — потребности. У сильных и слабых типов существует большая разница в оценках “Что важнее”. Главное отличие — в значимости индивидуализма и коллективизма. Из этого родились противоречивые гипотезы о справедливом обществе.

Первую гипотезу породили слабые: все люди одинаковы по своим потребностям, значит, они должны работать сообща и делить плоды труда поровну. Из этой гипотезы родилась христианская община, а в последующем — социализм. Власть тоже должна принадлежать всем, т. е. в обществе должна царить демократия. Практически реализовать все это не удалось, так как сильные сопротивлялись равенству, требовали свободы, а слабые не хотели работать, поэтому понадобилась диктатура.

Вторую гипотезу породили типы сильные: люди различаются по своим возможностям, поэтому пусть каждый работает на своем поле и сполна получает то, что заработал. Отсюда выростала частная собственность, наемный труд, “протестантская этика” и капитализм. Управлять обществом должны сильные и богатые. Отбор — через состязание.

Между крайними идеями существует много промежуточных. Однако лишь некоторые из них оказались жизнеспособными.

Координаты идеологии — власть, собственность, информация и мораль. Независимый параметр — экономика.

Власть — выражение лидерства. Послушание власти — от страха и подчиненности. Власть, подчинение и вера в авторитеты достались обществу от стаи. То же касается этики и понятия справедливости обменов: труда — на вещи, вещей и похвалы — на подчинение. Эволюция власти известна: от вожака стаи — к современной демократии. Альтернатива: тоталитаризм — как при коммунизме, так и при фашизме и религиозном фанатизме.

Разум народа мал, противоречив, непостоянен, зависит от культуры и опыта демократии. Единение наступает только при угрозе внешнего врага.

Собственность заложена в потребности делать запас пищи. Присвоение и распределение пошло от власти. Эволюция собственности: “работники” — власти — “буржуи” — рынок — “все граждане” — обогащение общества — возрастание регулирующей роли государства и перераспределение доходов — развитие социальной сферы и защита неимущих.

Такова тенденция. На ее фоне возникали идеи социализма, однако удержать его удавалось только через диктатуру.

Информация — производная от любопытства и творчества. Эволюция информации — образование и НТП. Избирательное ограничение информации проповедуют тоталитарные идеологии.

Эволюция *морали* шла от этики стаи через “табу”, местные, а потом мировые религии, через рост образования к современному гуманизму. Частные параметры моральных ценностей выражаются в таких шкалах: материальное — духовное; коллективное — личное; терпимость — непримиримость; свобода — равенство; труд — развлечения. Выбор этих параметров — тоже сфера идеологии. И самоорганизации.

Источниками крайних вариантов морали являются классовая, коммунистическая или националистическая идеологии.

“Идеальной идеологии” не существует. Общество, где были бы счастливы все, нельзя создать в принципе. Возможны только компромиссы. Хорошо, что способность психики к адаптации сглаживает различия в идеологиях. Исследования социологов показали почти одинаковый субъективный “уровень счастья” граждан в очень бедных и в богатых странах.

Реализация идеологий — продукт самоорганизации: лидер — выбор идеи — единомышленники — распространение — завоевание власти. Жизнеспособность доказывается устойчивостью, прогрессом, соревнованием государств. Оптимум координат определяется предысторией страны: исходным уровнем экономики и культуры, прежней идеологией, традициями. Силовое опережение или торможение изменений во времени нарушает баланс, сопряжено с жертвами, может привести к застою и даже к хаосу.

Имеют значение мировые тенденции в политике и культуре. И даже идеологические “моды” (в XX веке — социализм). Под них подстраиваются все. Важны также международные отношения, поскольку существуют иерархии стран по вооружению, экономике и культуре. Борьба за место в них требует затрат, и это накладывает отпечаток на внутреннюю жизнь общества.

Перечислю каскад социальных изобретений. Правда и ложь. Идеи справедливости и права. Законы. Суд. Наказания. пытки. Смертная казнь. Мораль: “добро и зло”. Собственность: земля. Ремесло. Богатство. Наемный труд: принуждение и поощрение. Товар. Торговля. Деньги. Прибыль. Долги. Рабство. Власть. Цари. Элиты. Иерархии силы и богатства. Войны. Завоевания и снова рабство. Боги. Жрецы. Ритуалы: жертвоприношения. Храмы. Развлечения. Письменность. Учителя. Философы. Наука.

Все вместе — цивилизации, их возникновение, взлеты, падения и разнообразие.

Объяснение А. Тойнби: “вызов и ответ”. Вызов — угроза племени, народу от природы, от врагов. Угроза гибели порождает ответ. Появляется сильный лидер, объединяет народ (наш штамп: “мобилизует”, “вдохновляет”) на войну и на труд. Это тренирует, создает традиции храбрости и трудолюбия. Со временем подъем затухает и наступает упадок, заканчивающийся распадом или разгромом извне.

Объяснение Л. Гумилева — пассионарность. “Луч из космоса” открывает резервы биологической энергии. Результат — огромные завоевания и прогресс культуры. Потом “луч” ушел, пассионарность увяла, последовало медленное (?) затухание. Но часто с полезными последствиями (вспомним: Александр Македонский и эллинизм). Идея Л. Гумилева — это мистика, а гипотеза А. Тойнби — это работа механизмов самоорганизации: из “ничего”, или очень малого, быстро рождается нечто сложное и большое. Как морозный узор на окне.

СОЗРЕВАНИЕ ЦИВИЛИЗАЦИИ

История знает массу государств с разными системами власти, собственности и морали. И все же, несмотря на “зигзаги идеологий” и фокусы самоорганизации, обозначился единый вектор. Его я и назвал словом “созревание”. Как это объяснить?

Предположительно, цепочка такая: научно-технический прогресс (НТП) — продуктивность труда — удовлетворение потребностей — адаптация — новые цели — новые действия — новые идеологии. Видимо, есть биологическая последовательность потребностей: пища — лидерство — жадность — соперничество — любознательность. Отсюда — изме-

нение приоритетов и “вектор созревания”: богатство — демократия — информация — экология. Технический прогресс ведет к изменениям организации и, через обратную связь, к новой стимуляции НТП.

Существует распространенное обозначение эволюции общества: индустриальное, постиндустриальное, информационное, “открытое”. Или еще одно, от коммунистов: капитализм — империализм — социализм — коммунизм. То и другое неинформативно.

Важнее перечислить наращивание признаков созревания по параметрам: а) технологии: пар — электричество — электроника + атом — космос — глобальные сети; б) состав экономики: пища (сельское хозяйство) — техника — услуги; в) власть: авторитарная — демократическая — традиционная, потом “социально ориентированная”; г) собственность: индивидуальная — корпоративная — ТНК + “разная”, уменьшение неравенства; д) мораль: групповая — религиозная и идеологическая — общечеловеческая; е) труд: ручной, “машинный”, интеллектуальный; ж) культура: национальная (книжная) — массовая (“индустриальная” — кино, телевидение), “электронная” планетарная — Интернет; образование: начальное, среднее, высшее — 4–10–20 лет; з) демография: уменьшение смертности — уменьшение рождаемости — остановка прироста населения; и) экология: от местного уровня — к государственному — к планетарному.

Остановлюсь кратко на *этапах* созревания. В качестве главной переменной возьмем рост экономики, определяя его по ВВП (внутренний валовой продукт) на душу населения.

Первый этап: страны от “очень бедных” до “бедных”. Доход на душу от 200 дол. до 1–2 тыс. дол. в год. Ежегодный прирост при благоприятных обстоятельствах (наличие ископаемых, помощь, умелая власть) — 5–8 %. Понадобится 30–50 лет. Важнейший фактор прогресса — образование. По статистике ООН, прибавление одного усредненного года образования требует пяти лет истории. Начальная точка —

около 2 лет (две трети неграмотных), конечная — 5 лет при грамотности молодежи до 90 %. Соответственно еще сохранится высокая рождаемость, плохая экология. Формальная власть (в наше время) может быть самая разная, но фактическая — только диктаторская.

Второй этап: ВВП — от 1–2 до 5–7 тыс. дол. в год. Прирост — 5–10 %. Сроки — того же порядка: 30–40 лет. Наличие собственного капитала, техники; образование 5–8 лет. Власть — разная, но с тенденцией к демократии.

Третий этап — зрелое общество. На примере Западной Европы это выглядит так: ВВП на душу — до 15–25 тыс. дол. в год; из них две трети — услуги. Прирост замедляется до 2–3 %. Рынок, госсобственность составляет 20–40 %, неравенство — один к 5–10. Мораль — гуманизм, компромисс между личным и коллективным. Власть — разделение ее ветвей, развитая многопартийная демократия, гражданские права. Социальные расходы — пенсии, здравоохранение и прочее — составляют половину бюджета. Образование — 12–14 лет. Здоровье — низкая детская смертность, продолжительность жизни превышает 70 лет. Промышленность воплощает “высокие технологии”. Природа ухожена... Не страны, а мечта!

Попытку объединить в одной цифре “качество жизни”, которое примерно соответствует созреванию, предприняли специалисты ООН. Для этого они предложили “Индекс человеческого развития” (ИЧР), объединяющий четыре коэффициента: 1. Реальный доход на душу населения (в тысячах долларов, с учетом их покупательной способности в стране). 2. Продолжительность жизни. 3. Грамотность взрослых. 4. Обобщенный показатель состояния внешней среды. Показатели 1–2–3–4 с коэффициентами объединены в один — ИЧР. Каждый год ООН выпускает книгу статистики и комментариев по 174 странам. Из них 1-я группа — “развитые” (45 стран, 19 % населения планеты), 2-я — “развивающиеся” (94 страны,

Таблица 1

ОСНОВНЫЕ ДАННЫЕ ДЛЯ СРАВНЕНИЯ СТРАН (ОПУБЛИКОВАНЫ В 1999 г.)

Группа стран	Численность населения, %	ВВП на душу населения, тыс. дол.	Продолжительность жизни, лет	Уровень грамотности взрослого населения, %	Состояние природы	ИЧР	Среднегодовой прирост ВВП за 30 лет, %	Рост населения, %
Развитые	18,5	21,65	77,0	98,3	79	0,904	2,3	0,5
Развивающиеся	72,5	3,32	66,6	75,9	64	0,662	2,2	1,7
“Бедные”	9,0	0,98	50,6	48,5	30	0,416	1,4	3,0
Весь мир	100,0	6,33	66,7	78,0	63	0,706	2,0	1,7

Таблица 2

ОСНОВНЫЕ ДАННЫЕ ДЛЯ СРАВНЕНИЯ РОССИИ, УКРАИНЫ И КИТАЯ

Страна	Численность населения, млн чел.	ВВП на душу населения, тыс. дол.	Продолжительность жизни, лет	Уровень грамотности взрослого населения, %	Состояние природы	ИЧР	Среднегодовой прирост ВВП за 30 лет, %	Рост населения, %
Украина	49	2,19	68,8	99,0	77	0,721	-8,1	-0,3
Россия	149	4,37	66,6	99,0	77	0,747	-7,2	-0,1
Китай	1200	3,13	69,8	82,9	69	0,701	10,4	1,0

72 % населения) и 3-я — “менее развитые” (35 стран, 9 % населения). (Их постеснялись назвать просто “бедные”!) До распада СССР отдельно выделяли “социалистов”: по показателям экономики некоторые из этих стран попадали в развитые, но по другим пунктам ИЧР они всегда оказывались во второй группе. В ней они остаются и сегодня.

Представляю таблицу основных данных для сравнения стран (табл. 1).

Важны сведения по динамике созревания. Приведу такие. Экономика: прирост ВВП на душу населения, в среднем за 30 лет в 1-й и 2-й группах — 2,3 %, в 3-й — 1,4 %. Это хорошо. Плохо — рост населения. В 1-й группе — 0,5 %, во 2-й — 1,7 %, а в 3-й — совсем плохо — 3 %! Это мешает прогрессу. Прирост образования закономерен: по одному году за пять лет. В бедных странах — это половина грамотных, в развивающихся — приближается к 10 классам, в развитых — половина молодежи учится в колледжах и университетах. Эволюция власти — от диктатуры к демо-

кратии. К сожалению, часто только формальной.

Приведу данные по Украине, России и Китаю (табл. 2).

Созревание идет всюду, но неравенство в мире огромно. Еще несколько цифр: богатая пятая часть населения Земли владеет 86 % ВВП, бедная — пятая часть — 1 %. Почти такие же данные по экспорту товаров и услуг. По внешним инвестициям дела чуть лучше — 68 % и 1 %. А по Интернет вообще ужасно: 99,3 % и 0,2 %! Данных по “средним” странам (к ним принадлежим мы) не привожу, дабы не перегружать цифрами — их легко подсчитать по остатку...

Самоорганизация в созревании непредсказуема. Годовые приросты экономики, даже усредненные для всего мира, колеблются от 1 % до 3 %. Разброс приростов ВВП по странам еще больше. Особенно отстают бедные страны. Во многих из них за период с 1965 по 1997 г. доход на душу населения даже уменьшился. Найти закономерности не удастся. Например, советский социализм плох, но поче-

му китайский за 20 лет повысил экономикой в 8–10 раз и обогнал Россию по ВВП на душу населения? Почему в соседней Индии прирост в три раза меньше? Или возьмем две Кореи — народ один, но на юге — бум, на севере — застой. Или наш постсоциализм — в Чехии ВВП на душу 10500, в Украине — 2190 (с учетом покупательной способности доллара в Украине). Может быть главный фактор — традиции трудолюбия и религия? Протестантская этика или конфуцианство?

СОЦИАЛИЗМ И КАПИТАЛИЗМ

Трудно дать рецепты бедной стране относительно того, как двигаться вперед — у каждой бедной страны свои беды. Но кое-какие общие закономерности есть.

На первое место нужно поставить необходимость сильной власти. Широкая демократия и полный набор гражданских прав (при бедности, отсутствии культуры, объединяющей идеи и традиции свободы) не позволяют разрешить противоречия между ветвями власти, партиями, профсоюзами, кланами и группами: страна погрязнет в преступности, раздорах и забастовках, инвестиций не будет, даже свой капитал уйдет за границу.

Вторая горькая правда: затраты на социальную сферу должны соответствовать уровню экономики.

Третье: начальный быстрый рост экономики невозможен без эксплуатации. Иными словами, для достижения богатства народу придется пережить бедность.

Так или иначе, но созревание, хотя и с разной скоростью, идет во всех странах и по всем параметрам.

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ

Глобализация — это современный (и планетарный!) этап созревания цивилизации. Суть — усиление международных связей, взаимозависимости стран, распространение новых технологий, единых стандартов жизни и идеологии. Процесс идет в различных сферах, сам по себе, без плана. Двигателем являются все те же человеческие потребности: жадность, лидерство, подражание, любопытство. Только воплощенные в странах и организациях, а не в отдельных личностях.

Как и во всем, в глобализме есть плюсы и минусы. Вот *плюсы*.

Мировая экономическая система уже существует. Межгосударственная торговля превысила половину (?) общего товарооборота, равно как и потоки капитала. Главные выразители: банки, транснациональные корпорации (ТНК); много международных соглашений государств — о свободной торговле, открытых границах, таможах, экспортных квотах и еще всяких других.

Техника. Спутниковая связь, сотовые телефоны, Интернет охватили всю планету и сделали информацию доступной всем. Международный транспорт увеличил потоки пассажиров и грузов. Не вдаваясь в детали — ускоряется процесс обновления, унификации и распространения технологий, международной кооперации и разделения труда.

Политика. Всеобщее распространение получили стандарты демократии и защиты гражданских прав. По крайней мере, об этом объявили большинство государств, хотя некоторые явно поторопились.

Объединяющей силой является ООН. Она осуществляет и координирует оказание гуманитарной помощи. Возглавляет (наряду с Международным банком реконструкции и развития) наблюдение за всеми сторонами жизни развивающихся и бедных стран.

Совет Безопасности совместно с Европейским Союзом и НАТО останавливают локальные военные конфликты, ограничивая их распространение. Тем более, что противостояние военных блоков окончилось, НАТО осталось единственной силой, а сдерживающее влияние России снизилось из-за ее экономической слабости.

Страны с однотипной экономикой и идеологией стремятся к более глубокой интеграции (пример — ЕС).

Сильно возросла международная миграция. Ученые ищут возможности заняться наукой, спортсменам и артистам нужны деньги и слава, а бедным и безработным — работа.

Культура и спорт. Идет распространение по всему миру новостей, особенно спортивных, поп-музыки, голливудских фильмов, моды в одежде, манере поведения, английского языка, стандартов образования, Интернета. Особенно это касается молодежи. Для нее идеологические, религиозные и национальные барьеры если не сломаны, то сильно ослаблены. Бурно развиваются международный туризм и деловые путешествия.

Экология становится частью “морали человечества”. Проводятся конференции, заключаются соглашения по защите природы.

В целом, глобализация способствует распространению гуманизма, защите гражданских прав, равенству, борьбе с бедностью, росту образования.

К сожалению, не все так благоприятно, как кажется на первый взгляд. Вот перечень *вредных последствий*. Глобализация не остановила, а даже усилила расслоение стран: вперед выходят богатые, энергичные и умные. Те, которые не сумели включиться в мировую финансовую систему и торговлю, обречены на отставание. К таковым относятся все страны СНГ. Увы!

Высокая специализация персонала повысилась в цене, а безработица среди неквалифицированных рабочих увеличилась. В результате возросло неравенство на рынке труда, порождающее бедность и нестабильность в обществе.

Идет укрупнение ТНК, капитал некоторых из них превышает бюджет средней страны, и они становятся влиятельной политической силой.

Глобализация несет с собой даже прямые угрозы. Например, финансовый обвал в одной стране может быстро охватить полмира, как это случилось в 1998–1999 гг. Соответственно, миллионы людей оказываются в бедности, а страны могут потерять политическую стабильность (Индонезия, 1996 г.).

Международные торговые и финансовые связи используются преступниками для “отмывания капитала”, торговли наркотиками и оружием и служат средством маскировки политическим террористам.

Распространение низкопробной голливудской продукции и поп-музыки вытесняет национальную культуру и даже угрожает самобытности народов, снижает уровень морали, способствует росту преступности. Пишут даже, что бум путешествий может способствовать распространению эпидемий...

Каковы же выводы? Все-таки глобализация скорее полезна, чем вредна. А самое главное — она есть, идет сама собой, и остановить ее нельзя. Поэтому нужно приспосабливаться: использовать преимущества, уменьшать недостатки и торопиться с включением в общий поток — жестокая конкуренция в мире осталась.

ГЛОБАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ

Человечество не погибнет.

Вот динамика главных показателей последнего столетия. Численность населения увеличилась в 3,7 раза. Экономика — в 40 раз. Образование, исходя из процента грамотных взрослых — очень приблизительно — с 13 до 82 %.

Продолжительность жизни — с 50 до 67 лет. Все колонии получили независимость. Демократия почти повсеместно.

Научно-технический прогресс ошеломляющий: самолеты, ракеты, космос, спутники, радио, телевидение, атомные станции (правда, и атомные бомбы тоже), компьютеры, Интернет, генетика, протезирование и пересадка органов, клонирование, биотехнологии. “Зеленая революция”... И так далее. Невозможно перечислить даже самое важное.

Полезен и горький опыт истории: две мировые войны, фашизм, социализм, ГУЛАГ и Освенцим.

К сожалению, отрицательные последствия цивилизации тоже прогрессируют. Не случайно три десятилетия назад были сформулированы “глобальные проблемы” человечества (“Римский клуб”).

Вот эти проблемы в соотношении с последними тенденциями.

1. Возрастает численность населения. Но есть обнадеживающие признаки: в связи с созреванием цивилизации темпы прироста замедлились в сравнении с 60-ми годами почти вдвое. Появилась уверенность, что лет через 50–70 произойдет стабилизация населения планеты на уровне 9–11 миллиардов. Это много, но еще переносимо для природы.

2. Ускоряется рост мировой экономики: в “средних” странах прирост ВВП составляет 5–7 %, в бедных — 3–6 %, в богатых он замедлился до 2 %. По мере созревания замедление ожидает весь мир — и это хорошо (называется “сбалансированный рост”). Плюсы от ускорения — НТП, рост образования, торможение прироста населения. Минусы — возрастание вредных воздействий на природу.

Но все же к середине наступившего века суммарный ВВП возрастет в 3–4 раза. Замедление наступит только после созревания развивающихся стран. Хватит ли ресурсов на такое производство? Уже никто не сомневается — хватит. Энерго- и материалоемкость единицы ВВП в развитых странах уже уменьшились вдвое, а

прогресс идет. Пока разведка ископаемых обгоняет рост потребностей промышленности.

3. Да, природная среда ухудшается. Уменьшается площадь лесов, количество пресной воды, вымирают биологические виды, загрязняются океаны, расширяются пустыни, сокращаются пахотные земли, увеличиваются “озоновые дыры”, повышается температура атмосферы, учащаются природные катастрофы. Все вместе ограничивает ресурсы пищи и вредит здоровью.

Будут ли эти процессы фатальными для биологии планеты? Нет, не будут. НТП обещает сокращение отходов производства и улучшение их утилизации. Не до идеального уровня, но достаточного для безопасности. Есть надежда, что вредоносное воздействие техники на природу возрастет не в четыре раза (как ВВП), а может быть, — в два. При этом повысится экологическая культура, расширятся “зоны сохранной природы”, какие сегодня представляют Европа, Северная Америка, Япония. Агротехника и биотехнологии компенсируют сокращение посевных площадей и обеспечат население пищей. Не будет и смертельной угрозы для жизни людей. Здоровье больше зависит от культуры, богатства и медицины, чем от загрязненности среды. Созревание цивилизации это обеспечит.

4. Опасность тотальной ядерной войны, кажется, миновала, но стабильности мира угрожают межэтнические, религиозные и идеологические конфликты. Они разделяют страны, ведут к террору, к возникновению агрессивных режимов, распространению и накоплению атомного и химического оружия в соперничающих “средних” странах. Наркотики тоже стали фактором угрозы благополучию человечества. Надежда — на однополюсный мир: проще принимать решения, когда есть авторитетный (и богатый!) арбитр, к тому же владеющий большой дубинкой.

Оценка в целом: баланс отрицательных и положительных тенденций еще не достигнут, но надежда появилась. Самое обидное, что наука, техника и

мировая экономика уже сейчас способна регулировать во всем мире рождаемость, обеспечить всех пищей, энергией и материалами, утилизировать отходы, сбалансировать природу. Мешают все те же биологические качества человека: лидерство, эгоизм, алчность. И — неразумность. Но это не безнадежно: созревание касается и накопления разума. По крайней мере — мониторинг среды уже налажен. Природа достаточно устойчива и обвальная катастрофа в планетарном масштабе невозможна. Разговоры о необратимости деградации биологических систем после опускания до некоторого уровня — пустые. Популяции животных и растений живут автономно, приспособляемость их велика и пока солнце светит на всей планете, они погибнуть не могут. Наконец, можно надеяться: когда угроза достигнет опасной черты — меры будут приняты. Страх подтолкнет Разум.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Перед тем как делать прогнозы, полезно оглянуться на начало ушедшего века. В США, Франции, Англии уже были отработанные демократии и механизмы капитализма. Мировая общественность надеялась на спокойную жизнь и чудеса техники: автомобили, самолеты, телефон... Дальше возникло то, чего не ждали (самоорганизация!): мировая война, революции, социализм, фашизм. Потом обрушился шквал разрушительной техники: ракеты, атомная бомба, космос — все на фоне противостояния Запада и СССР. За последние полвека благодаря успехам экономики и создающих наук резко уменьшилась смертность, увеличилось производство, но с ним и количество отходов. Возникли “глобальные проблемы”.

Радио, телевидение, химия и транспорт, жилища доступны всем гражданам, а компьютеры, по крайней мере, многим. Глобализация!

Можно ли было все это предвидеть? Разумеется, фантасты писали, но ведь они еще массу всякого вздора придумывали — кто им верил?

Поэтому и я не буду рисовать картины будущего века — признание самоорганизации охлаждает фантазии. Разумеется, наука сделает новые открытия, но “бытовые” возможности человечества будут отягчены грузом 10–11 миллиардов жителей (с 30 % стариков), устаревшей техникой, медленным ростом доходов, ухудшением экологии. Поэтому на быстрое изменение жизни людей в планетарном масштабе рассчитывать не приходится. Тем более, что люди не превратятся в ангелов. Поэтому в мире останутся и жадность, и бедность, и голод, и жестокость, разве что не возрастут их объемы, поскольку созревание продолжится: бедные страны перейдут в средние, а средние подтянутся к богатым.

Безнадежно прогнозировать научное творчество. Например, надежды улучшить генофонд всем 10 миллиардам — беспочвенны. Может быть генетическая диагностика зародышей позволит отбраковывать дефективных детей, но когда еще будет результат? Равно как и то, что лекарства смогут понизить пики вредного поведения, но опять же — как охватить наблюдением 10 миллиардов? Поэтому страсти и пороки останутся.

Однако для нескольких прорывов уже есть задел. Важным, наверное, будет распространение Интернета — оно изменит многое: образование, труд, бизнес, общение, СМИ, ликвидирует железные занавесы, распространит идеи зрелого общества, даст для демократии обратные связи. Второй пункт — генетика и биотехнологии. Это — пища, медицина, новые организмы, вплоть до клонирования человека. Третий — Искусственный Интеллект: сфера управления, а потом и творчество во всех областях деятельности человека.

Главная задача — рассчитывать и регулировать самоорганизацию в сфере идеологий и отношений государств, чтобы не повторился век XX. Созревание, глобализация и однополюсный мир смягчают опасности, но не исключают их полностью. Трудно примирить противоречие между необходимостью жесткого управления людьми для выживания человечества и принципами свободы личности.

Что касается оптимальных идеологий, т. е. регулирования их координат в меняющемся мире, то в принципе они доступны науке социологии, вооруженной техникой мониторинга психики граждан и средствами регулирования ее через СМИ. Только реализация трудна — самоорганизация мешает.

Впрочем, общие принципы отношений между людьми заложены великими религиями еще в позапрошлом тысячелетии, а может быть даже в этике стаи. Имя им — компромиссы для достижения устойчивости и прогресса. Меняется только содержание.

Одно скажу — будущего бояться не нужно. Выживем!

Перехожу к проблемам Украины.

ОБ УКРАИНЕ

СОЦИАЛИЗМ И КАПИТАЛИЗМ

Чтобы понять проблемы Украины, для начала придется сравнить социализм и капитализм. Возьмем *сферу экономики*.

Социализм примерно вдвое уступает по темпам роста, по НТП, по производительности труда, по затратам материалов и энергии, по качеству товаров, по доле личного потребления в составе валового продукта, по экологии.

Зато при социализме надежнее социальная защита, нет безработицы, меньше неравенство. Иными словами, выигрывают показатели, важные для слабых и бедных.

Для подтверждения тезиса об отставании социализма в экономике приведу выдержку из статьи в “Известиях” от 4 ноября 1997 г.

А. Илларионов, директор независимого Института экономических исследований, сравнил, разбив по парам, развитие 18 социалистических стран с примерно соответствующими им по географии 12 капиталистическими странами. Таблица большая, но суть в следующем. С 1950 по 1990 г. суммарная экономика капиталистов возросла в 4,1 раза и внутренний валовой продукт на душу населения в конце периода колебался от 4000 дол. в Таиланде до 20000 дол. в ФРГ. У социалистов экономика возросла в 2,1 раза, а колебание ВВП на душу населения составило от 1000 дол. во Вьетнаме до 10000 дол. в ГДР и Чехии. В Украине — 4800 дол.

Это еще не все.

Важно, сколько из произведенного государством на душу населения (ВВП) попадает в личное потребление гражданина. Сведения тоже есть: у капиталистов такой КПД составляет 60–70 %, у социалистов — 50 %. Спрашивается — почему? В СССР больше средств шло на вооружение, в потери, на возобновление техники из-за ее плохого качества и обслуживания при высоком расходе материалов. Если к этому прибавить, что производительность труда была в 2 раза ниже, чем на Западе, т. е. работников на единицу продукта держали вдвое больше, то получается, что личное потребление на душу в Союзе было в 4–6 раз меньше, чем в Европе.

Каков вывод из этих сравнений и рассуждений? Частная собственность и рынок, несомненно, эффективнее. Они замкнуты на неравенство, на сильных людей с их жадностью, завистью, лидерством. Слабых подгоняет страх безработицы. Но именно сильные типы определяют прогресс общества, который, в конце концов,

обогащает не только богатых, но и бедных. Однако до этого приходится пройти через период нужды бедных слоев населения.

Второй (после экономики) показатель оптимальности — устойчивость. Казалось, в этом социализм беспорочно выигрывает — никаких кризисов! Однако тишина оказалась обманчивой. Стоило Горбачеву дать чуть-чуть свободы, и монолит рассыпался за 2–3 года.

Устойчивость определяется отношением: недовольство и власть. При социализме власть — диктатура, устойчивость от страха, недовольство скрыто. И сразу же проявляется, когда власть слабеет. При капитализме и демократии недовольство тоже есть, но открытое — в СМИ, на перевыборах. Устойчивость основана на сознательном выборе просвещенного народа с традициями свободы. Однако демократия при бедности и без опыта не обеспечивает стране устойчивости и прогресса в экономике. Народ не воспринимает власть как свою.

По координате “*власть*” я сравнил две крайние идеологии: тоталитаризм (читай коммунизм) и либерализм.

Координата власти (Т. — тоталитаризм, Л. — либерализм):

1. Идеология.

Т.: одна идея — политика, религия, вождь или нация. “Железный занавес” от чуждых идей.

Л.: свобода идеологий.

2. Гражданские права.

Т.: ограничены идеей и формальны.

Л.: полный набор прав и свобод.

3. Отношение к морали.

Т.: морально то, что соответствует идее.

Л.: общечеловеческие ценности.

4. Система власти.

Т.: вождь + формальная демократия. Одна партия. Террор по отношению к инакомыслию.

Л.: многопартийная демократия с разделением властей.

5. Агрессивность.

Т.: высокая.

Л.: низкая.

Координату “*мораль*” трудно определить количественно, хотя и говорят о “высокой” или “низкой” морали. Приблизительно она соответствует уровню преступности и благотворительности. В тоталитарных государствах мораль поддерживается строгостью законов в сочетании с коллективной ответственностью. При демократии высокий уровень морали возможен за счет религии в бедных государствах или за счет культуры — в богатых.

Координата “*информация*” имеет два выражения: свобода СМИ и образование. По первому социализм проигрывает вчистую, по второму — при равенстве ВВП на душу — выигрывает. Примеры — Куба и СССР.

Конечно, между крайними полюсами возможны компромиссные варианты. Именно их и реализуют демократические страны с выраженными компонентами “идейности” — социализма, религии или нации.

Для прогресса нужна гармония всех координат идеологии: собственность побуждает к труду, власть оберегает от преступников, мораль и вера (в Бога? в идею?) поддерживают совесть, информация облагораживает общество.

Не следует преувеличивать, думая, что при социализме люди всегда поголовно несчастны. Рациональное плановое хозяйство способно удовлетворить насущные нужды всех. Если бы не повышение притязаний примерами от капиталистов, то по минимуму этого достаточно. Особенно, когда есть идея “светлого будущего”.

Можно ли достичь компромисса между рынком и планом и при этом дозировать демократию? Оказалось, можно, но только при сохранении диктатуры. Пример — Китай. Но у тех же китайцев на Тайване темпы прироста намного выше. Были попытки совместить две системы в странах Южной Америки и Африки, получался или застой, или “бандитский капитализм” с нищетой.

НЕСКОЛЬКО СЛОВ ПО ИСТОРИИ. ПЕРЕСТРОЙКА

Неверно говорят, что к моменту прихода к власти М. Горбачева советская система исчерпала себя. Да, трудности были, но запас устойчивости оставался. Народ привык к идее социализма и не мыслил менять строй. Конечно, интеллигентам хотелось получить немножко свободы, но без претензий на смену идеологии. Квалифицированные экономисты видели, что система буксует, но объясняли это чрезмерными военными расходами. Тем более, что прирост ВВП продолжался, хотя и замедлился (3–5 %). Поэтому перестройка была типичной “революцией сверху”. Достаточно почитать решение съезда КПСС 1985 г.: “Ускорение через машиностроение”.

Но в 1985–1988 гг. были и другие решения партии, расшатавшие диктатуру: “гласность”, кооперативы, самоуправление предприятий с выборами директоров, запрет алкоголя, послабление цензуры.

Этих скромных мер было достаточно, чтобы система пошла вразнос. Запрет на водку не повысил производительности труда, но стоил четверти бюджетных доходов — они компенсировались эмиссией. Кооперативы тоже прибавили в торговлю свободных денег — в результате возник дефицит товаров и началась инфляция. Трудовые коллективы потребовали новых льгот, а директора их дали, борясь за авторитет. Самоуправление предприятий расшатало дисциплину поставок: начались трудности с выполнением планов. Ослабление пограничного контроля породило “челноков” и спекуляцию, расшатало монополию внешней торговли.

На этом фоне в 1989 г. прошли полудемократические выборы народных депутатов. На съезде прозвучали лозунги о демократии (А. Сахаров) и призывы прибалтов к независимости. Отменили статью Конституции о ру-

ководящей роли КПСС. М. Горбачева избрали президентом. Новый Верховный Совет принимал половинчатые законы, вроде бы направленные на рыночную экономику (“социалистический рынок”), а реальная плановая экономика рушилась на глазах от всеобщего дефицита товаров, бюджета, внешней торговли... Забастовали шахтеры... Началось движение за независимость союзных республик. На этой почве в Тбилиси и Баку произошли беспорядки с человеческими жертвами. Потом руководители долго составляли Союзный договор, но подписать не успели, так как помешал ГКЧП. На его подавлении набрал силу Б. Ельцин, объявивший независимость России. За ней последовали другие союзные республики. Новые попытки М. Горбачева “склеить” Союз через референдум прервались Беловежской Пущей: распад СССР состоялся. Страны СНГ пошли в свободное плавание. Компартии были формально отстранены от власти, но подспудно партияноменклатура продолжала править.

Восторг от независимости и национализма не заменил нехватки разума у властей: разразился экономический кризис. В России правительство Е. Гайдара объявило “шоковую терапию” (свободные цены, приватизация). Появились импортные товары, но последовала грандиозная инфляция с обесцениванием зарплат и вкладов в сберкассах. Заводы остановились из-за разлада взаимопоставок и конкуренции импорта. Народ обнищал. Кризис быстро распространился на весь СНГ.

СОБЫТИЯ В УКРАИНЕ

О нашем украинском кризисе писалось так много, что я ограничусь лишь перечислением ключевых событий.

Независимость в 1992 г. — эйфория надежд. Разрыв связей, ослабление служебной дисциплины и снижение объемов производства. Открытые границы — дешевый импорт — вытеснение своих товаров. “Шоковая терапия” — огромная инфляция, потеря сбережений. Падение реальных зарплат и пенсий. “Новые украинцы”: номенклатурная приватизация, нажива на экспорте и разнице цен — “счета в швейцарских банках” — виллы и мерседесы. АО, “красные директора” госпредприятий и неразбериха с министерствами, развал управления промышленностью. Неудачи с инвесторами. Однако банкротств нет — заводы не закрылись, хотя стоят (не работают). Рабочие не увольняются, безработица низкая, однако зарплату не платят. “Социальная сфера” — школы, институты, наука — тоже сохранена, но финансы урезаны в 3–5 раз. Больницы выручают гуманитарная помощь.

Инфляция остановлена в 1996 г. девальвацией валюты, однако без экономического эффекта к 1999 г. ВВП упал уже на 60 % и составлял в 1998 г. чуть больше одной тысячи долларов на душу населения против 25–30 тыс. дол. в США и Европе (с учетом разницы покупательной способности доллара — до 2000). Справедливости ради следует заметить, что плохие показатели, фигурирующие в справочнике ООН, в значительной степени объясняются теневой экономикой, составляющей 40–50 % общего объема (налоги с нее не платят!) и разницей в покупательной способности доллара. Страна живет в долг: МВФ, пирамида ОВРС, неуплата России и Туркмении за нефть и газ, задолженность бюджетникам. Налоги “душат” предприятия (до 80 % от прибыли), но собирают — половину. Удержались только производство металла и химия, они дают деньги на “критический импорт”. Однако энергоемкость единицы валового продукта в 10 раз (!) выше, чем в США и Европе, и в три раза, чем в Китае. Реформированные колхозы сократили продуктивность на 60 %, но огороды наполовину компенсировали потери. Голода нет. Легкая промыш-

ленность сократилась в пять раз, пищевая — в три (?). Товаров достаточно — импорт. Спрос мал — нет денег... Доходы на душу населения по статистике уменьшились до 60 дол. в месяц, что более чем вдвое ниже доходов советского времени. Правда, по расчетам потребления, по покупкам получается на треть больше — добавка идет от теневой экономики. Неравенство 1:15. Бедствуют одинокие пенсионеры и многодетные семьи. Интеллигенция “выживает”. Молодые и способные эмигрируют.

Что думает народ? В 1997 г. я повторил свои газетные опросы 1989–1991 гг. Совместно с фондом членкорреспондента Б. Малиновского мы опросили граждан Украины по 40 пунктам. Получили 10000 ответов. В. Бигдан и Т. Малашок их обработали. Цифр — масса. Привожу некоторые данные, полагая, что они существенно не изменились и через три года, поскольку положение страны не улучшилось.

Очень бедно живут 5 %, бедно — 39 %, удовлетворительно — 52 %, хорошо — 3 %. Хотят уехать за границу: на время — 16 %, навсегда — 5 %.

Полное и частичное доверие: Президенту и правительству — 23 %, Верховной Раде — 8 %, местным властям — 1 %, Руху — 17 %, коммунистам — 20 %, всем партиям центра — 9 %, СМИ — 18 %, суду — 5 %, но 33 % — никому!

Национальный вопрос: за равенство наций — 76 %, за преимущество украинцам — 17 % (79 % анкет пришло от украинцев).

Куда идти Украине? В Европу — 44 %, в Россию — 16 %, в равной степени — 20 %, не определились — 20 %. За вступление в НАТО — 27 %, за союз с Россией — 20 %, нейтралитет — 24 %, не знают куда — 29 %. Отдельно молодые (до 40 лет): в Европу — 56 %, в Россию — 9 %, не знают — 36 %.

Стратегия политики: “больше социализма” — 29 %, “больше капитализма” — 30 %, остальные не определились.

За капитализм высказываются: молодые — 38 %, старшие — 26 %. За со-

циализм: молодые — 15 %, пенсионеры — 45 %, остальные — не определились.

За президентскую республику — 37 %, за парламентскую республику — 12 %, за Советы — 32 %, за диктатуру лидера — 12 %.

Причины слабости власти: нечестность и карьеризм политиков — 67 %, действия мафии — 47 % (другие причины — меньше).

Общественная активность: готовность бастовать — 7 %, митинги, пикеты — 14 %, собрания — 17 %, частные разговоры — 45 %, не ответили 16 %.

Взгляд на будущее: улучшение за 2–3 года — 8 %, за 5–10 лет — 45 %, будет еще хуже — 30 %, возможен социальный взрыв — 38 %, Украина достигнет европейского уровня — 29 %, догнать Европу невозможно — 30 %.

У меня есть друзья-предприниматели. Вот что они говорят о нашем капитализме.

Западные инвесторы не идут — боятся бюрократии и коррупции чиновников, грабителей, переменчивых законов, плохой инфраструктуры, расходов на социальную сферу. Подоходный налог для них (в свое время) снизили, но масса других поборов осталась. Это НДС, отчисления в социальные фонды — 35 % от фонда зарплаты. Еще много местных и внебюджетных фондов. Так и набирается 70–80 %. Запрещен вывоз прибыли и продукции. Землю под завод купить нельзя — только аренда. Свои банки очень слабы, а зарубежных не пускают — кредиты недоступны. Уволить нерадивого работника очень сложно, а социалистическая уравниловка и иждивенчество отучили людей честно работать. Чиновники и рабочие питают к хозяину “пролетарскую ненависть”. В целом это называют “плохой инвестиционный климат”.

По поводу теневой экономики. Ее суть: “нал”, “двойная бухгалтерия”, “давальчество”, бартер, взаимозачеты, неплатежи. Завод работает, а по документам — стоит. Значит, налог не из чего платить... Директор может на всем этом нажиться, рабочего без зарплаты — подкормить, чиновнику —

взятку дать. Получается, что “тень” выгодна всем... Может быть, и государству? (Без “тени” как было бы можно по году выдерживать трудящихся без зарплаты?)

Очень важно падение морали. Она и при Советах не была высокой, люди не верили в Бога, но все же чувствовали ответственность перед товарищами по работе, обществом, даже перед Родиной и идеей коммунизма. Теперь идеология поменялась. Говорят: в основе — личность, а коллектив и идеи — вздор. Это значит — делай, что хочется, хватай, где можно... Культ животного эгоизма. Хотя многие объявили, что поверили в Бога, но пока это только декларации, а не сдерживающие начала в поведении.

Низкая мораль — нет совести, чести, долга, ответственности, качества в труде. А для многих это взятки, мелкие кражи. Дальше — грабежи, насилие, вплоть до заказных убийств. Преступность выросла в 2–3 раза. Но не только это. Качество “рабочей силы” тоже очень низкое — социалистическая уравниловка и иждивенчество отучили людей интенсивно и честно работать (“они делают вид, что платят, а мы делаем вид, что работаем”).

Паралич власти. Наша экономика оказалась заложницей демократии: политики не могут принять жесткие законы. Боятся, что в следующие выборы их не изберут. Или вообще — свергнут досрочно. Применить силу нельзя из страха показаться недемократичными. Да и нет у правительства такой силы.

КАК ВЫЙТИ ИЗ КРИЗИСА?

Меры оздоровления экономики предлагают во множестве, их можно прочесть в газетах. Назову те из них, что кажутся мне очевидными. Отлично

понимаю, что мои суждения вполне могут быть ошибочными — я же не специалист. Даже само перечисление звучит наивно: если все очевидно, то почему не реализовано? Снова виновата самоорганизация: за каждым пунктом стоят противодействующие силы и объективные препятствия. Я их укажу в скобках.

1. Удерживать курс гривны (что это возможно, доказал В. Ющенко).

2. Добиваться эффективных частных собственников — через денежную приватизацию с торгов, с контролем выполнения условий продажи (долгий и трудный процесс, лет на пять, учитывая, что все перечисленное — в “тени”).

3. Национализировать неэффективные приватизированные предприятия (также сомнительно, по тем же причинам. Предстоит долгая (годы!) процедура в судах, так как собственники будут сопротивляться).

4. Ужесточить управление государственными заводами и теми, где государству принадлежит контрольный пакет акций. Нужна новая система назначения управляющих — конкурс, договор, контроль (сомнения те же: “красные директора” набрали большую силу, министерства слабы и неповоротливы, а законы о труде не позволяют очистить коллективы от балласта. Профсоюзы будут сопротивляться. Сроки и эффект мероприятий определить трудно).

5. Центральное планирование в промышленной политике необходимо, поскольку нужны государственные капиталовложения и перестройка структуры промышленности под реальную рыночную экономику (создание программ планирования и аппарата зависит от интеллекта правительства и потребует нескольких лет).

6. Снизить налоги на предприятия. Повысить их собираемость. Мера необходимая, но трудная (снизить налоги — значит сегодня увеличить дефицит бюджета, а повышения производства придется ожидать несколько лет. Их нужно как-то прожить! И еще: увилывать от налогов не перестанут даже после их снижения. Такова уж

совковая мораль: обман государства не считается грехом. Обеспечить контроль и строго судить виновных тоже невозможно — их слишком много, а суды ненадежны).

7. Очень важно искоренить теневую экономику (о трудностях я уже писал: сразу повлиять на всех участников “тени” невозможно).

8. Ввести компьютерный контроль доходов налогоплательщиков и прогрессивный налог на недвижимость. До минимума ограничить льготы (меры встретят сопротивление на всех уровнях. К примеру, большинство начальников разбогатели и будут тормозить дело).

9. Повысить таможенные тарифы для защиты тех предприятий, которые еще способны к эффективной работе (потребуется кропотливая работа, так как эффект “защиты” сработает не быстро, цены на рынке повысятся, импорт сократится, финансы государства и потребители пострадают).

10. Ввести выборочное регулирование цен на “защищаемую” продукцию. Это необходимо для компенсации издержек от “защиты производителя” (к сожалению, вмешательство в цены всегда опасно психологическими последствиями: ажиотажным спросом и дефицитом).

11. Облегчить процедуру банкротств (очень существенная мера, но трудно-выполнимая, поскольку убыточных производств — масса, закон трудный, судебные процедуры медлительны, реализация приговоров затрудняется законами о труде).

12. Провести повсеместное сокращение штатов — с увольнением ненужных работников бюджетной сферы и госпредприятий. Легализовать скрытую безработицу на неработающих предприятиях (все это исключительно трудно, поскольку вызовет массовое сопротивление трудящихся и Верховной Рады. Необходимо действовать постепенно — растянуть процесс на несколько лет).

13. Попытаться ввести общественные работы для безработных (грустный факт: наши безработные не пойдут на дорожные работы даже за при-

личную зарплату, как пошли в США при Рузвельте, тем более, что многие уже привыкли жить в бедности и ничего не делать).

14. Сократить расходы бюджета: на штаты управления, Чернобыль, дотации на жилищно-коммунальное хозяйство (ЖКХ) при адресной помощи бедным, необоснованные льготы. Закрывать убыточные шахты (все это — старая и безнадежная мечта администраторов). Помехи будут со всех сторон: “чернобыльцы”, бюрократия, шахтеры, квартиросъемщики (при объективной бедности многих), “льготники” — бывшие начальники. Поэтому мера — почти нереальная для экономии государственных расходов и очень взрывоопасная для кандидатов на выборах.

15. Усилить борьбу с коррупцией и преступностью. Лозунг чисто ритуальный (мера столь же необходимая, сколь и трудная для выполнения). Нужно поднять экономику, уменьшить безработицу, усилить власть, повысить мораль. Все это пока нереально, поэтому остается только слабая милиция.

16. Вернуть законные вывезенные капиталы и через амнистию — незаконные. Такая возможность реально существует и должна дать эффект (однако владельцы капиталов согласятся на это только тогда, когда будут гарантии безопасности и выгоды, т. е. подъем экономики и доверие к властям. Одним махом этого не сделать. Для восстановления доверия требуется время).

17. Привлечь иностранных инвесторов (я уже об этом упоминал) — очень трудно.

18. Так же трудно побудить рядовых граждан вынуть доллары из зашнурованных и положить их в банк. Трудности те же — нужен устойчивый подъем экономики и доверие к властям.

19. По части подъема сельского хозяйства убедительных идей не нашел. Нужны крупные фермы, но для них пока нет условий — кредитов, техники, законов о земле, мешает психология крестьян.

20. Техническая политика — приоритеты и очередность: легкая и пищевая промышленность, машиностро-

ение (для нужд сельского хозяйства, транспорта, легкой, пищевой и угольной промышленности), автомобили, ВПК, электроника, авиация, космос, биотехнологии. Разумеется, научно-конструкторские разработки нужно вести на всех фронтах, но выбор конкретных объектов для производства зависит от затрат, рынка и степени готовности предприятий. Нет оснований изначально делать ставку на наукоемкие производства: во-первых, для этого нет условий, а во-вторых, большая индустриальная страна для своего существования прежде всего требует “нормального” машиностроения, а не технической экзотики.

Чтобы это и многое другое реализовать, должны взаимодействовать три силы: власть, собственность и народ (общественность). Между прочим, о вариантах власти забавно сказал Б. Березовский: “Коммунисты регулируют все: мысли, производство, распределение. Левые социал-демократы — производство и распределение. Правые социал-демократы — только распределение. Либералы — ничего не регулируют”.

Наша власть известна: есть конституция, демократия, выборы. Вот “наполнение” разное — идеалисты, номенклатура, “капиталисты”, даже преступники. Убеждения: коммунисты, националисты, социал-демократы, либералы, радикалы и еще десяток названий. Акценты: капитал или нация.

За коридорами власти — народ. Распределение по многим показателям. Главное — молодые и пенсионеры. Второе — бедные, средние, богатые. Третье — городские и сельские. Этим водоразделам приблизительно соответствуют политические убеждения — за социализм и против (смотри наши опросы). Актив народа — партии. Их десятки, но большая одна — коммунисты. Идеи других плохо различимы, построены больше на амбициях лидеров. Отдельно — СМИ: много разных газет и каналов ТВ. Есть умеренное давление на них властей и капитала.

Собственность. До перестройки фонды промышленности были большие, теперь растаяли, оценить трудно...

То же касается банковского капитала. Не могу вникнуть и в распределение собственности — не встретил достоверных данных.

О БУДУЩЕМ

Наша страна такая хаотичная (неорганизованная? неструктурированная?), что трудно предсказать даже ближайшее будущее. Можно говорить только о вариантах. Их несколько. Остановлюсь коротко на каждом.

Первый: победят коммунисты. Это значит советская власть и жесткое государственное управление хозяйством. Болгария уже испытала реставрацию несколько лет назад — экономика рухнула. Чтобы прежний вариант работал, нужен “полный комплект” — не только госплан, но и КГБ. Как бы коммунисты ни маскировались под демократов, жизнь подтолкнет их к этим “учреждениям”, если они захотят получить преимущества от социализма.

Так ли уж ужасен этот вариант, если бы удалось его выполнить? Если бы советскую систему освободить от чрезмерного вооружения (25 % расходов и 40 % машиностроения), то в условиях Украины можно всем обеспечить доход в 150 дол. на душу населения в месяц. Выше — не получится, на прогресс — не надеяться. Это — в идеале. Чтобы воплотить этот вариант, после кризиса понадобятся две пятилетки. Но... реальная коммунистическая элита обуржуазилась и первый вариант... в лучшем случае превратится в следующий.

Второй — номенклатурный капитализм. Сращение власти и капитала (а может — и криминала).

Рыночная экономика с большой долей государственной собственности (60 % ?) и вмешательством правительства в вопросы регулирования налогов, тарифов, цен, зарплат, учетных

ставок, эмиссии, курса валют, вывоза капитала, лицензий на торговлю — все для того, чтобы собрать деньги для промышленности, на которой паразитирует номенклатура или, того хуже, — криминал. Форма управления — больше декреты, чем законы, потому что трудно рассчитывать на дееспособный парламент, способный сформировать ответственное правительство.

Система госкапитализма испытана в нескольких вариантах. Первый — правление одной партии, как в Китае или на Тайване. Второй — диктаторы — генералы или президенты с карманными парламентами. Это Пиночет в Чили, Сухарто в Индонезии, кто-то в Южной Корее и многие другие в странах Южной Америки. Были удачные примеры в смысле роста экономики, но чаще дело заканчивалось застоєм, революцией и восстановлением демократии при разрушенном хозяйстве. Существует большая опасность сращения власти и криминала.

Возможен ли госкапитализм без диктатуры? Трудно сказать — примеров нет. Сильный лидер многое может сделать, используя свой авторитет, обращаясь непосредственно к народу, (вспомним де Голля), но где его взять?

Третий вариант — зрелое общество Западной Европы. Я его уже описывал. Но система работает только при мощной экономике, и нам это не светит.

Оказалось, что выбора нет. Ни один вариант не подходит. Коммунисты, наверное, не смогут завоевать власть, чтобы установить советы или реализовать китайский социализм. Однако они представят сильную оппозицию, блокирующую другие разумные решения. Для второго варианта у нас нет мощной правой партии или кандидата в диктаторы. Для третьего мы просто не созрели.

Что же будет? Не может же не быть ничего!

Будет самоорганизация. Медленное движение к созреванию от той точки, где стоим: нужно терпеливо развязывать узелки противоречий. Трагических вариантов развития не предвидится. И то хорошо. На этом я и закончу.

Владимир (митрополит)

БОГОСЛОВСКИЕ МЫСЛИ О ХРИСТИАНСКОЙ ЖИЗНИ

Митрополит Володимир (Сабодан Віктор Маркіянович)

Митрополит Київський і всієї України, Предстоятель Української Православної Церкви (з 27.05.1992)

Народився 23 листопада 1935 р.

Освіта

Одеська духовна семінарія; Ленінградська духовна академія (1962); аспірантура при Московській духовній академії (1965); кандидатська дисертація

“Христос-Спаситель — Начальник світу” (1962); магістерська праця “Еклезіологія у вітчизняному богослов’ї” (1979)

Наукові ступені, звання

Магістр богослов’я (1979)

Нагороди

Ордени Св. Рівноапостольного князя Володимира I ст., Преподобного Сергія Радонезького I ст. (РПЦ), Преподобних Антонія і Феодосія Печерських I ст. (УПЦ), орден Дружби народів, “Орден князя Ярослава Мудрого” V ст. (07.1999)

Кар’єра

14.06.1962 — висвячений у диякони; 15.06.1962 — висвячений у священники; 26.08.1962 — прийняв чернецтво; з 1962 — викладач, старший помічник інспектора Одеської духовної семінарії, секретар Одеського єпархіального управління; з 1965 — ректор Одеської духовної семінарії; 1965 — піднесений у сан архімандрита; 09.07.1966 — архіерейська хіротонія, став єпископом Звенигородським, вікарієм Московської єпархії; 1966 — заступник начальника Російської духовної місії в Єрусалимі; 23.06.1966 — йому визначено бути єпископом Звенигородським, вікарієм Московської єпархії, представником РПЦ при Всесвітній Раді Церков (м. Женева), настоятелем Женевського приходу на честь Різдва Пресвятої Богородиці; 09.07.1966 — хіротонія (очоловав хіротонію митрополит Крутицький і Коломенський Пімен (пізніше патріарх РПЦ)); з 1968 — єпископ Переяслав-Хмельницький, вікарний єпископ Митрополита Київського і Галицького, м. Київ; з 1969 — єпископ Чернігівський і Ніжинський, одночасно тимчасово керівник Сумської єпархії; 12.1970–04.1973 — відповідальний редактор журналу Екзархату України “Православний вісник”; з 09.09.1973 — піднесений у сан архієпископа, єпископ Дмитровський, вікарій Московської єпархії, ректор Московської духовної семінарії і Московської духовної академії; з 04.1978 — професор Московської духовної академії; 16.07.1982 — призначений на Ростовську і Новочеркаську кафедру з піднесенням у сан митрополита; з 28.03.1984 — Митрополит Ростовський і Новочеркаський, патріарший екзарх Західної Європи; 15.04.1986 — удостоєний права ношення другої панагії; з 30.12.1987 — Митрополит Ростовський і Новочеркаський, патріарший екзарх Західної Європи, керуючий справами Московської патріархії, постійний член Священного синоду РПЦ; 27.05.1992 — архіерейським собором УПЦ обраний Митрополитом Київським і всієї України, Предстоятелем УПЦ

Інше

Володіє французькою мовою, пише прозу і вірші

“...Время дается нам для покаяния и обновления. С чего же нужно начинать это обновление и как должен совершать его христианин? В этом помогает нам Сам Бог Своей животворящей благодатью. На этом пути руководит нами святая Православная Церковь Христова”.

“Церковь — строение, здание Божие. Она — не человеческое установление, не человеческими силами устроена, но собрана по повелению и содействию Бога, устроена по Божественному плану Духом Живого Бога “во славу имени Его”. Бог — Архитектор, “Художник и Строитель” (Евр. 11:10) Церкви, оживотворяющий Свое дело и дающий ему непоколебимую твердость. Церковь составила и продолжает быть по Его благодати... В основе Церкви Божией лежит, как краеугольный камень, Господь Иисус Христос (Еф. 2:20; 1 Кор. 3:11). Им одним определяется “объем, план и характер здания”. На Нем, на Его учении и благодати утверждается Церковь и Им, как содетельной и содержательной Божией Премудростью и Силой сохранится непреклонной и недвижимой до скончания века. “Никто не может положить другого основания, кроме положенного, которое есть Иисус Христос” (1 Кор. 3:11).

На Христе утверждают прежде всего Апостолы и пророки. Они тоже положены в основание Церкви и в Нем сочетаются... Апостолы передали Церкви всю истину, открытую им Богом, “ей передали Таинства и в ней учредили папство — прямое преемство апостольства”. “Церковь живет Апостольскими сокровищами и благодатью, от них излившеюся и переливающеюся из рода в род”.

Корпус здания составляют все верующие, всякого пола, возраста и состояния.

Они — живые камни, утвержденные на основании Апостолов и пророков (Еф. 2:20) и слагающиеся в одно стройное целое силою веры (1 Пет. 2:5–7; Кол. 2:7). Не сами себя они положили при строении дома, а присоединены к нему, после уверования во Христа, силою и благодатью Божиею.

Бог от вечности благоволил сделать их Своими сынами чрез Иисуса Христа, имея потом в виду, чтобы они прославляли и любили Его за дарованную Им великую благодать. Иудеи и язычники, прежде разделенные и обособленные, верую, чрез Господа Иисуса Христа, как две стены, соединились в Церкви и образовали угол. Их скрепляет Христос, крестом Которого они примирились (Еф. 2:16) и Кровию Которого стали близкими, своими Богу (Еф. 2:13, 19), составив единое великое семейство во Христе и имея доступ к Отцу в одном Духе (Еф. 2:18)”.

“Истинное покаяние — это, прежде всего, умение различать и по достоинству оценивать добро и зло, свет и тьму. Чтобы покаяться во зле, нужно видеть добро. И мало этого — нужно любить его, чувствовать его силу и верить в него.

Истинное покаяние — это путь труда и подвига, это путь веры в Бога, в божественное милосердие, веры в человека, которому присуще богосыновство. И чем больше мы размышляем о первом, тем жизненнее ощущается второе. И потому истинное покаяние — это не саморасслабление, а истинное укрепление человека в истинной человечности.

Истинное покаяние, по словам святого Евангелия, невозможно без взаимного примирения и всепрощения: “Если же не прощаете, то и Отец ваш Небесный не простит вам согрешений ваших” (Мк. 11:26)... Простить обидчиков — нелегкая вещь... Но простить необходимо, ибо это веление Божественного закона, закона духовной жизни, без которого нет подлинной человечности и настоящего христианства”.

“Легче предотвратить грех, чем искоренить его. Чтобы предотвратить грех, необходимо человеку, прежде всего, избегать повода ко греху — дел, событий, лиц, обстановки и всего того, что может служить соблазном, переходящим в греховное падение. Чтобы предотвратить грех, необходимо человеку помнить о смерти, о неизбежности праведного Суда Божия, о всеобщем воскресении и жизни вечной.

Чтобы предотвратить грех, нужно воспитывать в себе силу воли и проявлять мужество и помнить о том, что думаем ли мы о чем-нибудь — думаем перед Богом, от Которого скрыться не представляется возможным; делаем ли мы что-нибудь — делаем пред очами Всевидящего и Вездесущего Бога; приходим ли мы к какому-нибудь решению — и это все перед Богом (1 Ин. 3:20), стоим или падаем — тоже перед Ним.

Предотвратить грех и избавиться от духовной болезни помогает человеку твердая вера и христианская надежда. Как важно смотреть на все и оценивать все очами веры. Вера и надежда приводят к истинному покаянию, праведной жизни, дают человеку силы, крепость и познание своего недостоинства и Божьего милосердия”.

“Вера, — говорит Апостол, — есть осуществление ожидаемого и уверенность в невидимом...” (Евр. 11:1). Определяя, таким образом, веру обобщенно, теоретически, апостол Павел дает формальное определение ее сущности. Прежде всего, вера есть психологическое состояние, в котором “ясно различаются две стороны — объективная и субъективная”. Объективную сторону составляет предмет, “на который направляется вера”. Это — “ожидаемое” или “уповаемое” и “невидимое”, т. е. нечто относящееся либо к “области несуществующего, но имеющего получить бытие”, либо к “области недоступного для чувственного опыта” человека, — в том и другом случае факты, не подлежащие непосредственному внешнему созерцанию. Субъективной же стороной является отношение человека к предмету веры”.

“Человек в состоянии веры “издали видит” (Евр. 11:13) и “творит” в своей душе то, что ожидается в будущем, а это будущее, как некая тень, находит в нем отражение своего бытия, так сказать, овеществляется. Если таков характер проявления в человеке веры, то она есть избежание глубокое и непоколебимое, с такой же силой признающее истинность предметов, не имеющих еще действительности, с ка-

кой человек признает истинность предметов, уже имеющих ее, и в реальности предметов невидимых, внешне не воспринимаемых, так же не сомневающееся, как не сомневается человек в реальности всего видимого и непосредственно доступного восприятию органов чувств”.

“Таковы, по учению апостола Павла, природа и сущность человеческой веры, рассматриваемой в самой себе. Образно ее можно назвать внутренним “оком к созерцанию уповаемого”, “неявного”, светом для которого служит совесть, а также духовным зрением, приводящим “к такому же полному убеждению в невидимом, как в видимом”. Человек верит, прежде всего, потому, что доказательство убедительности своей веры он слышит в голосе своей совести, во внушениях ее постулатов, и, не отвергая этих внушений, свободно следует им”.

“...исключительное значение вера имеет в области отношений человека к Богу. Первое, исходное положение в этом аспекте учения о вере, апостол Павел полагает в том, что “без веры угодить Богу невозможно” (Евр. 11:6). И это вполне понятно. Прежде чем стать на путь богоугождения, нужно иметь некоторое представление о Самом Боге, о Его бытии и свойствах и о том, каковы Его требования к человеку, а затем уже согласовывать с этими требованиями свое поведение, из чего и будет складываться богоугодная жизнь. Представление же о бытии и свойствах Божиих “дает только вера”, потому что Бог по самой Своей природе не подлежит чувственному наблюдению. Он “есть Дух” (2 Кор. 3:17; Ин. 4:24), обитающий “в непреступном свете” (1 Тим. 6:16). К Нему “нельзя приблизиться и... узреть... обыкновенными очами”, и “никто из человеков” Его “не видел и видеть не может” (1 Тим. 6:16; Ин. 1:18). И хотя Он свидетельствует о Себе людям в “многократных и многообразных” (Евр. 1:1) Откровениях, доступных зрению и слуху, однако, как несущие в себе понятия о вещах божественных и невидимых, они также нуждаются в признании и убеждении веры. “Где

нет веры, там нет знания (Божественных вещей)”. Кроме того, вера в Бога и сама по себе — дело богоугодное. Она есть акт личного доверия и полной сердечной преданности Богу, твердой уверенности в непреложности, истинности и верности всего, что от Него исходит. В вере послушание Богу (Евр. 11:8) и возвещаемой Им истине (Рим. 6:17). Верить Богу, по апостолу Павлу, — это то же, что “воздать славу Богу” (Рим. 4:20). Вера многоценна в очах Божиих, что видно из примеров жизни людей еще Ветхого Завета. Авель, Енох, Ной, Авраам, Сарра, патриархи израильского народа, Моисей, Раав и многие другие (Евр. 11:4–32), строившие свои отношения к Богу на вере и в ней черпавшие силы и готовность действовать, получили от Бога убедительные свидетельства (Евр. 11:2, 39) и удостоились высокой похвалы”.

“Оправдание и спасение человека, по Апостолу, — дело благодати Божией; оно же — и дело веры человеческой (Рим. 3:24; Еф. 2:8; Гал. 2:16 и др.). В благодати — его “производительная сила”; в вере — “улавливающее начало”. Оправдание и спасение не мыслятся без веры, как своего субъективного условия, а вера полагается единственным, необходимым со стороны человека средством к оправданию. “Человек оправдывается... только верою” (Гал. 2:16)”.

“Одним из предметов веры... выступает Бог (Рим. 4:3; Гал. 3:6; 1 Фес. 1:8; Тит. 3:8; Евр. 6:1), “но Бог, как оправдывающий нечестивого (Рим. 4:5), животворящий мертвых (Рим. 4:17), воскресивший Христа (Рим. 4:24)”. Следовательно, объект веры — не бытие Божие, в каком смысле вера понимается у апостола Павла лишь один раз (Евр. 11:6), а “оправдывающая и спасающая деятельность Божия”. Другим предметом веры служит Богочеловек Господь Иисус Христос (Рим. 3:22; Гал. 3:26; Кол. 2:5; 1 Тим. 3:13; 2 Тим. 3:15). Но и Его Апостол мыслит как нашу “праведность, освящение и искупление (1 Кор. 1:30), поскольку в Нем осуществилась оправдывающая и спасающая деятельность

Божия. Следующим предметом веры является “благодать (Рим. 5:2), как изливание спасающей любви на верующих”; затем, “Евангелие” (Фил. 1:27), как весть о спасении, и наконец, факт смерти и воскресения Господа, как центральные пункты всего дела спасения (Рим. 10:9; 1 Кор. 15:17)”.

“Кто истинно верует в Бога Отца, Вседержителя и Промыслителя, тот убежден, что его жизнь, полученная от Бога, всегда в руках Божиих, что все посылается Богом, на Которого надобно возлагать свою надежду.

Кто верует в Бога, тот убежден, что, где бы он ни был и что бы ни делал, всегда делает перед очами всеведущего и вездесущего Бога, знающего все наши помышления. Такой человек старается строить свою жизнь так, чтобы не оскорбить величия Божия и Его святости. Такой человек всегда ограждает свою душу страхом Божиим, не решается поступить против совести и закона Божьего, хотя бы и угрожали ему всевозможные искушения и испытания.

Кто верует в Сына Божия, воплотившегося ради нас и ради нашего спасения, кто помнит, что прощение грехов заслужено крестной смертью Искупителя, тот страшится смертоносного яда греха, любит Бога и старается проводить праведную жизнь, согласную с Его волей.

Кто верует в Святого Духа, Животворящего Господа, тот будет избегать всякой скверны, помня слова апостола: “Разве не знаете, что вы храм Божий, и Дух Божий живет в вас? Если кто разорит храм Божий, того покарает Бог” (1 Кор. 3:16–17).

Кто верует в единую, святую, соборную и апостольскую Церковь, тот будет повиноваться ей во всем, жить ее жизнью, слушаться ее велений, чтить ее богоучрежденную иерархию.

Кто верует в жизнь вечную, тот, живя на земле, готовит себя для неба, пользуясь земными благами, умножает свои духовные сокровища”.

“Предотвратить падение или раскаяться в грехе человек может тогда, когда он будет иметь любовь к Богу и к человеку. Эта добродетель венчает

успехом всякое человеческое старание, именно с нее начинается человеческое обновление. Сам Христос говорит: “Кто любит Меня, тот соблюдает слово Мое; и Отец Мой возлюбит его, и Мы придем к нему и обитель у него сотворим. Нелюбящий Меня не соблюдает слов Моих” (Ин. 14:23–24). И в другом месте: “Если заповеди Мои соблюдете, пребудете в любви Моей...” (Ин. 15:10).

Нужно ли говорить о том, какое значение в личной жизни и в жизни общественной имеет любовь друг ко другу, любовь снисходительная; любовь, в которой нет ни раздражения, ни зависти, ни ревности, ни злорадства; любовь, которая все покрывает, всему надеется, всему верит и все прощает (1 Кор. 13:4–7). “Сия есть заповедь Моя, да любите друг друга, как Я возлюбил вас” (Ин. 15:12).

Пример жертвенной любви к людям мы имеем в Лице нашего Спасителя. В течение всех веков Ему следовали на земле святые угодники, которые любовью совершали подвиги, удивляя тем не только людей, но и ангелов.

Любовь помогает нам видеть в каждом человеке творение Божие и потому относится к нему с должным вниманием и заботой. Каждый из нас сам нуждается в снисхождении”.

“Каким же образом Бог определил спасти человека, а вместе с тем и весь мир?”

“Спасти человека — значит обратиться к Богу, представив святым, непорочным и неповинным пред Ним (Кол. 1:22); воссоздать в нем образ Божий (Кол. 3:10); вывести из царства греховной тьмы и ночи и ввести в царство Божественного света и дня (Еф. 5:8; Кол. 1:13; 1 Фес. 5:4–5); избавить от духовной мертвости (Еф. 2:5); явить в нем сына Божия по благодати (Рим. 8, 14–17). В более конкретном понимании, по Апостолу, спасти человека — значит избавить его от следствий греха, т. е. от греховного рабства (Рим. 7:22–24), осуждения закона (Гал. 3:10), власти дьявола (Евр. 2:14), смерти (Рим. 8:11), страшного будущего наказания (Евр. 10:27; 2 Фес.

1:9) и предоставить ему “общение будущего блаженства” (2 Фес. 1:5, 7)”.

“Бог положил “в устроение полноты времен... все небесное и земное соединить под главою Христом” (Еф. 1:10). И Его “поставил... главою Церкви... которая есть Тело Его, полнота Наполняющего все во всем” (Еф. 1:22–23).

“В Нем мы и сделались наследниками” (Еф. 1:11) “спасения вечного” (Евр. 5:9), “бывшие предназначены к тому по определению Совершающего все по изволению воли Своей” (Еф. 1:11). В этом, собственно, и состоит план домостроительства спасения, начертанный Богом от века (Еф. 3:9), и для осуществления этого плана во времени Бог послал в мир Христа — Единородного Сына Своего и излил через Него на людей Святого Духа. Тот, через Которого Бог сотворил мир, по определению предвечного совета Божия и спасает его, потому что Он есть “образ Бога невидимого” (2 Кор. 4:4; Кол. 1:15), приводящий в действие всякое хотение Отца (Еф. 3:9, 11; Евр. 1:2).

Согласно апостолу Павлу, домостроительство спасения есть откровение для всех свободно-разумных творений безмерного величия и богатства Божественной любви, премудрости, силы и правды (Еф. 3:10–11). Ниспосланием в мир Своего Единородного Сына для спасения человека Бог, по Апостолу, показывает нам Свою любовь (Еф. 2:4; Рим. 5:8). Христос, явившись в мир по воле Отца, “сделался для нас премудростью” и силой от Бога (1 Кор. 1:24, 30). С Ним явилась Божественная правда “во всех и на всех верующих” (Рим. 3:21–22).

С изливанием Духа — излилась в сердца наши Божественная любовь (Рим. 5:5), и мы исполнились крепости и могущества (Кол. 1:11, 29)”.

“Сильнее всего препятствует этому гордость человеческая и в ней и через нее враг нашего спасения — дьявол, который искони был человекоубийцей.

Гордость послужила причиной катастрофы всего человечества. Гордость погубила наших прародителей.

Желание “будете сами, как боги” было внушено диаволом. За послушанием диаволу последовало горькое падение, отступление от Бога и слезы. Противник наш диавол и ныне, как говорит Слово Божие, “ходит, как рыкающий лев, ища, кого поглотить” (1 Пет. 5:8), ища того, кто легко поддается его злomu вражескому наущению, стараясь тем умножить зло, лишить людей спокойствия и благодатного внутреннего мира. И как часто мы, не подозревая источника зла, стараемся ложно оправдать самих себя; как часто мы любим превратно именовать сатанинскую гордость чувст-

вом собственного достоинства. Гордость лишает нас милости Божией. Святые отцы говорят, что как с горных вершин стекает влага, не задерживаясь на них, так с гордого человека стекает благодать Божия.

В деле всепрощения необходимо начинать с победы над врагом нашего спасения и над ложным чувством, которое он старается вселить в наши умы и сердца. Это непросто. Это стоит больших усилий, требует твердости воли и характера. Но сделать это необходимо, если мы действительно желаем примирения с Богом и с нашими ближними”.

Леонид Иванович Грач

**КРЫМ —
ОСОБЕННЫЙ
РЕГИОН УКРАИНЫ.
ТАК РАСПОРЯДИЛАСЬ
ИСТОРИЯ**

Грач Леонід Іванович

Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим (з 14.05.1998), член Державної комісії з проведення в Україні адміністративної реформи (з 01.01.1999)

Народився 1 січня 1948 р.

Освіта

Кубанський державний університет, юридичний факультет (1973–1979); Вища партійна школа при ЦК КПУ (1983–1985), політолог; кандидатська дисертація “Партійне керівництво ідейно-теоретичним загартуванням господарських кадрів 1981–1985 (на матеріалах Компартії України)” (1986); докторська дисертація “Методологічні основи ідеологічних наслідків рішень, що приймаються господарськими керівниками” (1991)

Наукові ступені, звання

Доктор історичних наук, професор

Нагороди

Почесна грамота Президії Верховної Ради УРСР (1988); Почесна грамота Президії НАНУ (1999); “Орден князя Ярослава Мудрого” V ст.; заслужений юрист України (03.2000)

Кар’єра

1964–1966 — учень Житомирського ПТУ № 5; 08.1966–07.1967 — столяр; 11.1967–11.1969 — служба в армії, м. Севастополь; 12.1969–04.1970 — секретар комсомольської організації ДПТУ № 6, м. Дніпропетровськ; 05–06.1970 — секретар комітету комсомолу ДПТУ № 6, м. Керч; 06.1970–04.1972 — інструктор ідеологічного відділу Керченського міськкому ЛКСМУ; 04.1972–11.1974 — секретар комсомольської організації, 11.1974–03.1980 — голова профкому, рибпромислове ВО “Керчрибпром”; 03.1980–01.1984 — інструктор, заступник завідувача відділу — завідувач сектору, 01.1984–12.1988 — завідувач відділу пропаганди і агітації, 12.1988–10.1990 — секретар, 10.1990–04.1991 — другий секретар, 04–05.1991 — перший секретар, Кримський обласний комітет КПУ; 05–12.1991 — перший секретар, Кримський республіканський комітет КПУ; з 05.1992 — голова Союзу комуністів Криму; з 09.1993 — перший секретар, Кримський республіканський комітет КПУ; член Президії ЦК КПУ; депутат Верховної Ради Автономної Республіки Крим трьох скликань

Праці

Автор понад 50 публікацій, зокрема п’яти книг і монографій

Інше

Володіє німецькою мовою; захоплюється туризмом, книгами

Курс нынешнего состава Верховной Рады Автономной Республики Крым — это продолжение той взвешенной политики, основы которой были заложены органами власти Крыма в 1991 г. после проведения 20 января всекрымского референдума. Подавляющее большинство проживавших тогда в Крыму граждан заявили о своем желании восстановить крымскую автономию. Это волеизъявление стало результатом бурных, порой эмоциональных дискуссий о путях административного обустройства и государственного управления регионом, в котором в связи с массовым и зачастую стихийным возвращением на историческую родину ранее депортированных этнических групп и крымскотатарского народа обострились межнациональные и межконфессиональные проблемы, а надвигающееся ощущение распада общего дома, каким был для советских людей Советский Союз, разбудило вулкан геополитических и геостратегических процессов, на пересечении которых расположен Крым.

Трудно представить всю глубину и масштабы последствий, если бы референдум не состоялся и Крым с его многонациональным населением, на две трети состоящим из этнических россиян, а на 10 % — из крымских татар, никогда не говоривших на украинском языке и не изучавших его, после провозглашения Украиной независимости в одночасье превратился в рядовую область молодого суверенного государства. Мы помним распространяемые в 1992–1994 гг. среди мирных крымчан листовки с изображением гипотетического исламского мстителя с кривым ятаганом в руках, бронетранспортеры, брандспойты и пластиковые щиты, обращенные против многотысячной толпы на центральной площади столицы Крыма — Симферополя, и вооруженных автоматическим оружием спецназовцев, встречающих въезжающий в Крым транспорт... Шесть лет противостояния центру ничего не дали Республике Крым, провозглашенной сторонниками первого и последнего прези-

дента Крыма Ю. Мешкова. Ослабленная жесткой позицией Украины и выжидательной тактикой России, раздражаемая внутренними противоречиями, автономия медленно, но верно скатывалась в экономическую и политическую пропасть. Вот почему с первых же дней функционирования руководящих органов сформированной после выборов 1998 г. представительной и исполнительной власти автономии архиважной созидательной целью было провозглашено сохранение гражданского мира и поиск объединяющего начала. Под возводимое здание единого гражданского общества в Крыму необходимо было подвести прочный правовой фундамент.

РОЛЬ КОНСТИТУЦИИ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ КРЫМ В УКРЕПЛЕНИИ ГРАЖДАНСКОГО МИРА И ПОДЪЕМЕ ЭКОНОМИКИ

Автономная Республика Крым 21 октября минувшего года отметила вторую годовщину своей Конституции. Принятая в 1998 г. Верховной Радой Крыма и затем утвержденная Верховной Радой Украины, Законом Украины, подписанным Президентом Украины, она завершила драматический конституционный процесс, длившийся в автономии почти восемь лет.

До избрания Верховной Рады Автономной Республики Крым нынешнего созыва отсутствовала определенность по важнейшим вопросам статуса, места и роли Автономной Республики Крым в политической системе Украины. Полномочия автономии очерчи-

вались лишь положениями раздела 10 Конституции Украины от 28 июня 1996 г. Оставались нерешенными вопросы соотношения правовой системы Украины и правовой базы автономной республики, этнических прав крымчан, собственности Автономной Республики Крым, порядка взаимодействия органов власти государства, автономии, органов местного самоуправления, вопросы исполнения государственных функций и полномочий на территории Автономной Республики Крым и многие другие.

В противостоянии органов власти автономии с государством были утрачены ранее предоставленные законами Украины полномочия республики. По существу были утрачены полномочия даже в отношении собственного правительства. Оно было переподчинено Кабинету Министров Украины, и получалось, что Крым управляется напрямую из Киева. В результате игнорирования интересов государства автономная республика утратила часть территории, а именно Севастополь.

Был глубоко проанализирован отечественный и зарубежный опыт, чтобы найти оптимальное решение проблемы существования автономной республики в составе независимого суверенного государства в условиях, когда автономная республика является узлом геополитических, геостратегических, геоэкономических и конфессиональных интересов и противоречий и когда в период глубочайшей экономической депрессии автономии необходимо также решать острые внутренние межнациональные и межконфессиональные проблемы, сложнейшие задачи интеграции возвращающихся депортированных в уже сложившееся общество.

Разработкой Конституции Автономной Республики Крым мы занимались всего несколько месяцев, до осени 1998 г. Хотя мне как инициатору проекта и автору большинства его положений многие мысли и конструкции приходили в голову еще в те годы, когда я был рядовым депутатом предыдущих созывов крымского парла-

мента. Мысли приходили, но реализовать их не представлялось возможности, так как коммунист Грач, да еще и первый секретарь республиканского комитета Компартии Украины, рассматривался только как представитель сил, оппозиционных руководству прежнего парламента, погрязшего в коррупции и замеченного даже в прямых связях с криминальным миром. Многого ли добьешься, находясь в глубокой оппозиции, представленной тогда в Верховном Совете Крыма двумя-тремя депутатами?

Конституция АРК стала плодом глубокого анализа всех событий, произошедших за период существования автономии после ее восстановления в 1991 г. В ней учтены политические реалии, сложившиеся после распада Советского Союза, и особенности многонационального состава крымского общества. После долгой “войны суверенитетов” и противостояния между центром и регионом Конституция АРК внесла наконец определенность в вопросы статуса, места и роли автономии в политической системе Украины. Она заложила основу упорядочения взаимодействия органов власти государства, автономии, местного самоуправления, обозначила механизм исполнения государственных функций и полномочий на территории Крыма.

С принятием Конституции Автономная Республика Крым получила широкие права и полномочия. Среди них — определение направлений и приоритетов социально-экономического развития и инвестиционной деятельности, установление льгот инвесторам, включая и иностранных, создание свободных экономических зон, проведение экспериментов в области налогообложения и др.

Конституцией закреплено право собственности Автономной Республики Крым на землю и природные ресурсы в пределах ее территории, гарантировано равноправие разных форм собственности как необходимое условие многоукладной экономики автономии. В соответствии с конституционными положениями в бюджет-

но-финансовой системе Крыма предусмотрены прогрессивные принципы бюджетных отношений.

Автономная Республика Крым имеет право на развитие прямых отношений, подписание договоров и соглашений с органами власти других государств, международными организациями, регионами, предприятиями, учреждениями, организациями других государств, а также право на создание своих представительств для реализации своих договоров и соглашений.

Нашу модель урегулирования отношений автономии с государством готовы использовать как основу для урегулирования отношений Российской Федерации с Чечней, Грузией с Абхазией, Молдавией с Приднестровьем. Без преувеличения можно сказать, что Крым внес бесценный вклад в мировой опыт урегулирования подобных сложнейших геополитических проблем.

Конституция Автономной Республики Крым предусматривает основополагающие для многонационального Крыма положения, касающиеся функционирования, использования и развития государственного и национальных языков и культур. Так, в соответствии со ст. 14 Конституции АРК в автономии обеспечивается сохранение многообразия культур, сложившихся исторически на Крымском полуострове, создаются условия для их равноправного развития и взаимообогащения.

Следует учитывать, что Конституция Автономной Республики Крым разрабатывалась в рамках Конституции Украины, в соответствии с которой решение ряда принципиальных вопросов отнесено к исключительной компетенции государства. К ним относятся вопросы регулирования прав коренных народов (к требованию о статусе крымско-татарского народа как коренного в Крыму); избирательная система и вопросы организации и деятельности органов исполнительной власти (к требованию о 30%-м представительстве крымских татар в представительных и исполнительных органах любого уровня); правовые ос-

новы создания и деятельности объединений граждан (к требованию о предоставлении меджлису статуса представительного органа крымских татар); основы гражданско-правовых отношений (к требованию об определении порядка возмещения крымско-татарскому народу вреда, причиненного депортацией).

Необходимо также помнить, что по результатам всекрымского референдума от 20 января 1991 г. и согласно Закону Украинской ССР от 12 февраля 1991 г. “О восстановлении Крымской АССР” и Закону Украины от 17 марта 1995 г. “Об Автономной Республике Крым” автономия в Крыму имеет статус территориальной, а не национальной республики. Поэтому требования определенных сил об установлении национальной автономии или даже государства крымских татар не сочетаются с правовым полем Украины и говорят о нежелании этих сил интегрироваться в крымское общество и сообщать с другими этносами обустроить Крым. Но такой вариант — государство в составе суверенной Украины — крымчане уже, как говорится, проходили. Нам хватило мудрости не довести дело до межэтнических и межрелигиозных конфликтов, как это происходит в Косово, Чечне, Нагорном Карабахе. Я убежден, что такой путь — это путь в никуда и он не в интересах крымчан.

Между тем есть абсолютно цивилизованные способы решения национальных проблем. В рамках статуса территориальной автономии Конституцией Автономной Республики Крым предусмотрены и гарантированы широчайшие права крымчан в сфере использования и развития национальных культур вплоть до создания национальных средств массовой информации, издательств, музеев, театров, киностудий и других культурных и учебных заведений. Фактически Конституцией Автономной Республики Крым закреплено право на осуществление национально-культурной автономии. При этом определены организационные формы реализации национально-культурных прав, а именно — путем созда-

ния объединений граждан в соответствии с законами Украины, Конституцией Автономной Республики Крым и нормативно-правовыми актами Верховной Рады Автономной Республики Крым. И никто не вправе запретить или воспрепятствовать реализации этих конституционных прав.

В развитие ст. 53 Конституции Украины, п. 3 ст. 10 Конституции Автономной Республики Крым определено, что в Автономной Республике Крым гражданам гарантируется право воспитания детей на родном языке в детских дошкольных учреждениях, изучения родного языка и обучения на родном языке в учебных заведениях государственной, республиканской и коммунальной форм собственности, в национальных культурных обществах либо в порядке, определяемом законодательством Украины и нормативно-правовыми актами Верховной Рады Автономной Республики Крым.

На основе Конституции крымским депутатам еще предстоит всесторонне отработать и принять решение по вопросам организации воспитания и обучения на родных языках в крымской автономии. Мы готовы пригласить все национальные общины Крыма к совместной работе по созданию нормативной базы, обеспечивающей осуществление крымчанами своих конституционных прав.

Наряду с решением судьбоносных для Крыма вопросов о статусе автономии и об этнических правах крымчан мы приняли меры по возвращению Автономной Республики Крым в правовое поле государства. Продолжается мучительный процесс по упорядочению нормативной базы автономной республики и приведению ее в соответствие с Конституцией и законами Украины.

Все знают, как общество страдает от волюнтаризма в деятельности органов власти, когда сегодня принимается один закон или нормативный акт, а завтра другой, противоречащий предыдущему. Чиновники в таком случае выбирают по своему усмотрению, каким законом пользоваться. В конеч-

ном итоге страдают люди. Наша незаметная на первый взгляд работа — по сути залог создания сбалансированной нормативной системы, а следовательно, цивилизованного общества и условий для стабильного развития автономии. По большому счету — это вопрос стабильности общества и государства в целом.

Нельзя сказать, что процесс синхронизации нормативно-правовой базы автономии с правовой системой Украины идет мягко и безболезненно. Но возникающие в настоящее время правовые коллизии носят принципиально иной, чем прежде, характер. Отсутствует конфронтация автономии с государством, никто не может нас обвинить в антиконституционной и антигосударственной политике. Разногласия в основном возникают на почве поиска автономией наиболее эффективных решений общих для всего государства проблем, но с учетом особенностей и отличия статуса Автономной Республики Крым от статуса других регионов Украины.

ВОССТАНОВЛЕНИЕ ВЕРТИКАЛИ ВЛАСТИ — ЭТО ПОДЪЕМ УПРАВЛЯЕМОСТИ РЕГИОНОМ НА БОЛЕЕ ВЫСОКИЙ УРОВЕНЬ

С принятием Конституции Автономной Республики Крым наступил качественно новый этап жизнедеятельности Верховной Рады Крыма, ее президиума, постоянных комиссий, всех органов местного самоуправления республики. Появилась возможность масштабного, комплексно решать сложные проблемы совместно с органами местного самоуправления, обу-

страивать жизнь крымчан и добиваться ее улучшения.

Положениями отдельного раздела Конституции — “Местное самоуправление в Автономной Республике Крым” — закреплены правовые основы осуществления местного самоуправления в автономии, порядок делегирования республиканских полномочий органам местного самоуправления и условия их выполнения, вопросы взаимодействия органов власти, предприятий, учреждений и организаций автономии с органами местного самоуправления с целью их нормального функционирования в нашей республике.

Что после этого изменилось в автономии? Для того чтобы ответить на этот вопрос, нужно сделать небольшой экскурс в историю. В Советском Союзе существовала строгая вертикаль представительной власти: все советы были подчинены вышестоящим советам и являлись органами государственной власти. В начале 90-х годов мы отошли от привычной модели управления, которая долгие годы достаточно успешно решала определенные общественные задачи. Не хочу критиковать этот шаг, так как общество вправе самостоятельно выбирать модели для решения новых задач. Если система рухнула, значит она перестала соответствовать возросшим потребностям общества. Надо было переходить к самостоятельному региональному и местному самоуправлению.

В 1995 г. законом о разграничении полномочий между государственными органами Украины и Республикой Крым автономии было дано право законодательно регулировать вопросы деятельности органов власти республики и органов местного самоуправления. Крымское правительство под руководством тогдашнего его председателя Б. Самсонова представило в Верховный Совет Крыма законопроект о местном самоуправлении, в котором были урегулированы не только вопросы местного самоуправления, но и выписан механизм взаимодействия республиканской власти с органами местного самоуправления. Воз-

можно, документ был несовершенно и нуждался в коррекции. Однако Верховный Совет так и не нашел времени и сил, чтобы или поправить его, или самому выработать и принять более удачный проект. Получилось, что полномочия себе вытребовал, но реализовать их не сумел. В 1994 г. в Украине наступил срок новых выборов в местные советы, и в государстве уже действовало новое избирательное законодательство, а в Крыму все еще существовали старые модели местного самоуправления, не приведенные в соответствие с существующими в государстве. Не удивительно, что Украина ограничила полномочия Республики Крым в этой сфере, выборы в органы местного самоуправления в 1995 г. были назначены и проведены в соответствии с законами Украины.

Новому составу парламента Крыма в самом начале своей деятельности пришлось вернуться к вопросу разграничения и закрепления полномочий. Вырабатывать механизм взаимодействия всех органов управления в республике предстояло уже в новых условиях, когда Украина прочно поставила на прикол “дрейфующий полуостров”. Опять же, мы изучили лучший опыт соседей — стран СНГ, международную практику. Закрепленная через Конституцию Автономной Республики Крым крымская модель регионального самоуправления максимально приближена к соответствующим европейским принципам местного самоуправления. Мы нашли свои варианты и, как нам кажется, кое в чем они сильнее действующих в Европе принципов.

Так, в соответствии со ст. 42 Конституции Автономной Республики Крым с целью обеспечения сбалансированного социально-экономического, культурного и иного развития региона на основе согласованных решений или соглашений между Верховной Радой автономии и органами местного самоуправления могут определяться порядок и условия реализации совместных программ и проектов, решения других вопросов, отнесенных к

компетенции Автономной Республики Крым и местного самоуправления.

Верховная Рада и местные советы на взаимосогласованной основе могут объединять финансовые и материальные средства, имущество, координировать деятельность органов и служб, учреждений и организаций для подготовки и реализации программ и проектов, совместного решения других вопросов, отнесенных к их компетенции.

Реализуя конституционные положения, Верховная Рада Автономной Республики Крым с участием органов местного самоуправления разработала и приняла такие нормативно-правовые акты: Методику формирования бюджета, Положения о бюджетных взаимоотношениях, о порядке взаимодействия с Ассоциацией органов местного самоуправления (АОМС) в АРК и делегировании органам местного самоуправления отдельных полномочий Автономной Республики Крым, о порядке контроля за исполнением делегированных полномочий, о порядке передачи имущества, принадлежащего Автономной Республике Крым. 15 ноября 2000 г. принята Программа поддержки и развития местного самоуправления в Автономной Республике Крым на 2001 г. В ней предусмотрены мероприятия по увеличению возможностей местного самоуправления в процессе формирования и исполнения местных бюджетов, по содержанию и развитию социальной инфраструктуры, в первую очередь на селе, и многие другие вопросы.

Важным направлением работы парламента Крыма является привлечение местных советов к предварительному изучению и анализу проектов законов Украины, поступающих в Верховную Раду автономии, нормативно-правовых актов республики и обобщению высказанных замечаний и предложений по ним. Только в минувшем году органы местного самоуправления приняли участие в обсуждении проектов бюджетного, земельного и налогового кодексов Украины, проекта закона Украины "О службе в органах местного

самоуправления" и других документов, регулирующих их деятельность.

В тесном взаимодействии с органами местного самоуправления работает Постоянная комиссия Верховной Рады АРК по местному самоуправлению и государственному устройству. В 1999–2000 гг. основное внимание в своей деятельности она уделяла реализации положений Конституции Автономной Республики Крым. Так, по ее предложению сессия Верховной Рады АРК рассмотрела и приняла Временное положение о порядке решения вопросов административно-территориального устройства автономии. Разработано и принято постановление "Об обеспечении прав и свобод граждан в Советском районе", которое готовилось совместно с работниками исполнительных аппаратов Джанкойского и Нижнегорского районных советов и позволило им обменяться накопленным опытом по реализации основных положений Закона Украины "О местном самоуправлении в Украине".

Большую пользу приносят совместные заседания постоянных комиссий Верховной Рады с комиссиями Ассоциации органов местного самоуправления, которая охватывает практически все регионы Крыма. Так, из 313 городских, районных, поселковых и сельских советов автономии членами АОМС являются 280. Такое взаимодействие закреплено в Конституции Автономной Республики Крым. В соответствии со ст. 45 Ассоциации предоставлено право вносить на рассмотрение Верховной Рады Автономной Республики Крым рекомендации и предложения в установленном порядке. Это право уже неоднократно было реализовано при обсуждении проектов нормативно-правовых актов Верховной Рады Крыма. После обсуждения на общем собрании Ассоциации в Верховную Раду Автономной Республики Крым были внесены рекомендации и предложения по таким жизненно важным вопросам, как Программа социального развития республики на период до 2003 г., бюджет Автономной Республики Крым, делегирование

полномочий автономии органам местного самоуправления и др. Как правило, наш парламент принимает свои документы с учетом всех поправок и дополнений, предложенных Ассоциацией.

НОВАЯ КОНЦЕПЦИЯ МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ ПРЕДУСМАТРИВАЕТ ДЕМОКРАТИЗАЦИЮ ВСЕГО БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕССА

Социально-экономическое развитие республики невозможно без решения проблем собственности, бюджета, экономических полномочий Автономной Республики Крым. Поэтому следующим принципиально важным шагом стало наведение элементарного порядка в использовании бюджетных средств и собственности автономии.

Как известно, Конституцией Украины и государственным законодательством вопросы собственности Автономной Республики Крым в должной мере не урегулированы. Это давало повод Кабинету Министров Украины распоряжаться объектами собственности автономной республики по своему усмотрению без согласования с органами власти Автономной Республики Крым. В настоящее время ст. 18 Конституции Автономной Республики Крым закреплено право собственности автономии на землю и природные ресурсы в пределах территории автономной республики, за исключением земель и природных ресурсов, отнесенных к общегосударственной собственности, собственности местного самоуправления, физических и юри-

дических лиц. Наряду с этим Конституцией закреплено право собственности автономной республики на предприятия, учреждения, организации, финансовые средства.

Положения Конституции Автономной Республики Крым, касающиеся вопросов собственности, принципиально важны, поскольку они решают не только проблему собственности, но и закрепляют многоукладную основу экономики автономной республики. Тем, кто упрекает нас в попытке возрождения административно-командной системы, советую внимательно прочитать Конституцию Автономной Республики Крым.

Вместе с тем настораживает то, что многие государственные чиновники стремятся исключить само понятие собственности автономии. Парадоксально, что автономия имеет принадлежащее ей имущество, или собственность, а передать из государственной собственности в состав этого имущества реальные материальные ресурсы считается невозможным. Такое манипулирование важными экономическими категориями позволяет устранить Верховную Раду Автономной Республики Крым от управления собственностью и решения ряда вопросов, отнесенных к ее компетенции Конституцией Автономной Республики Крым и законами Украины, в частности “О предприятии”, “О бюджетной системе”, Земельным, Водным, Лесным кодексами, Кодексом о недрах и другими законами.

После утверждения Конституции Верховной Радой Автономной Республики Крым принят ряд нормативно-правовых актов, направленных прежде всего на инвентаризацию объектов нашей собственности и упорядочение вопросов их использования, включая бюджетные средства, природные ресурсы. Верховная Рада Крыма принимает эти меры постольку, поскольку это собственность крымчан, избравших Верховную Раду как свой представительный орган.

Статьей 26 Конституции Автономной Республики Крым закреплены полномочия по определению порядка

управления имуществом Автономной Республики Крым. В целях реализации положений Конституции 21 апреля 1999 г. Верховной Радой Крыма принято Положение “О порядке управления имуществом, принадлежащим Автономной Республике Крым”, которым комплексно урегулированы вопросы управления собственностью Автономной Республики Крым. Особо хочу подчеркнуть, что положением закреплены такие принципы и механизмы их реализации, как равенство субъектов различных форм собственности перед законом, многоукладность экономики региона, социальная направленность управления, соблюдение и обеспечение прав и свобод человека и гражданина, обеспечение безопасных и здоровых условий жизни населения, охрана окружающей среды.

Статьей 18 Конституции Автономной Республики Крым закреплена также новая для Украины система формирования бюджета автономии снизу и гарантировано закрепление законами Украины за доходной частью бюджета Автономной Республики Крым на стабильной основе общегосударственных налогов и сборов, зачисляемых в полном объеме в бюджет автономии и являющихся достаточными для осуществления полномочий Автономной Республики Крым и обеспечения жизненного уровня населения в целом не ниже социальных стандартов и потребностей, определяемых законами Украины.

Мы предприняли меры для пресечения финансового произвола, который делает совершенно незащищенными общество, и прежде всего бюджетные отрасли, учреждения и организации, а значит и людей. Утвержденный бюджет Автономной Республики Крым — закон для всех и обязателен для исполнения на всей территории автономии.

В этой сфере мы действовали по нескольким направлениям: во-первых, по пути создания нормативно-правовой базы, во-вторых, создания системы контроля за использованием финансовых средств. В кратчайшие сроки на современной и прогрессивной

основе были разработаны и приняты такие документы, как “Методика формирования бюджета”, “Принципы бюджетных взаимоотношений в Автономной Республике Крым”, Положение о Счетной палате Верховной Рады АРК и др.

Положением “О порядке управления имуществом, принадлежащим Автономной Республике Крым” в развитие положений Конституции закреплены принципы формирования и исполнения бюджета, в том числе прямое зачисление в местные бюджеты налогов, сборов и других обязательных платежей, собираемых на соответствующих территории. Подчеркиваю, прямое зачисление, а не через вышестоящие органы управления, являющиеся дополнительным промежуточным звеном, чиновники которого получают право по своему усмотрению решать, сколько, когда и кому перечислять принадлежащие местному совету финансовые средства.

Необходимо определить и нормативно закрепить объективные критерии для распределения бюджетных средств между республиканским и местными бюджетами. Кроме того, предстоит урегулировать порядок зачисления снизу в местные, республиканский и государственный бюджеты налогов и других обязательных платежей, собираемых на территории Автономной Республики Крым.

В целях осуществления контроля в сфере бюджета и собственности Верховная Рада Автономной Республики Крым на основе Конституции образовала Счетную палату Верховной Рады АРК для осуществления контроля за использованием средств бюджета Автономной Республики Крым, а для контроля за соблюдением законодательства о приватизации ранее образовала Контрольную комиссию Верховной Рады Крыма по вопросам приватизации.

Комплексное нормативное урегулирование вопросов собственности и бюджетных средств крайне необходимо, поскольку после раздела государственной собственности на государственную и коммунальную, а сейчас и

государственного бюджета на государственный и самостоятельные местные бюджеты эти сферы остаются слабым звеном государственного управления. В Крыму это особенно ощутимо, так как в отличие от других регионов Украины он до 1954 г. входил в состав Российской Федерации, а вопросы собственности не были в законодательном порядке урегулированы после вхождения его в состав Украины. Остались “белые пятна” в вопросах союзной, российской и украинской собственности, находящейся на территории Автономной Республики Крым, и после распада Советского Союза. Все это по сей день затрудняет использование коммунальной собственности, формирование местных бюджетов, бюджета Автономной Республики Крым и требует полного прояснения. Неразбериха, отсутствие прозрачности в вопросах собственности использовались и используются для перекачки бюджетных средств, объектов собственности в частные руки в ущерб территориальным общинам и автономной республике.

Наши первоочередные задачи в этих сферах состоят в следующем: нормативно урегулировать вопросы использования бюджетных средств и объектов собственности; перекрыть каналы их перекачки в частные руки; повысить эффективность использования государственной, республиканской, коммунальной собственности; увеличить доходную часть государственного, республиканского и местных бюджетов. Наведение порядка в использовании собственности и бюджетных средств неминусом даст положительный результат, и мы сможем начать решать социальные вопросы.

К сожалению, государство не помогает нам в решении этой очевидной, но сложной и опасной задачи, попытки решить которую встречают яростное сопротивление тех, кто, пользуясь “туманностями” законодательства, “присосался” к источникам получения теневых доходов. На протяжении двух лет Верховная Рада Крыма настойчиво, но тщетно требует от высших законодательного и исполнительного ор-

ганов Украины при формировании государственного бюджета учитывать конституционные права Автономной Республики Крым в экономической, бюджетной и налоговой сферах. Если бы был разрешен запуск механизма межбюджетных отношений, заложенный в Конституции АРК и не противоречащий (согласно заключению научно-экспертного управления Верховной Рады Украины) законодательству Украины, то намного возросла бы заинтересованность органов местного самоуправления добиваться прозрачности и порядка в хозяйственной деятельности, осуществляемой на территории местных советов. Это подтвердили результаты проведенных в ряде городов Крыма экономических экспериментов, а также итоги работы в 2000 г. республиканских органов государственной налоговой службы, которым удалось намного превысить суммы сборов по сравнению с аналогичным периодом предыдущего года. Одним словом, местные резервы есть, но нет твердого стимула для борьбы за них, так как пока действует волонтаристский принцип: сколько бы ни заработали на местах, Кабинет Министров Украины заберет излишки (по его мнению) в госбюджет, а сколько, когда и кому конкретно будет возвращено в виде дотаций и субвенций, известно только очень крупным чиновникам, которые, как я уже говорил, пользуются таким положением вещей далеко не в интересах страны.

Особенно наглядно проигнорированы интересы Крыма осенью минувшего года в период формирования государственного бюджета на 2001 г. Группа депутатов Верховной Рады АРК совместно с народными депутатами Украины, избранными от Крыма, приложила максимум усилий для того, чтобы доказать в киевских кабинетах власти основанное на действующем в государстве законодательстве право автономии на формирование собственного бюджета на основе положений Конституции Автономной Республики Крым. И доказали. Однако в обход существующему законодательству правительством Украины готовятся доку-

менты, попирающие права автономии, хотя нас и уверяют, что бюджет-2001 для АРК, сформирован гораздо лучше, чем в предыдущем году. Здесь я хотел бы подчеркнуть, что мы отстаиваем не просто лучшие или худшие показатели бюджета, а верховенство закона. Если в государстве провозгласили во всеуслышанье о строительстве правового поля и демократических основ, то мы и отстаиваем те пока еще негустые ростки экономической, социальной, а следовательно и политической стабилизации, без которой невозможно создать условия для повышения жизненного уровня граждан.

ИНВЕСТИЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ КРЫМА — ЗАЛОГ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ЖИЗНИ

Конституцией Автономной Республики Крым закреплены не только широкие полномочия в социально-экономической сфере, но и в сфере внешних отношений с органами власти и регионами других государств, международными организациями, предприятиями, учреждениями. Мы получили право на заключение соглашений по широкому кругу вопросов и создание представительств Автономной Республики Крым в регионах других государств.

В целях реализации этих полномочий Верховной Радой Автономной Республики Крым разработан и принят ряд нормативно-правовых актов, регулирующих порядок подготовки и заключения договоров и соглашений от имени Автономной Республики Крым, создания, организации и дея-

тельности представительств автономии в регионах и за рубежом. Активно используя свои полномочия в сфере внешних отношений, мы заключили соглашения по широкому спектру вопросов с Москвой, Минском, Краснодарским краем. Для реализации этих соглашений мы создаем представительства Автономной Республики Крым в Москве и Минске. Это очень важные и перспективные полномочия.

К крупным экономическим проектам, разработанным на основе межрегиональных соглашений, можно отнести строительство Южноукраинского автозавода, сооружаемого в Симферополе с участием российского акционерного общества «АвтоГАЗ» и американской фирмой «Хайден». В канун нового 2001 года на «КрымавтоГАЗе» состоялась торжественная сдача в эксплуатацию окрасочного комплекса, который был построен в рекордные по нынешним временам сроки — за год с небольшим. Это событие без преувеличения можно считать важнейшим в экономической жизни Крыма и всей Украины: после сдачи других строительных очередей новый завод, оснащенный высокотехнологичным и экологически чистым оборудованием, обеспечит занятость почти 100 тысяч человек, из них 7 тысяч будут работать непосредственно на «КрымавтоГАЗе». Налоговые поступления от крымского автомобилестроения составят приблизительно полмиллиарда гривен, что в данное время равно примерно половине крымского бюджета.

На базе межрегионального сотрудничества разрабатываются и другие важные экономические проекты. Это и крупнейший в Украине инвестиционный проект совместного с правительством Москвы сооружения транспортного перехода через Керченский пролив, способный вдохнуть жизнь в строительную индустрию республики. Это и строительство участка кольцевой дороги вокруг Симферополя, жилых домов для инвалидов Великой Отечественной войны, реконструкция гостиничного комплекса в столице Крыма, переоборудование одного из санаториев Алушты в лечеб-

но-диагностический центр европейского уровня.

Особо хотелось бы отметить усилия, которые мы прикладываем для повышения эффективности курортно-рекреационной сферы. Несмотря на острый кризис в отрасли, связанный с общим падением уровня доходов людей, уменьшением количества тех, кто может позволить себе отдых на побережье, доходы от наших здравниц начинают постепенно расти, и это положительно сказывается на наполняемости бюджета республики. За последние полгода значительно снизилась задолженность по выплатам заработной платы работникам бюджетных учреждений, ликвидирована задолженность по выплате пенсий.

К ПРОЦВЕТАНИЮ МОЖНО ПРИЙТИ ТОЛЬКО ПОД РУКОВОДСТВОМ ЗДРАВОГО СМЫСЛА

Итак, подытоживая сказанное, считаю необходимым подчеркнуть, что главной отправной точкой в деятельности крымского парламента, и в первую очередь его Президиума, стала реализация задачи стабилизации общественно-политической и социально-экономической ситуации на полуострове. Из “яблока раздора”, “опереточной республики” Крым, пораженный вирусом откровенного произвола и разрухи, должен превратиться в полноценный автономный регион, наделенный юридическими, экономическими, культурными и другими правами в соответствии с международной практикой. Эта задача могла бы осуществиться намного раньше, если бы на волне разрушительной энергии, высвободив-

шейся при распаде Советского Союза, к управлению регионом не пришли слабо подготовленные для такой работы люди, не совсем понимающие меру своей ответственности за принятие решений, касающихся судеб миллионов людей.

К величайшему сожалению, наши планы, в основу которых легли предвыборные наказаы избирателей и обещания кандидатов в депутаты, встречают злобное противодействие не только за пределами республики, где сосредоточились силы, подпитываемые получаемым в Крыму теневым капиталом, не только в оппозирующих нам политических кругах Крыма, но и внутри самого парламента. Поэтому полученные за два последних года результаты работы нынешнего состава Верховной Рады АРК полного удовлетворения дать не могут. И все же кое-чего нам удалось достичь.

Приведена в соответствие с международными стандартами транспортная инфраструктура автономии. В 2000 г. по сравнению с предыдущим годом на треть увеличился приток туристов и отдыхающих в здравницы Крыма. При поддержке Президента Украины Л. Кучмы сделан решительный рывок в газификации республики, благодаря чему заложена основа для самообеспечения региона газом. Идут интенсивные разработки нефтегазовых месторождений на шельфах Азовского и Черного морей, которые, по оценкам специалистов, весьма перспективны.

Крым по праву стали называтьлетней политической столицей Украины. В мае 1999 г. в Ялте состоялась встреча глав государств – участниц Черноморского экономического сотрудничества, а летом минувшего года здесь прошел саммит глав стран, входящих в СНГ. О непреходящей популярности Крыма на постсоветском пространстве, его растущей известности в Европе свидетельствует и то, что его столица, Южное побережье становятся излюбленным местом проведения международных встреч, конференций и форумов.

**Леонид
Грач**

Но это только начало, первые признаки возможного процветания. Нужно так же упорно, сверяя каждый шаг с правовым компасом, продолжать очерченный здравым смыслом путь. Мы верим, что Крым с его уникаль-

ными природными данными, его многонациональным населением, обуславливающим творческое взаимообогащение всех граждан и здоровую конкуренцию особо одаренных, ждет счастливое будущее.

Владимир Гринёв

**ИТОГИ И УРОКИ
ДЕСЯТИЛЕТИЯ
НЕЗАВИСИМОСТИ
УКРАИНЫ**

Гриньов Володимир Борисович

Віце-президент Міжрегіональної Академії управління персоналом з питань роботи з регіональними структурами, заступник Голови Верховної Ради України (1990–1993)

Народився 26 липня 1945 р.

Освіта

Харківський політехнічний інститут, інженерно-фізичний факультет (1963–1969), інженер-механік; кандидатська дисертація “Деякі питання оптимізації елементів деформованих конструкцій” (Харківський політехнічний інститут, 1972); докторська дисертація “Оптимізація елементів конструкцій під дією динамічного навантаження” (Харківський політехнічний інститут, 1981)

Наукові ступені, звання

Доктор технічних наук (1981), професор; академік Академії інженерних наук України; Почесний академік МКА (1997)

Нагороди

Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1997)

Кар’єра

З 1969 – аспірант, інженер кафедри “Динаміка і міцність машин”, інженер лабораторії тракторних і комбайнових двигунів; з 1972 – асистент кафедри “Динаміка і міцність машин”; з 1974 – доцент кафедри “Динаміка і міцність машин”; 1979–1990 – в. о. завідувача кафедри, завідувач кафедри теоретичної і математичної фізики; з 1982 – професор (з 1990 – на громадських засадах); 1994 – завідувач кафедри прикладної математики, Харківський політехнічний інститут; створив наукову школу з проблем оптимізації конструкцій; 03.1990–04.1994 – народний депутат України XII (I) скликання; 05.1990–06.1993 – член Президії, заступник Голови ВР України; 09.1994–1998 – радник Президента України з питань регіональної політики; 1993–1995 – голова об’єднання “Нова Україна”; 11.1994 – засновник, 12.1995–04.1999 – голова партії Міжрегіональний блок реформ; голова товариства “Україна – Японія”; член Конституційної комісії від Президента України, 11.1994–1996 – голова секції; 1999–2000 – директор Інституту економіки та інформаційних технологій МАУП

Праці

“Оптимізація елементів конструкцій за динамічними характеристиками” (1975), “Оптимізація стержнів за спектром власних частот” (1981), “Нова Україна, якою я її бачу” (1995), наукові статті

Інше

Майстер спорту з дзюдо і самбо; володіє німецькою, англійською мовами; захоплюється водним туризмом, риболовлю, музикою

— Ты не Королева, пока не сдашь экзамены на королеву!”

Льюис Кэрролл
“Алиса в Зазеркалье”

По историческим меркам десятилетие представляется весьма небольшим отрезком времени. Но первое десятилетие для государства, возникшего в результате гигантского социально-экономического и геополитического катаклизма, каким стал распад Советского Союза — это целая эпоха, определяющая историческое судьбы народа, не говоря уже о судьбе каждого из миллионов его граждан. И конечно же, десять лет, прошедших после провозглашения государственной независимости Украины, — срок вполне достаточный для того, чтобы осознать действительный смысл этого события, объективно оценить его последствия и понять, на какую именно траекторию исторического развития оно вывело Украину.

Для автора предлагаемой статьи, стоявшего у истоков этого события и активно отстаивавшего определенные позиции относительно выбора упомянутой траектории, десятилетие независимости Украины — это не только повод, но и моральная обязанность подвести итоги, сравнить тогдашние идеалы и цели с тем, что произошло в действительности, и поделиться со всеми заинтересованными и думающими соотечественниками своими соображениями относительно сегодняшнего облика нашего государства и общества и дальнейших перспектив их развития.

Это тем более необходимо, что в обстоятельствах провозглашения независимости Украины, как и вообще распада бывшего Союза, присутствовали как объективные, исторически обусловленные факторы, так и субъективные, случайные мотивы, продиктованные интересами и политическими амбициями узкого круга тогдашних политиков, а это создает повод для подмены объективного анализа происходивших процессов идеологизированным мифотворчеством, призванным “задним числом” оправдать эти интересы и амбиции и придать им историческую респектабельность.

Сегодня важно понять, какими красками реальный исторический опыт окрасил события прошлых лет, оценить, оправдались ли наши надежды на лучшее будущее, или доминирующими оказались деструктивные процессы. Только осознав это, можно дать ответ на самый важный для настоящего и будущего вопрос, стали ли события десятилетней давности шагом к созидательному обновлению жизни наших сограждан и создали ли прошедшие годы основу для такого обновления или они обозначили лишь новую фазу и новые формы социально-экономической и духовно-нравственной деградации, поразившей еще Советский Союз.

— У нас, — сказала Алиса... — когда долго бежишь со всех ног, непременно попадешь в другое место.

— Какая медлительная страна, — сказала Королева. — Ну, а здесь, знаешь ли, приходится бежать со всех ног, чтобы только остаться на том же месте”.

Льюис Кэрролл
“Алиса в Зазеркалье”

Оснований для такой постановки вопроса сегодня, спустя десятилетие после возникновения Украины как независимого государства, к сожалению, более чем достаточно. И самое, пожалуй, существенное состоит в том, что жизненный уровень абсолютного большинства украинских граждан резко снизился даже по сравнению с убогим уровнем советского периода. А ведь доминирующим фактором краха социалистической системы в Советском Союзе, спровоцировавшим его распад, как раз и было крайне низкое качество жизни его граждан по сравнению с развитыми демократическими странами. Поэтому облик возникших на территории бывшего Союза государств, в том числе Украины, воспринимается прежде всего именно через призму качества жизни их граждан. И если это “качество” без войн и каких-либо

глобальных природных катаклизмов многократно снизилось, то оправдать этот факт невозможно никакими ссылками на унаследованные от советской экономики структурные деформации и, тем более, никакими глубокомысленными теоретико-экономическими изысками на тему о якобы неизбежных социальных издержках рыночных реформ.

Мы еще остановимся на этих вопросах более предметно, но и без этого должно быть понятно, что продолжающиеся на протяжении десятилетия экономический хаос и разрушение социальной сферы отнюдь не укрепляют авторитет государства, и прежде всего в глазах его собственных граждан.

Будущие истории, видимо, с удивлением будут констатировать тот, казалось бы, парадоксальный факт, что десятилетие государственной независимости Украины принесло ее народу неисчислимые социальные бедствия и оказалось обозначенным массовым обнищанием, резким ухудшением физического здоровья и прямым снижением численности ее населения, глубоким упадком культуры и качества образования, утратой значительной части некогда первоклассного научного и интеллектуального потенциала.

Не менее тревожно то, что новое государство, провозглашенное по воле граждан бывшей УССР, за десять лет существования так и не сумело консолидировать их вокруг себя в новую единую политическую нацию, создать объединяющую духовную и морально-политическую атмосферу гражданственности и естественного патриотизма, основанных на уважении к государственным институтам и уверенности в том, что последние действуют в интересах общества, а следовательно, государство, по существу, так и не смогло до сих пор в полной мере подтвердить свою историческую необходимость для собственных граждан.

Более того, возникло и продолжает углубляться отчуждение между государством и обществом, а само общество раскалывается, в том числе и без участия самого государства, гипертрофированными масштабами со-

циального неравенства, уродливой политикой дискриминации и административного вытеснения русского языка из всех сфер его естественного распространения, хотя на нем предпочитает думать и общаться половина украинских граждан, и идеологическими “трещинами” между западными и восточными регионами Украины. Не случайно Президент страны с тревогой говорит о разобщенности украинского общества как об одном из главных препятствий к его социально-экономическому и культурному оздоровлению, а по данным всевозможных социологических опросов более 40 % украинских граждан сегодня не подтвердили бы сделанный десять лет назад выбор в пользу провозглашения независимости.

Осмысливая опыт десятилетия, приходится признать, что корни этого разобщения, как и большинства переживаемых Украиной социально-экономических бедствий, лежат в том, что становление независимого государства изначально не опиралось на цели и принципы, признанные всем обществом и объединяющие большинство его граждан. Как известно, обстоятельства провозглашения независимости складывались таким образом, что решимость отделиться от Союза и создать новое самостоятельное государство опередила постановку фундаментального вопроса о том, во имя чего это делается, т. е. является ли это некоей самоцелью или направлено на созидательные цели в интересах радикального улучшения качества жизни украинских граждан и на каких именно принципах должно создаваться и развиваться это государство. В этой связи стоит напомнить первую фразу Декларации Независимости США, принятие которой обозначило отделение североамериканских колоний от Британской империи и возникновение на карте мира нового государства: **“Когда в ходе человеческой истории для одного народа становится необходимым порвать политические узы, связывающие его с другим, и занять среди наций мира самостоятельное и равное положение... уважение к мнению человечества требует дек-**

ларации причин, вынуждающих его к отделению”.

К сожалению, провозглашение независимости Украины не сопровождалось уяснением и ясным изложением причин столь крутого поворота в истории ее народа, а вопрос о том, на каких принципах будет основано новое государство, на референдум не выносился и остался без ответа. Различные политические круги, влиявшие в тот период на выбор ориентиров государственного строительства, давали разный ответ на этот ключевой вопрос и демонстрировали практически несовместимые друг с другом представления о том, во имя чего была провозглашена государственная независимость Украины и на каких принципах должно основываться становление нового государства.

Демократические силы Украины, активным участником которых всегда был автор этой статьи, отстаивали гражданственно-демократические основы государственности, т. е. исходили из того, что главной задачей вновь созданного государства является преодоление последствий тоталитаризма и утверждение в Украине ценностей гражданского общества, обеспечение приоритета прав личности и создание условий для эффективного социально-экономического развития в интересах всех граждан. Иными словами, если сформулировать кратко, демократы видели стратегическую цель создания и развития Украины как независимого государства в ее превращении в полноценную европейскую страну, основанную на уважении к своим гражданам, на их политической и социально-экономической свободе и благополучии, и, тем самым, способную к полноправному и естественному включению в европейское сообщество.

Разумеется, здесь имеются в виду демократические силы в подлинном смысле этого определения. Это замечание важно потому, что одним из парадоксов политической атмосферы, складывавшейся при провозглашении независимости, а также в последующие годы, стала политическая мимикрия “под демократов” националисти-

ческих группировок, паразитирующих на демократических настроениях, пускающая в ход антикоммунистическую и “антиимперскую” риторику и используя для своей политической самоидентификации термин “национал-демократы”, естественно, содержащий в себе не больше смысла, чем словосочетание “горячее мороженое”.

Конечно, было бы преувеличением утверждать, что в среде подлинных демократов того бурного времени царило полное единство взглядов, а главное — полное понимание того, как именно следует осуществлять политические и особенно экономические реформы. Но среди последователей демократов, участвовавших в демократическом движении еще со времен позднесоветской “перестройки” по убеждениям, а не в предвкушении новых конъюнктурных возможностей, было твердое понимание того, что безусловно противопоказано новому государству с точки зрения интересов абсолютного большинства его граждан и с точки зрения осуществления подлинного европейского выбора политического развития.

Бесспорно, одним из главных и основополагающих противопоказаний были попытки заменить рухнувшую государственную коммунистическую идеологию имитацией и навязыванием обществу некоей новой государствообразующей идеологии, основанной на националистических мифах о якобы национально-этнической природе вновь создаваемого государства. Опасность таких попыток в тот период еще не ощущалась в полной мере общественным сознанием, поскольку они были чужды абсолютному большинству украинского народа и явно противоречили доминировавшей в тот период атмосфере демократизации жизни общества. Но для многих политиков уже тогда было очевидно, что именно такого рода мифы, которые первоначально фабриковались лишь мало кого представлявшими, но шумными националистическими группировками, находят благодатную почву в среде значительной части прежней партийно-советской номенклатуры,

быстро сообразившей, что с их помощью она может безболезненно сохранить и укрепить свои позиции.

Разумеется, ущербность националистической идеологии была с самого начала очевидной прежде всего с точки зрения действительных практических проблем государственного строительства и задач консолидации граждан вокруг государства, возникшего в административных границах бывшей УССР. Ведь в основе националистической идеологии “государствообразования” лежит представление о колониальном прошлом Украины в составе Российской империи, а затем Советского Союза и о “вековой мечте” украинского народа-этноса о “своем”, национальном государстве и “освобождении” от некоего российского господства. Понятно, что первое же соприкосновение с исторической действительностью и реальным, а не выдуманным самосознанием украинского народа, обнаруживает надуманный характер подобных представлений. Российская империя, конечно, отнюдь не была “земным раем” для ее подданных, а пороки “реального социализма” советского образца в равной степени ощущали все народы Советского Союза, в том числе русский, что и обусловило крушение тоталитаризма именно под демократическими, а отнюдь не националистическими лозунгами. При этом Украина в плане социально-экономического развития представляла собой скорее привилегированную составляющую “метрополии”, чем колонию.

Попутно заметим, что если пытаться всерьез принять “национально-освободительную” версию провозглашения на территории Украины независимого государства и в основу ее современной государственности положить легенду о восстановлении многовековых государствообразующих традиций, прерванных триста пятьдесят лет тому назад вхождением Украины в состав Российского государства, то рано или поздно возникнет вопрос примерно о половине территории, включенной в нынешние границы Украины именно благодаря ее на-

хождению в составе Российской империи и Советского Союза. Речь идет о территории Востока и Юга Украины, с самого начала являвшихся объектами совместного хозяйственного освоения русским и украинским народами, в том числе в результате российских завоеваний в русско-турецкой войне, не говоря уже о Крыме, попросту подаренным партийно-советскими хозяевами СССР подчиненным им партийно-советским руководителям тогдашней УССР. Поэтому факт провозглашения Украины независимым государством в административных границах бывшей УССР воспринимался как естественный и логичный, но только исходя из того, что это *государство обязано своим возникновением воле всех живших на этой территории граждан независимо от их этнического происхождения, культурно-исторических и национально-культурных традиций и языковых предпочтений*. Это означает, что новое государство может играть консолидирующую роль по отношению к народу Украины и тем самым подтвердить свою легитимность и исторически оправдать факт своего существования в том, и только в том случае, если оно рассматривается как государство всех составляющих его граждан и народов, обеспечивающее равное и свободное развитие всех национальных культур без каких-либо приоритетов и дискриминации.

Однако важно не только и не столько констатировать несостоятельность националистической идеологии с точки зрения ее претензий на роль государствообразующей исходя из действительной истории Украины и конкретных обстоятельств провозглашения ее государственной независимости, сколько осознать принципиальную ущербность этой идеологии с точки зрения современной общественно-политической морали и ее абсолютную несовместимость с ценностями демократии и гражданского общества. Действительно, гражданственно-демократическая концепция становления Украины как независимого государства ориентирована на создание наиболее комфорт-

ной культурной и социальной среды для всех граждан, а следовательно и для всех народов, населяющих Украину, т. е. по своей сути носит созидательный характер и исходит из того, что благополучие одних граждан и народов лишь укрепляет благополучие живущих и работающих с ними бок о бок других граждан и народов. В частности, демократическая концепция государствообразования Украины бесспорно включает в себя всемерное развитие украинской национальной культуры, в том числе обязательное всеобщее изучение украинского языка и его использование в качестве государственного как одного из двух наиболее распространенных на территории Украины. Но из сказанного ни в коем случае не вытекает, что это должно сопровождаться одновременным ограничением других языков, и прежде всего русского, являющегося родным для половины украинских граждан независимо от их этнического происхождения. Иными словами, демократическая концепция государствообразования основана на том, что источником государственности Украины является воля всего ее народа, и ориентирована на развитие всех культур и обеспечение прав и возможностей для всех граждан, т. е. на то, чтобы никому не приносить ущерба. Националистическая же “концепция”, напротив, изначально носит в принципе агрессивный и деструктивный характер, так как ее цель состоит не в расширении прав и возможностей какой-то части украинских граждан, которым и без того никто не угрожает, а именно в демонстративном ущемлении прав всех остальных.

Понятно, что подобная “целевая установка” имеет явный моральный изъян. Тем не менее именно она оказалась стержнем официально проводимой политики насильственной казенной “украинизации”. Достаточно напомнить, что в рамках этой “политики” гражданам по существу запрещается самим определять свой родной язык и выбирать язык обучения для себя и своих де-

тей, привязывая их к национальному происхождению, русский язык и русская литература объявляются “иностранными” и русскую литературу “разрешают” изучать на украинском языке, и даже собственные имена людей, данные им родителями, признаются “неправильными” и без их согласия “переводятся” на “правильный”, т. е. на государственный язык в соответствии с грамматическими изысками того или иного чиновника. Таким образом, вместо того чтобы играть консолидирующую роль в обществе, государство позволило определенной части своей госбюрократии безнаказанно играть противоположную роль политических провокаторов и возвести в ранг государственной политики сознательное разобщение единого народа Украины по национально-языковому признаку, проводить политику демонстративного навязывания большинству своих граждан неприемлемых для них заведомо фальшивых идеологизированных стереотипов.

Но главное состоит в том, что такая политика демонстрирует отказ государства от демократического, европейского пути развития и обнаруживает его претензии на тотальную регламентацию жизни граждан и всего общества, т. е. намерение сохранять и воспроизводить в облике нового государства тоталитарные черты прежнего, обанкротившегося десять лет назад.

Еще раз подчеркнем, что говоря о дефектном характере проводимой в сегодняшней Украине национально-языковой политике, мы акцентируем внимание даже не на том бесспорном ущербе, который эта политика приносит образованию, науке и культуре, в том числе подлинной украинской культуре, а на том, что она является точным индикатором антидемократической и антигражданственной ориентации государственного строительства. Ведь нельзя всерьез представить себе, что государство, попирающее неотъемлемые права и интересы своих граждан в такой “тонкой” сфере, как национально-языковая культура,

и отказывающееся разговаривать с половиной своих граждан на их родном языке, будет отстаивать права человека и гражданина во всех остальных сферах социально-экономической и политической жизни общества. Так что отношение к национально-языковой политике в рассматриваемом здесь контексте — это своеобразная лакмусовая бумажка, по которой безошибочно проверяется искренность любого политика, любой партии и всего государства в их заверениях о приверженности демократическим принципам развития Украины и ее “европейскому выбору”.

Таким образом, спустя десять лет после провозглашения независимости Украины приходится констатировать, что фундаментальные цели демократической революции, на фоне которой произошло это событие, т. е. цели преодоления истоков тоталитаризма и отчуждения между властью и гражданами, остались невыполненными, а наши надежды на сравнительно быстрое утверждение в новом государстве основ гражданского общества и на становление в Украине государства европейского типа пока не оправдались.

Если целями провозглашения независимости Украины считать создание наиболее благоприятных условий для социально-экономического и духовного развития в интересах всех украинских граждан, как на то рассчитывали демократические круги украинского общества десять лет назад, то вторым основополагающим противопоставлением к этому бесспорно был скоропалительный разрыв, а тем более провоцирование противостояния с Россией по всем “азимутам” социально-экономической и гуманитарной сфер. Обсуждение этой темы затрагивает множество взаимосвязанных и взаимообусловленных проблем политического, экономического и социо-культурного характера. Важно при этом понимать, что дать ответы на вытекающие из этих проблем вопросы и объективно оценить последствия тенденций, имевших место в украинско-российских отношениях после распада Союза, в принципе невозможно, не анализируя

и не сопоставляя между собой внутреннюю, особенно экономическую, политику в каждой из стран. Это замечание отражает тот факт, что экономическое и социо-культурное пространство России и Украины объективно было и в обозримом будущем останется достаточно близким по структуре, независимо от того, нравится это кому-либо или нет. А посему игнорировать этот факт и пытаться после провозглашения независимости Украины делать вид, что Россия по отношению к ней — это всего лишь одно из иностранных государств, а тем более строить с ней отношения, демонстративно подчеркивая по всякому поводу и без повода намерение всячески дистанцироваться от нее, нам представляется в лучшем случае верхом легкомыслия и безответственности по отношению к собственному народу, а в худшем — откровенно провокационной возней, затеянной заведомо в ущерб коренным интересам Украины.

Обычно при обсуждении этих вопросов акцентируют внимание прежде всего на разрушительных последствиях изоляционистской политики по отношению к России и СНГ в сфере экономики. Такие акценты вполне понятны, особенно на фоне резкого обострения проблемы энергообеспечения. ***В этой связи приходится с горечью вспоминать и констатировать, сколько глупостей говорилось и совершалось в сфере отношений с Россией за прошедшее десятилетие — от экономически несостоятельных оценок экономического потенциала Украины, развитию которого якобы только препятствовало включение в единый экономический комплекс бывшего Союза, и безответственных “инициатив” относительно перехода в торговле с Россией на пресловутые “мировые цены” до малосодержательных игр в сколачивание разного рода альтернативных России альянсов, в том числе по транспортировке энергоносителей, или глубокомысленных сентенций на темы “европейского вектора” и сближения с НАТО.*** Результатами

оказались невосполнимые потери украинской экономикой рынков сбыта для ее промышленной и даже сельскохозяйственной продукции, острейший энергетический кризис и угроза изоляции, но отнюдь не России, а именно Украины. Причем речь здесь должна идти не только об активно муссируемом сегодня вопросе о российско-европейских газопроводах в обход Украины, но о не менее важной утрате Украиной роли связующего транспортного звена между центром и югом России, что в конечном итоге неуклонно низводит Украину в положение глухой восточноевропейской провинции. Однако, сопоставляя цели и надежды демократических кругов Украины времен провозглашения независимости с итогами прошедшего десятилетия, мы хотели бы обратить внимание и на несколько иные стороны взаимоотношений между Украиной и Россией, позволяющие лучше понять природу обоих наших государств, но остававшиеся до сих пор без должного внимания как со стороны политиков, так и общества.

Дело в том, что при распаде единого государства лидеры вновь создаваемых государств, декларирующие демократические цели их развития и намерение следовать интересам собственных граждан, должны прежде всего руководствоваться принципом “не навреди”. Иными словами, создание независимых государств должно решать существовавшие до этого проблемы в интересах граждан, а отнюдь не обострять их и тем более не порождать новые. В соответствии с этим принципом распад Союза и становление новых государств должны были, по нашему убеждению, предусматривать по меньшей мере переходный период, обеспечивающий необходимую преемственность в жизненно важных сферах социально-экономического развития и устраняющий или хотя бы сводящий к минимуму проблемы для граждан и для экономики, возникающие в связи с появлением новых государственных границ там, где их никогда не было.

Следование этому принципу бесспорно является одним из наиболее точных индикаторов демократической ориентации новых государств. С этой точки зрения конкретные обстоятельства скоропалительного “развода” Украины и России, народы которых столь тесно были связаны и экономически, и миллионами межличностных связей, не говоря уже о единстве культуры и многовековой истории, естественно, потрясли всякого разумного, демократически мыслящего человека, наталкивая на мысль о том, что мотивировались эти процессы отнюдь не интересами граждан, а некими узкими интересами политиков. Так, в частности, по нашему убеждению, первым и главным вопросом, который должны были бы решить лидеры Украины и России, решившиеся на распад Союза, впрочем, как и лидеры всех остальных стран СНГ, должен был быть вопрос о сохранении преемственности пенсионного фонда и гарантиях вкладчиков Сбербанка, т. е. о преемственности тех систем, которые создавались десятилетиями, а разрушены могут быть “росчерком пера”. К сожалению, произошло именно последнее, а тот факт, что интересы граждан при этом были самым грубым образом нарушены безответственной экономической политикой одновременно в обеих наших странах, вывел этот вопрос в глазах общества из контекста взаимоотношений Украины с Россией, т. е. как бы завуалировал его связь с обстоятельствами распада Союза и отсутствием в этом процессе должного демократического и гражданственного начала.

Практически от внимания общества “ускользнул” также факт скоропалительного разрыва жизненно важных экономических взаимосвязей по сценарию “нулевого варианта”, т. е. по сценарию, *обеспечивавшему немедленное установление полной экономической власти госбюрократии новых государств на “своей” территории ценой одномоментного изолирования своих народов от создававшегося десятилетиями совместного*

производственного потенциала и осваивавшихся совместными усилиями природных ресурсов. Заметим, что для Украины этот сценарий оказался особо болезненным и, по существу, именно он в сочетании с последующими ложными ориентирами внутренней экономической политики предопределил переживаемые Украиной экономические бедствия, связанные прежде всего с ее энергообеспечением.

Проявившееся в этом факте игнорирование жизненно важных интересов народа Украины особенно ярко бросается в глаза на фоне того упорства, с которым на протяжении нескольких лет отстаивались узкие интересы какой-то части военно-чиновнической номенклатуры в споре с Россией относительно совершенно бесполезного для Украины раздела Черноморского флота, а также относительно Севастополя. Понятно, что последовавшие за всем этим тенденции “отторжения” Украины со стороны России, в свою очередь, отвечали интересам отнюдь не ее народа, а российской госбюрократии и новоявленной олигархии. Таким образом, характер украинско-российского “развода” и последующее нагнетание взаимной “холодности”, заведомо противопоставленной с точки зрения коренных интересов обоих народов, отражали явное отсутствие должного гражданственного, демократического ориентира в становлении обоих государств. К сожалению, в этом оба государства продемонстрировали поразительное сходство. В этой связи стоит заметить, что демократические круги Украины сознавали, сколь сложным и нескорым может оказаться путь от тоталитарного прошлого к демократии и гражданскому обществу, от полностью огосударственной командной экономики к развитой экономике современного рыночного типа. И в этих кругах существовало предположение, что с обретением государственной независимости Украине удастся пройти этот путь быстрее и более успешно, чем в составе единого государства, обремененного множеством объективных и субъективных проблем, обусловленных гигантскими российскими терри-

ториями и неоднородностью их социально-экономического развития, унаследованными традициями авторитарного правления, исторически сложившимися и десятилетиями искусственно поддерживаемыми очагами межнациональной напряженности и т. п.

Опасения относительно России оказались ненапрасными. Освободившись от тоталитарного правления и провозгласив идеи демократии и либеральных рыночных реформ, **Россия не только не сумела материализовать эти идеи в интересах своего народа и уйти далеко вперед от убогого советского качества жизни к европейскому уровню, но ухитрилась, несмотря на огромные природные ресурсы и научно-технический потенциал, откатиться далеко назад, основательно разорить свою экономику, низвести большинство своих граждан до уровня бедности, и все это на фоне невиданных в истории масштабов коррупции и разгула преступности. Ощущение того, что Россия превращалась в сцену некоего театра экономического и политического абсурда усиливалось тем, что самые разрушительные, экономически бессмысленные и социально безответственные действия осуществлялись под прикрытием демократических и либерально-рыночных высказываний.** Наиболее ярким проявлением этого социально-экономического абсурда стал осуществленный в России сценарий приватизации, который с самого начала перекрыл каналы к подлинно рыночному преобразованию экономики в созидательном русле и узаконил откровенное и циничное разграбление страны узким слоем так называемой олигархии, паразитировавшей на экономическом и политическом хаосе. Кто-то из российских журналистов очень точно высказался, заметив, что так называемые реформаторы, дорвавшись до власти, продемонстрировали одновременно “профессиональный кретинизм и личную нечистоплотность”. Нет сомнений в том, что именно усердие “либерально-рыночных” горе-реформаторов нанесло утверждению в российском обществе подлинных демо-

кратических и либеральных ценностей вред, несоизмеримый с сопротивлением всех лево-консервативных сил вместе взятых. И именно этому усердию компартия должна быть обязана тем, что ее не только удалось реанимировать на политической сцене, но и привлечь к ней симпатии широких слоев населения.

Однако надежды демократических сил Украины на то, что, провозгласив государственную независимость, удастся избежать всего этого, как известно, не оправдались. Все политические и экономические уродства российского образца воспроизводились в Украине, к тому же, зачастую, в еще более нелепом варианте. Характерно, что чем громче некоторые украинские политики и руководители предавались “антиимперскому” кликушеству, силились продемонстрировать свою “европейскость” и стремление всячески отдалиться от России, тем сильнее ощущалось их генетическое родство с самыми худшими традициями российской и советской госбюрократии в образе мыслей и действий, а главное, в безответственности и неуважении по отношению к собственным гражданам.

В этой связи необходимо подчеркнуть, что все это происходило на фоне громкой риторики о решимости отстаивать независимость Украины от якобы существующей для нее опасности со стороны России, но при фактическом отказе от суверенитета в пользу слепого подчинения диктату некоторых иностранных государств и международных финансовых кругов, которые своими “либерально-рыночными” рекомендациями объективно лишь усиливали гротескно-драматический характер так называемого курса реформ, столь схожий с его российским сценарием. Более того, под воздействием этого диктата Украина иногда даже опережала Россию в осуществлении некоторых особо опасных для экономики нелепостей. Так, Украина уже в 1995 г. безропотно вступила на путь организационно-экономического разрушения такой ключевой отрасли, как электроэнергетика, в соответствии с навязанным ей извне, мягко говоря, сомнительным сценарием

так называемой реструктуризации и создания так называемого “Энерго-рынка”, в то время как в России только сейчас пытаются повторить тот же сценарий в отношении российской энергетики.

В итоге, с точки зрения сохранения своего экономического потенциала и жизненного уровня населения Украина заметно отстала даже от России.

Не лучше обстоит дело и с движением в сторону утверждения демократии и ценностей гражданского общества. Мы уже отмечали антидемократические и антигражданственные тенденции в государственном строительстве националистического происхождения. Но характерно и то, что в обоих государствах демократические формы организации власти оказались наполненными отнюдь не демократическим содержанием. Широкое распространение получили пресловутые “грязные технологии”, “соревнование денежных мешков” и использование так называемого административного ресурса, а игнорирование властью жизненно важных интересов большинства населения даже усилилось.

Общими для обоих государств стали широкомасштабная дегуманизация общества, деградация культуры и духовности, насаждение культа силы и денег, разгул преступности.

Весьма характерно и то, что в обоих государствах на волне отказа от фальши коммунистических стереотипов восприятия истории и под прикрытием демократических высказываний относительно “плюрализма” убеждений **получили распространение тенденции героизации отнюдь не самых светлых страниц собственной истории, а заодно и попытки перенести на отечественную почву наиболее ядовитые отбросы мировой истории. Так, в России, со свойственной определенным кругам склонностью к черно-белому восприятию действительности, к шараханью от одной крайности к другой, признание преступности и отвратительной жестокости убийства большевиками царской семьи и близких ей людей переросло в некую героизацию последних представителей российской**

монархии и заведомо фальшивую романтизацию облика Российской империи. И одновременно при снисходительности, а иногда и прямом попустительстве властей на российской почве появились семена откровенного нацизма.

И Украина не отстает в этом от северного соседа, сменяя коммунистические исторические мифы столь же фальшивыми националистическими, героизируя предательство, тупую жестокость, интеллектуальное и культурное убожество и политическую посредственность, если им удастся хоть как-то придать видимость “борьбы за независимость”. Более того, под этим героизируются даже прямые пособники нацистов времен Второй мировой войны, что во всей Европе, и прежде всего в самой Германии, воспринимается как нечто абсолютно неприемлемое для цивилизованного общества и вызывающее брезгливое чувство у абсолютного большинства граждан. И опять-таки, по аналогии с Россией, при попустительстве властей в некоторых регионах создаются и шумно заявляют о себе группировки откровенно нацистского толка.

Таким образом, приходится констатировать, что за прошедшие десять лет надежды демократических сил Украины на ее быстрое продвижение к цивилизованным формам государственного и общественного развития и на скорейшее приобретение ею облика европейской страны, к сожалению, не оправдались.

Стоит заметить, что за эти же десять лет отнюдь не было недостатка во всевозможных заклинаниях о стремлении “интегрироваться в Европу” и в попытках убедить самих себя, что мы уже европейское государство. По-видимому, в представлении некоторых принадлежность к “Западу” определяется появлением чисто внешних, поверхностных и, как правило, далеко не самых лучших примет европейского и американского “образа жизни”, включая в изобилии распространившуюся убогую псевдокультуру. При этом в среде нашей политической “элиты”

получило распространение мнение, что для того, чтобы приблизиться к Европе, достаточно продемонстрировать свое отдаление от России.

Вообще же, касаясь темы “европеизации” Украины, необходимо обратить внимание на, мягко говоря, поверхностное и наивное представление об этом процессе со стороны некоторых государственных руководителей и политических деятелей, которые склонны сводить его лишь к “допуску” Украины в те или иные европейские структуры и каждый такой “допуск” рассматривают чуть ли не как победу украинской дипломатии и крупное событие на пути превращения в европейское государство. И если такой допуск сопровождается какими-либо условиями, то их выпонение рассматривается не как привнесенное извне требование “подгонки” под стандарты, действующие в европейском сообществе.

*По нашему же убеждению, проблема превращения Украины в европейскую страну и ее интеграции в европейское сообщество — это проблема отнюдь не внешней, а внутренней политики. Для того чтобы стать европейской страной, необходимо не только и не столько добиваться формального признания со стороны тех или иных европейских структур, сколько научиться жить по-европейски, т. е. прежде всего научиться уважать собственных граждан и их неотъемлемые гражданские, политические, культурно-языковые и, конечно же, социально-экономические права. Что касается последнего, то, несколько упрощая, можно сказать, что пока среднедушевой доход украинских граждан не достигнет хотя бы 1,5–2,0 тыс. дол. в год (с учетом нынешнего уровня внутренних цен и нынешнего межвалютного курса), то от претензий на признание Украины европейской страной следует воздержаться, а всякие глубокомысленные рассуждения на тему о “европейском векторе” и об интеграции в Европу останутся не более, чем фарсом. Это замечание возвращает нас к обсуждению *главного итога* десяти-*

летия независимости Украины, а именно того экономического состояния, в котором Украина оказалась в результате проводимой все эти годы социально-экономической политики. Мы уже подвели этот общий итог, который, к сожалению, оказался диаметрально противоположным тем надеждам, с которыми демократические силы Украины связывали провозглашение ее независимости, рассчитывая на быстрое осуществление рыночных реформ. А ведь эти надежды не были беспочвенными и опирались на объективные возможности осуществления экономически грамотного и социально ответственного сценария трансформации украинской экономики.

Здесь необходимо особо подчеркнуть, что вопреки активно культивируемому, в том числе «с легкой руки» некоторых наших западных «советчиков», тезису о неизбежности значительных социально-экономических потерь и резкого снижения жизненного уровня большинства населения на первоначальном этапе реформ, в действительности никакой такой фатальной неизбежности не существовало в силу того простого и очевидного факта, что рыночные реформы сами по себе физически нисколько не уменьшали существовавший до их начала ресурсный и производственный потенциал экономики. Можно и нужно было говорить о неэффективном использовании этого потенциала в условиях командно-распределительной системы, об отсутствии стимулов к саморазвитию экономики, прежде всего в силу отсутствия рынка ресурсов и рыночной конкуренции, о глубоких структурных деформациях в экономике, в частности в связи с гипертрофированным развитием ВПК, о накапливавшейся технической отсталости и отставании от развитых стран в производительности труда. Собственно именно эти обстоятельства и обусловили крах социалистической экономики и объективную необходимость ее последовательного рыночного преобразования.

Но все это ни в малейшей степени не дает вразумительного ответа на вопрос, почему эти реформы

должны были непременно привести к обвальному ухудшению даже того состояния, в котором пребывало большинство населения. Ведь если бы начало реформ было обозначено даже простым одномоментным прекращением заведомо бесполезного для общества производства и гипотетическим переходом работников соответствующих отраслей на временное «иждивение» тех, кто производил востребованные потребительские и инвестиционные товары, то с точки зрения баланса производства и потребления этих товаров на первом этапе, по существу, по меньшей мере ничего бы не ухудшилось, а в действительности должно было с самого начала улучшаться из-за высвобождения огромного количества остродефицитных в ту пору материальных ресурсов для производительного использования в рыночно ориентированном производстве.

Конечно, специалистам с самого начала было ясно, что необходимый быстрый отказ от заведомо неэффективного и не ориентированного на удовлетворение жизненно важных потребностей общества производства и от искусственно поддерживаемого спроса на соответствующую продукцию приведет к значительному снижению количественной меры реального ВВП, а движение в сторону стимулирующей либерализации цен на рыночно ориентированную продукцию приведет к адекватному скачку инфляции, в первом приближении обратно пропорциональному снижению ВВП, т. е. где-то в два-три раза.

Но из этого вовсе не вытекала неизбежность стремительного обнищания большинства граждан, разумеется, если бы упомянутая либерализация сопровождалась разумной и ответственной денежной политикой и осуществлялась параллельно с комплексом мер по демонаполизации и осмысленному разгосударствлению производства. *К сожалению, все произошло диаметрально противоположным образом и в действительности вместо экономически оправданного даже трехкратного роста цен инфляция только лишь в 1993 г. составила*

10200 %, а общий уровень цен за первые пять лет независимости Украины вырос более чем в 150 тысяч раз, что вывело Украину в число наиболее известных мировой истории стран — рекордсменов гиперинфляции.

Одним из ключевых аспектов реформ должна была стать продуманная политика доходов, прежде всего связанная с сохранением сбережений населения в качестве кредитно-инвестиционного потенциала реформируемой экономики. Мы уже отмечали, что в действительности эти сбережения были уничтожены “росчерком пера” без малейшей пользы для экономики.

И конечно же, решающую роль играл сценарий разгосударствления и дальнейшей приватизации производственного потенциала украинской экономики. Очевидно, что именно от этого сценария зависела способность вовлечь в экономику производительный капитал, что, в известном смысле, и должно было рассматриваться как основная цель реформ.

Объем статьи не позволяет подробно проанализировать все те нелепости, которые были на практике “заложены” в этот сценарий, несмотря на то, что в самом начале реформ независимые специалисты указывали на них и предлагали принципиально иные решения, позволявшие сочетать экономическую целесообразность с социальной ориентацией этих процессов. ***Заметим, однако, что экономические нелепости всегда используются кем-нибудь в неблагоприятных целях. В итоге все процессы разгосударствления и приватизации в Украине, как и в России, включая передачу в бесплатное пользование госкапитала так называемым трудовым коллективам и взаимоисключающие, но одинаково бесплодные схемы как “ваучерной” приватизации, так и поиска пресловутого “эффективного собственника”, превратились в беспрецедентный в истории мировой экономики феномен легализованного экономически бессмысленного и социально неприемлемого широкомасштабного разграбления***

экономического потенциала общества в пользу узкого круга лиц и структур, давших начало такому уродливому явлению, как возникновение совершенно бесполезного для экономики слоя так называемой олигархии.

Именно в этом следует искать первопричину и массового обнищания населения, и возникновения гигантского социального неравенства в обществе, и бесплодного истощения экономики путем вывоза капитала, и широкомасштабной “тенизации”, и прямой криминализации экономики.

В некоторых кругах все это иногда оправдывается ссылками на некие неизбежные “издержки” либерализации и рыночных реформ, связанные с якобы объективным процессом “первоначального накопления капитала”, а также тем, что социальное неравенство является естественным и необходимым следствием перехода к рыночным отношениям.

Однако, по нашему убеждению, никаких иллюзий на этот счет быть не должно. Производительное накопление капитала отличается от его разграбления тем, что сопровождается ростом реального ВВП и национального дохода, а возникающее при этом социальное неравенство проявляется на фоне общего роста доходов большинства населения. В нашем же случае накопление богатства крайне узким слоем общества происходило на фоне гигантского падения национального дохода и сопровождалось обнищанием абсолютного большинства населения. Иными словами, имело место отнюдь не продуктивное накопление вновь создаваемого капитала, а паразитическое присвоение капитала, ранее созданного обществом, т. е. нечто диаметрально противоположное действительному смыслу **либеральных рыночных реформ**. Именно эти процессы предопределили формирование нынешнего, далеко не “европейского” социально-экономического облика Украины, что, конечно, не может не вызывать горечи и разочарования у подлинных украинских демократов и сторонников подлинных рыночных реформ.

Обращаясь к экономическому аспекту истории Украины последнего десятилетия, легко обнаружить в ней два этапа, характеризующиеся, казалось бы, противоположными направлениями экономической политики.

Первый этап, ориентировочно датируемый 1992–1994 гг., в самых общих чертах может быть охарактеризован как период бездумной денежно-кредитной политики, направленной на поддержание “на плаву” госпредприятий без какого-либо намека на их разумное разгосударствление и демополизацию, а также на финансирование сырьевого и металлургического экспорта, в том числе путем искусственного занижения курса национальной валюты даже по отношению к стремительно растущим внутренним ценам.

Последнее можно было бы как-то понять и оправдать, если бы усилившийся благодаря этому приток валютных ресурсов был направлен на производительные цели, т. е. положил бы начало формированию созидательного кредитно-инвестиционного потенциала реальной экономики, что, в свою очередь, потребовало бы энергичного, но хорошо продуманного реформирования банковской системы и, главное, преобразования статуса госпредприятий на основе последовательного разгосударствления их финансово-экономической деятельности и последующего осмысленного сценария их приватизации.

Однако, как известно, ничего подобного не произошло, и этот этап останется в истории как период разрушительной гиперинфляции, экономически бесплодного и социально безнравственного частного присвоения госкапитала и доходов от его использования, а также начала его интенсивного вывоза за границу, долларизации и тенизации экономики, широкомасштабных финансовых спекуляций, включая полукриминальные и просто криминальные аферы со сбережениями доверчивых граждан.

Второй этап десятилетней экономической истории Украины обозначен диаметрально противоположными ориентирами финансовой политики.

Нужно сказать, что на фоне предыдущей вакханалии гиперинфляции необходимость жестких антиинфляционных мер и стабилизации денежной системы не вызвала сомнений. Эти меры вполне могли обозначить начало подлинных, созидательных реформ в экономике, если бы они органически вписывались в предлагавшийся демократическими кругами комплексный сценарий взаимосвязанных и взаимообусловленных рыночных преобразований, включая тогда еще не упущенные возможности грамотной приватизации, создание механизмов формирования и саморасширения кредитно-инвестиционного потенциала, жизненно важное восстановление экономического пространства с Россией и на этой основе предотвращение деиндустриализации украинской экономики и начало ее достойной интеграции в систему мировых хозяйственных связей.

Однако, к сожалению, эти возможности оказались упущенными и этап так называемой финансовой стабилизации обернулся этапом истощающей финансовой политики, которая в конечном итоге привела к дальнейшей деградации наиболее перспективных секторов промышленного потенциала Украины, обескровливанию ее сельского хозяйства и широкому распространению таких уродливых явлений, как взаимные неплатежи, накопление громадной задолженности по заработной плате и социальным платежам, тотальное вытеснение нормального денежного обращения бартером и истощение бюджетных доходов.

Ущербный характер финансовой политики этого этапа наиболее полно и остро проявился в таком ее аспекте, как стремительный экономически бесплодный рост внешнего долга, по существу направленный лишь на поддержание искусственно завышаемого курса гривны и тем самым на подавление экспортного потенциала Украины и создание “зеленой улицы” импортным товарам на ее внутреннем рынке с вытеснением с него отечественной продукции.

Как заметили в связи с этим некоторые независимые экономисты, оба

рассмотренных этапа финансовой политики при всей их принципиальной разнонаправленности создают некую общую картину, невольно ассоциируемую с действием своеобразного насоса, который на первом этапе осуществлял “долларовую накачку” Украины в обмен на дешевые сырье и металл, а затем был как бы переключен в противоположную сторону, “вымывая” эти доллары в обратном направлении для финансирования производства товаров в странах-экспортерах, причем действие этого “насоса” усердно поддерживается внешними кредитами, все ту же затягивающими петлю внешнего долга на шее украинской экономики.

Важнейшим и стратегически значимым негативным **итогом** экономической политики этого периода бесспорно следует считать организационно-экономическое разрушение украинской энергетики, непосредственно проявившееся в экономически абсурдном росте тарифов и искусственно созданном перманентном энергетическом голоде, что, в свою очередь, явилось одним из важнейших факторов дальнейшей деиндустриализации украинской экономики и еще большего ослабления ее конкурентоспособности, не говоря уже о вызываемых этим социальных бедствиях. Характерной приметой обоих упомянутых аспектов этого этапа является то, что оба они стали результатом слепого следования “рекомендациям” и прямого подчинения диктату некоторых зарубежных стран, МВФ и других международных финансовых организаций. Как и в упомянутом нами российском сценарии “реформ”, все эти “рекомендации” и требования преподносились как якобы направленные на последовательное осуществление рыночных реформ и исходили из того, что только их авторы обладают абсолютной истиной и вправе поучать, какие действия являются рыночными и “правильными”, а какие нет. При этом, как с самого начала предупреждали независимые экономисты и как показала впоследствии сама жизнь, основная направленность этих рекоменда-

ций находилась в неразрешимом противоречии именно с теорией и практикой современной рыночной экономики, разумеется, если исходить из учета реального состояния украинской экономики и ставить целью восстановление и развитие ее производственного и научно-технического потенциала, а не, напротив, его необратимое разрушение.

Поэтому настойчивое навязывание Украине крайне примитивизированного монетаризма, положенного, как известно, в основу так называемого вашингтонского консенсуса в качестве некоего “экономического евангелия” для слаборазвитых стран, невольно приводит на мысль, что либо стратегию “помощи” в осуществлении наших реформ поручено было разрабатывать экономистам-“троечникам”, не очень хорошо соображающим, в каких условиях те или иные действия оказываются благом, а в каких злом, либо сама эта стратегия исходит из целей, диаметрально противоположных радикальному оздоровлению украинской экономики.

Весьма показательной с этой точки зрения является “эпопея” с якобы рыночным преобразованием электроэнергетики путем демонтажа ее сложившейся и эффективно действовавшей организационно-технической структуры и создания пресловутого “Энерго-рынка”, осуществленная в соответствии с ни на чем не основанным “проектом” некой английской консалтинговой фирмы под настойчивым “покровительством” Мирового банка. Обычно авторы такого рода экзотических проектов оперируют для их обоснования теоретически правильными, но банальными тезисами на тему о вреде естественных монополий и о благотворном влиянии конкуренции генерирующих станций, достигаемой путем их включения в единую энергосистему. **Но при этом упорно не замечалось, что именно этим требованиям в наибольшей мере как раз и отвечала отечественная электроэнергетика, которая вопреки многочисленным “глубокомысленным” рассуждениям в действитель-**

ности была одной из наиболее эффективно действовавших и по современному организованных отраслей, к тому же наиболее приспособленной к условиям рыночной экономики, разумеется с учетом своей технической специфики. Демонтаж этой системы и искусственное награждение вместо нее структур “Энергорынка”, как и предупреждали специалисты, привели лишь к допуску к энергоснабжению совершенно бесполезных в данном случае посредников и к усилению подлинного монополизма, связанного отнюдь не с производством, а с распределением электроэнергии и, что наиболее существенно, с контролем над гигантскими финансовыми потоками, обслуживающими энергоснабжение.

Разумеется, тот факт, что ущербная стратегия социально-экономической политики последних лет в значительной мере продиктована внешним влиянием, не оправдывает и руководителей украинской экономики, соглашающихся слепо следовать этому влиянию, поскольку их “наставники” сами по себе не несут прямой ответственности за ее состояние.

Однако это обстоятельство служит серьезным поводом для того, чтобы, подводя итоги прошедшего десятилетия, осознать и трезво оценить то место, которое отводят Украине политики некоторых стран демократического Запада, сопоставить надежды и цели украинских демократов десятилетней давности с сегодняшней действительностью также с точки зрения совпадения взглядов со своими, казалось бы, естественными идеологическими союзниками в демократических странах. Ведь когда демократические круги Украины боролись против тоталитаризма и за построение в Украине государства, основанного на ценностях гражданского общества и на эффективной рыночной экономике, они опирались на моральную поддержку демократического Запада, руководители и политики которого, в свою очередь, всячески декларировали свое желание содействовать утверждению на территории бывшего Союза этих ценностей

и созданию там процветающих цивилизованных государств.

И дело здесь, похоже, не только и даже не столько в экономике, сколько в явном проявлении “двойных стандартов”, применяемых некоторыми западными политиками для оценки внутренней и внешней политики тех или иных государств. Так, продолжая, часто вполне справедливо, проявлять свою озабоченность уровнем развития украинской демократии, в частности относительно состояния СМИ, западные “контролеры чистоты демократических устоев” тем не менее делают вид, что не замечают антидемократического националистического кликушества и упоминаемых уже “изысков” в культурно-языковой политике и даже того, с каким упорством в самых верхних эшелонах власти торпедируется ратификация Украиной соответствующей Европейской Хартии.

Создается впечатление, что некоторые политические круги демократического Запада готовы, по существу, предать собственные демократические принципы и даже снисходительно “похлопывать по плечу” авторов подобных “изысков” и делать вид, что всерьез относятся к ним как якобы “демократическим силам” только потому, что это вписывается в некие геополитические концепции, до сих пор все еще остающиеся на уровне навязчивых идей г-на Бжезинского, в соответствии с которыми Западу нужна не столько демократическая и сильная Украина, сколько обескровленная Россия, чему, по их мнению, способствует как можно большая изоляция Украины от России.

Несколько отвлекаясь от непосредственной темы статьи, стоит обратить внимание на то, что склонность западных политиков к “двойным стандартам”, проявляемая, естественно, отнюдь не только в отношении Украины, изрядно дискредитирует их в глазах общественности постсоветских стран, ослабляя тем самым позиции в них подлинных демократов. В частности, только интеллектуальным и моральным упадком среди некоторых авторов

политики западных стран можно было объяснить действия НАТО в Косово и агрессию против Югославии.

Мы упоминаем об этом потому, что сегодня подлинные украинские демократы вынуждены испытывать известное разочарование даже по отношению к своему естественному союзнику — демократическому Западу, явно демонстрирующему безразличие к утверждению демократических ценностей в Украине и позволяющему себе оставаться в плену нелепых заблуждений относительно ориентиров ее экономического и политического развития.

Таким образом, приходится признавать, что все фундаментальные цели, которые ставили перед собой украинские демократы десять лет назад, и те надежды, которые они связывали со становлением Украины как независимого государства, остались пока не реализованными.

Объективная оценка этих итогов важна для нас не сама по себе, а с целью извлечения из них уроков, необходимых для выработки новых критериев и ориентиров государственного строительства и социально-экономической политики как на ближайшее будущее, так и на перспективу.

“ — Такая маленькая девочка должна знать, в какую сторону она идет, даже если она не знает как ее зовут!”

*Льюис Кэрролл
“Алиса в Зазеркалье”*

Первый и главный урок прошедшего десятилетия состоит в том, что провозглашение независимости само по себе несколько не приблизило Украину к решению фундаментальных проблем всестороннего оздоровления общества и благотворного обновления жизни украинского народа. Позитивный потенциал становления государственной независимости остался не реализованным, в то время как все возможные и невозможные негативные стороны этого процесса, к сожалению, проявились в полной мере и в гипертрофированных формах.

Из этого следует, что необходимо открыто, четко и недвусмысленно поставить перед собой вопрос, оставшийся без ответа в момент провозглашения независимости, а именно: во имя чего и на каких принципиальных основах возникло и существует наше государство. Как известно, удовлетворительного ответа на этот вопрос не дает и ныне действующая Конституция, в которой смешаны взаимоисключающие общедемократические декларации, с одной стороны, и открыто националистические принципы этнократического государства — с другой, и которая нуждается в радикальной переработке по многим другим причинам.

Второй важный урок состоит в том, что устранение идеологического и политического диктата компартии само по себе не привело к автоматическому утверждению демократии и ценностей гражданского общества, а применение демократических форм организации власти, включая многопартийность и внешне демократические процедуры выборов, отнюдь не гарантирует подлинно демократического содержания этой власти и ее деятельности в интересах общества. Среди практических выводов, которые в связи с этим должны для себя сделать подлинно демократические круги Украины, нужно отметить то, что в сегодняшних условиях так называемые левые партии, и прежде всего самая влиятельная среди них — КПУ, сами по себе уже перестали быть препятствием (а тем более главным) для утверждения демократических ценностей и эффективного социально-экономического развития украинского общества. Социальная и политическая база для любых попыток реставрации социалистической системы в ее советско-коммунистической версии тает с каждым днем и сегодня ее практически уже не существует, а если влияние “левых” еще достаточно велико и способно нести какую-то гипотетическую угрозу обществу, то виновны в этом прежде всего отнюдь не “левые”, а так называемые правые, делающие все возможное и невозможное,

чтобы окончательно дискредитировать идеалы демократии, либерализма и принципы рыночной экономики.

Исходящая от политических кругов левой ориентации острая критика существующего в стране положения дел далеко не всегда носит деструктивный характер и, как это ни покажется странным для некоторых поверхностно и ортодоксально мыслящих политиков как “правого”, так и “левого” толка, зачастую основана как раз на тех исходных принципах, которые должны отстаивать именно последовательные демократы-рыночники.

Из этого следует **третий урок**, состоящий в том, что сегодня противодействие демократическому выбору Украины переместилось в иную плоскость и главные угрозы демократическому, “европейскому” пути развития Украины исходят не от “левых”, а от искусственно насаждаемой **националистической идеологии государствообразования и прикрываемой ею номенклатурно-бюрократизированной коррумпированной системы организации власти**, демонстрирующей одновременно как свою недееспособность, так и потенциальную готовность к трансформации в неототалитарные формы правления. Иными словами, сегодня главный водораздел между сторонниками демократического, европейского пути развития и социально-экономического благополучия Украины, с одной стороны, и их противниками, с другой, проходит не в “лево-правой” системе политических координат, а определяется их отношением к проблеме отчуждения государства от общества, безоговорочного устранения из политической практики любых этнократических факторов.

Таким образом, демократическим кругам Украины необходимо осознать, что борьба за демократический путь развития, начатая еще в конце 80-х годов, отнюдь не завершилась, а лишь перешла в иную фазу.

Осложняющим фактором этой борьбы является то, что националистические группировки все еще склонны

паразитировать на демократических лозунгах и на этом основании, как отмечалось, даже пользуются известным покровительством со стороны некоторых западных кругов, которые, таким образом, демонстрируют либо, мягко говоря, поверхностность своего мышления, либо упоминавшуюся нами политику “двойных стандартов”.

Напоминание об этом важно и потому, что эта политика применительно к Украине объективно находится в неразрешимом противоречии как с фундаментальными интересами самого демократического Запада, так и народа Украины. В этой связи заметим также, что одним из парадоксов, сопровождающих нашу политическую действительность, является то, что именно националистические группировки, наиболее шумно имитирующие свою приверженность идее независимости Украины, превращаются по существу в инструмент политики, ведущей к фактической утрате Украиной своей независимости, и при этом позволяют себе навешивать на своих политических противников ярлыки “антидержавности” и даже “антиукраинскости” в точном соответствии с примитивной тактикой “держи вора”.

Четвертый урок, который обязаны, наконец, хотя и с большим опозданием, усвоить “капитаны” украинской экономики, состоит в том, что проводимая ими под диктовку МВФ экономическая политика так называемой финансовой стабилизации губительна для экономики Украины в ее нынешнем состоянии. Необходимо осознать, что положенный в основу этой политики тезис “сначала финансовая стабилизация, а потом экономический рост” в условиях глубокого экономического спада является в принципе ошибочным и что подлинная финансовая стабилизация, а не ее имитация путем создания искусственного денежного голода, возможна только на основе восстановления и как можно более быстрого развития реального сектора экономики. В противном случае Украина будет обречена на все более усиливающееся экономическое

отставание даже от среднеразвитых стран мира.

Этот вывод требует пересмотра экономической политики с учетом уже потерянного десятилетия и сегодняшних экономических реалий с тем, чтобы наиболее эффективно использовать еще сохранившийся производственный и научно-технический потенциал и те позитивные процессы, которые вопреки проводившейся политике все же проявили себя в тех или иных сферах экономики.

И наконец, **пятый урок**, непосредственно связанный с предыдущим, состоит в том, что сохранение и эффективное развитие экономического потенциала и достойная интеграция в мировую экономику для Украины возможна только на основе восстановления общего экономического пространства с Россией, устранения всех пограничных и таможенных барьеров для движения в этом пространстве людей, капиталов, товаров и информации, установления единых взаимосогласованных внутренних цен на энергоресурсы и их транспортировку, проведения взаимосогласованной налоговой и таможенной политики.

Решение этих вопросов, бесспорно отвечающее объективным интересам и российской, и украинской экономики, сегодня лежит в политической плоскости и требует, по существу, коренного пересмотра стратегических ориентиров украинско-российских отношений. Сегодня сделать это уже не так просто, так как за прошедшее десятилетие в этих отношениях накопилось множество нелепостей, помноженных на нелепости внутренней экономической политики каждой из наших стран, в частности тех, которые позволяют так называемым олигархам паразитировать на экономическом потенциале наших государств. Поэтому такое решение должно предусматривать механизмы взаимосогласования основных аспектов внутренней экономической политики наших стран с учетом общих интересов и осуществления общих взаимовыгодных программ. На

наш взгляд, наилучшей формой решения этих вопросов было бы создание полномасштабного экономического союза. В этой связи следует подчеркнуть, что муссируемая некоторыми украинскими политиками тема относительно некоего выбора для Украины между так называемым европейским вектором и якобы “пророссийской ориентацией” является надуманной и, правду говоря, продиктована своеобразным “комплексом провинциальной неполноценности”, в соответствии с которым Украина может лишь выбирать, к кому “приткнуться”. Но такого “выбора” в действительности не существует, и руководители Украины должны исходить из объективных интересов собственного народа, а интересы эти требуют экономического союза с Россией не в качестве некой самоцели, а именно для скорейшей достойной интеграции в европейское экономическое и культурное пространство. Проблем на этом пути и у Украины, и у России очень много, поскольку обе наши страны в силу своего “генетического сходства” оказались одинаково неблагоприятны и одинаково удалены от “желанной Европы”. Но пройти этот путь, не опираясь на общий экономический потенциал и на взаимосогласуемую политику, для Украины намного сложнее, а может быть и невозможно.

Необходимо отдавать себе отчет в том, что упомянутый союз в той или иной форме и в том или ином составе непременно состоится, с участием Украины или без нее. Поэтому в интересах Украины не наблюдать со стороны за этим процессом, а стать одним из его активных инициаторов, оказывая позитивное влияние на его формы и содержание в интересах своих граждан. Хотелось бы верить, что прошедшее десятилетие, при всех его негативных итогах, не окажется полностью потерянным в том смысле, что мы сумеем извлечь из его итогов соответствующие уроки и открыть новые, более светлые страницы истории Украины.

Леонід Кравчук

**“ВИПАЛА МЕНІ
ТАКА ДОЛЯ — СТАТИ
ПЕРШИМ ПРЕЗИДЕНТОМ
ДЕРЖАВИ УКРАЇНА...”**

Кравчук Леонід Макарович

Президент України (1991–1994), народний депутат України; співголова Всеукраїнського об'єднання демократичних сил “Злагода” (з 03.1999); голова Державної комісії з проведення в Україні адміністративної реформи (з 07.1997)

Народився 10 січня 1934 р.

Освіта

Рівненський кооперативний технікум; Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка (1958), економіст, викладач політекономії; аспірантура Академії суспільних наук при ЦК КПРС (1970); кандидатська дисертація “Сутність прибутку при соціалізмі та його роль у колгоспному виробництві”

Наукові ступені, звання

Кандидат економічних наук (1970), професор МАУП

Нагороди

“Орден князя Ярослава Мудрого” V ст. (08.1996), IV ст. (01.1999)

Кар'єра

1958–1960 викладач політекономії, Чернівецький фінансовий технікум; 1960–1967 — консультант-методист, лектор Будинку політпросвіти, помічник секретаря, завідувач відділу пропаганди та агітації, Чернігівський обласний комітет КПУ; 1967–1970 — аспірантура Академії суспільних наук при ЦК КПРС; з 1970 — завідувач сектору перепідготовки кадрів відділу організаційно-партійної роботи, інспектор, помічник секретаря ЦК, перший заступник завідувача відділу; з 1980 — завідувач відділу пропаганди та агітації ЦК КПУ; 10.1988–10.1989 — завідувач ідеологічного відділу ЦК КПУ; 10.1989–06.1990 — секретар ЦК КПУ з ідеологічної роботи, кандидат у члени Політбюро ЦК КПУ; з 06.1990 — член Політбюро, другий секретар ЦК КПУ; 23.07.1990–12.1991 — Голова Верховної Ради УРСР, Голова Верховної Ради України, народний депутат України; 12.1991–07.1994 — Президент України

Праці

Автор численних наукових і публіцистичних праць

Інше

Захоплюється шахами

НА СВОЄМУ ЖИТТЄВОМУ ШЛЯХУ Я ВИОКРЕМИВ ЦЮ ВІХУ, БО ВОНА Є НАЙВИЩОЮ ВЕРШИНОЮ, ЯКОЇ Я ДОСЯГ

Моє життєве море перехлюпнулося в третє тисячоліття. Я щасливий як людина тим, що бачу, якою вона є — зоря XXI віку. Моє серце, як політика, гріє і повсякчас стимулює думка, що на десятирічному фініші минулого століття наша Україна стала незалежною, а я особисто причетний до цієї історичної події, до втілення в життя споконвічного прагнення нашого народу.

Часи змінюються і ми змінюємося разом з ними... Це латинське прислів'я, далєбі, кожен може прикласти до власного життя. І я так само. Отож крізь призму цих змін маю намір повести мову про 10-річне минуле, записане на скрижалях нашої історії, і про думи, що їх воно нині викликає; поміркувати про нинішнє наше буття і спробувати хоча б на мить зазирнути в майбутнє.

Усьому свій час, і кожна річ має пору під небом — вчить нас біблійна притча. Хіба мені думалося-гадалося, що в моїй сумці солдата лежить маршальський жезл? Кажу відверто — ні. Моє ім'я стало публічно відомим у розпал “перебудови”, коли на політичну арену в Україні вийшов Рух. Він і називався спочатку “Рух за перебудову”.

Мої контакти з Рухом виникли не стихійно і спонтанно, а, хоч як це парадоксально нині звучить, за наказом партії...

Пригадується один з візитів в Україну Михайла Горбачова, коли він разом з Володимиром Щербицьким запросив на зустріч лідерів Руху — Олесь Гончара, Івана Драча, Дмитра Павличка, Мирослава Поповича, Бориса Олійника, людей відомих і шанованих, до речі, як на ті часи доволі поміркованих і, звичайно, яскравих національно-патріотичних особистостей. Олесь Гончар узяв слово і звернувся до Горбачова: “Михайле Сергійовичу, чому нас утискають? Ми ж бо хочемо допомогти в перебудові держави”. І почав доводити, що іншої мети Рух справді не ставить перед собою. Генсек подивився на Щербицького та й каже: “У чому ж тоді справа, Володимире Васильовичу?”

Після тієї зустрічі й виникла необхідність вступити у публічну дискусію з Рухом. До того ЦК КПУ реагував на збори і документи Руху “перевіреною мовою” засобом — офіційними суворими заявами, зцементованими цитатами класиків марксизму-ленінізму, підготовленими в стінах Інституту історії партії.

Певна річ, маси, на які була розрахована така “належна відсіч”, не сприймали цих шлакоблоків. Навпаки, відбувалася зворотна реакція — мітинги Руху збирали дедалі масовіші аудиторії. На це вже не можна було закрити очі.

Отже, треба було йти на прю. Друге питання: хто піде? Воно постало вже на секретаріаті ЦК. Спочатку вибір випав на Юрія Єльченка — він був секретарем ЦК з ідеології, членом Політбюро. Щербицький поміркував і вирішив: “Не треба Єльченку братися за це, бо коли щось не так вийде, то пляма ляже на все Політбюро. Нехай іде Кравчук”.

Я тоді був завідувачим відділом пропаганди, звичайним апаратником. А що візьмеш з апаратника, якщо він і схибить.

Отже, вступаючи у диспут з відкритим забралом, я виконував відповідне доручення. Але сприймав його адекватно до своєї позиції. Я завжди

“Випала мені така доля — стати першим Президентом держави Україна...”

вважав, що треба відкрито спілкуватися з людьми. Можливо, позначилося те, що я раніше працював викладачем у технікумі, потім — в університеті, тобто в мене був досвід безпосереднього спілкування з людьми, під час якого важливо передати свою логіку, енергію аргументованого доказу, дивлячись слухачеві в очі і бачити, що він сприймає твою думку, а головне — вірить тобі.

...І я пішов у рухівську аудиторію. Вперше в історії відбулася зустріч партійного бонзи (я все-таки ним був — і як член ЦК КПУ, і як депутат Верховної Ради України) з, так би мовити, несанкціонованим зібранням різко опозиційно налаштованих людей.

Це була також перша спроба спілкування на публічному рівні українською мовою. Адже у приміщенні ЦК ніхто не спілкувався українською мовою офіційно, а про документи, доповіді — годі й казати. Вже в останні роки існування Союзу, коли Щербицький мав зустрітися з письменниками, я запропонував йому: “Виступіть українською мовою, Володимире Васильовичу”. Він погодився: “Гаразд, напишіть”. Я й сам доти виступав тільки російською мовою — так вимагалось... Мова “старшого брата” превалювала в усіх сферах життя — не тільки в політичній, а й у фінансовій, економічній, технічній і, на жаль, на освітянській ниві... А тут я, партійний чиновник, вийшов на трибуну і звернувся до присутніх тією мовою, якою розмовляли вони — нашою мовою.

Сказати, що цей факт викликав прихильність до моєї особи, певна річ, було б великим перебільшенням. Однак, думаю, він таки справив враження. Вигуки “ганьба”, образи, стукіт і навіть свист — я це перетерпів і пережив. Цікавою була реакція на мої виступи на рухівських зібраннях у діаспорі. Одні обурювалися, мовляв, як він, цей комуняка, посмів іти проти Руху. Інші ніби захищали, підкреслюючи, що він, тоб-

то я, таки пішов та ще й українською мовою веде дискусію без образ, залякувань, прагне відстояти свою думку...

І вже на з'їзді Руху мене приймали як представника правлячої партії, що таки прийшов на з'їзд — я ж міг би просто не піти, не побоявся взяти слово в залі, атмосфера в якій була перенасичена енергією ненависті до комуністичної ідеології. Я пішов на трибуну. Проти мене — викрики, гасла. Я витримав цей бурхливий потік, добре розуміючи, що переді мною сидить, по-перше, багато людей, які постраждали від цієї ідеології і тоталітарної політики. А по-друге, загал цього форуму — люди, для яких ідея незалежності України є найвищим, що можна уявити у свідомості, в емоціях.

Коли я закінчив виступ, то ніби душею відчув, що ставлення до моєї особи дещо змінилося. До мене підійшли жінки і причепили на лацкан піджака значок — герб-тризуб. Що мені робити? Знаю, всі дивляться на мене очікувано, в тому числі і працівники служби безпеки; адже все, що казав, робив, одразу фіксувалося, а в ЦК чекали на звіт про мій виступ... Блискавично міркую: якщо я залишу цей значок, значить я з цим погоджуюся — атрибут є. Якщо зніму його, то це буде виклик залу. Миттєво приймаю рішення: йду до свого крісла, знімаю піджак і вішаю його на спинку. Все вийшло природно — в залі справді було дуже жарко. А коли залишав з'їзд, узяв свій піджак на руку і пішов. Може, присутні і зрозуміли цей мій маневр, хоча тут нічого не скажеш — ні “за”, ні “проти”.

І вже після цього з'їзду члени Руху приходили до мене, хоч я і не приймав рішень — їх приймав ЦК. Дмитро Павличко, Іван Драч, Микола Порівський, Михайло Горинь, Олесь Гончар — філософ Руху. Спокійний, мудрий і розважливий Олесь Терентійович був фігурою номер один у Русі, хоча у керівниках його не хо-

див. Ми дискутували, сперечалися, але доходили згоди.

Мене часто запитують, чому я толерантно ставився до Руху? Я хочу відповісти так: я їх розумів. Щоб пояснити цю свою позицію, дозволю собі зробити екскурс у далекі роки свого дитинства. Воно минуло у західному регіоні України — я народився в селі на Рівненщині. І з дитячих років неймовірно відчував стан залежності, становище несправедливості. В нашому селі за часів Пiлсудського полякам давали кращі землі. Осадники, багаті жили відокремлено від нашого хутора, а наші селяни ходили до них у найми. І я з батьками ходив, бачив, як нас принижували. На дитину, якщо вона зірве в саду жменю черешень, собак спускали. До українського селянина зверталися не інакше, як бидло, хам. І віру нашу паплюжили. Мої ж бо батьки, та й уся сім'я були віруючі, обов'язково ходили до церкви. Взимку сніг дорослим до пояса, а ми всі йдемо до церкви за три кілометри. А на чолі нас — дід, учасник брусилівського прориву, кавалер царських орденів і хрестів. У діда мого було дві великі книги — Біблія і Кобзар та маленька, окреме видання — “Назар Стодоля”. Хоч і не дуже освічений був дід, а читав нам уголос... Думаю, у моїй підсвідомості відклалися ті образи, несправедливість.

Та й за більшовиків зазнали західняки багато лиха. По нашому селу косою пройшлися репресії. Мого рідного дядька Митрофана згубили не саме в селі, але, так би мовити, через звістку із села. Як відбулося возз'єднання, пішов він до війська, служив у Росії. А дід написав йому листа, розповів про родичів, які залишилися під Польщею, мовляв, живеться їм там краще, як у нас, колективізації немає. Митрофан візьми та й прочитай цього листа в казармі. Донесли. Довго не розбиралася “трійка” — приписала дядькові антирадянську пропаганду і розстріл. Я тоді мало знав про це. А в час перебування Євген

Марчук, риючись в архівах Рівненського КДБ, знайшов документи: є лист, донос, прізвища “свідомих радянських громадян”. Читати це важко... Та й двоюрідна тітка згинула невідомо від чийх рук: знайшли тіло в криниці. Хто приходив за нею до хати — кадебісти у формі бандерівців чи бандерівці в формі кадебістів — ні тоді, ні тепер не взнати. Далекий родич Іван Кравчук, прийшовши з війська, став у селі керівником клубу — такої собі сільської хати. Звичайно, мав контакти з районною владою. Забрали його взимку люди у формі КДБ. А тіло знайшли навесні біля річки — на лобі зірка.

Зірки вирізали на жертвах бандерівці...

Я все це бачив, бачене й почуте лягало тягарем на серце. Вже значно пізніше, як додалося літ і розуму, почали мучити туга і пошук відповіді на запитання: чому на мою землю весь час приходять хтось чужий, править і господарює, насаджує свої порядки, каже тобі, що робити і читати, які твої, а які не твої національні святині, зрештою, хто твій Бог?

...У спілкуванні з Павличком, Драчем, іншими письменниками поставали ці питання. До речі, обидва названі літератори, а зараз — і політики, були тоді членами КПРС, свого часу писали вірші, славлячи вождів і тодішнє буття, та й займали позицію щодо радикального оновлення Союзу. Про незалежну Україну тоді вголос не говорили. Плекалася мрія в серці...

Що й казати, і з рухівцями відбувалися зміни, і зі мною. Зрештою, отак і звідси почалася моя кар'єра — не закрыта партійна, а публічна. Дехто схильний вважати, що мене, завдяки тому, що я, мовляв, “приборкав” Рух, обрали тоді секретарем ЦК КПУ. Ні, не приборкував я Рух і не прагнув цього робити. Часи змінилися, в ЦК побачили, що я — повірте, не перебільшую своєї ролі — сучасніший секретар, ніж колишні, які стояли на консервативно-догматичних

позиціях. Хочемо ми чи ні, але якби не було перебудови, якби залишилися усталеними засади, на яких формувалися партійні кадри, я ніколи не був би секретарем, ніколи. Щоб стати ним, треба було пройти кілька ідеологічних щаблів — це раз. А подруге, представників західного регіону України на таку посаду не висували. Це взагалі виключалося. А про третій за висотою тодішній державний пост у республіці — годі й казати. Та й тут із залізного правила трапився виняток, завдяки якому, а ще — збігові об'єктивних і суб'єктивних обставин, я й очолив Верховну Раду України.

Бурхливі дні роботи тієї Верховної Ради — якісно нової і за обраним складом, і за завданнями, що їх вона ставила, за методами і принципами, що ними вона прагнула розв'язати ці завдання, далєбі, заслуговують на розлогі детальні мемуари з суворою хронологією подій. Я ж тут маю на меті згадати ряд окремих фактів, що відіграли поворотну роль у моїй особистій долі.

...Чи можна було передбачити, що з такими зусиллями і перипетіями обраний головою парламенту Володимир Івашко, до того перший секретар ЦК КП України, пристане на пропозицію Михайла Горбачова перебратися в Москву? Ми зі Станіславом Гуренком — тодішнім лідером КПУ — поїхали в білокам'яну вмовляти “перебіжчика” повернутися на посаду. Поки ми їхали, в мені ще теплилася надія, що нам це вдасться — Володимир Антонович був таки поміркованою людиною. Але з його слів, а головне — по його очах я зрозумів: він не сприймає і не приймає своєї ролі голови Ради, якого весь час “топтатимуть ногами” — публічно ображатимуть. Ніде правди діти — так-таки було. Івашко сказав: “Я не хочу і все...”

На засіданні секретаріату ЦК КПУ, аналізуючи цю ситуацію, ми не ділили готові портфелі, а, підкреслюю, обговорювали, так би мовити, прохідні,

можливі кандидатури. Першим назвали Гуренка, але він не міг поєднувати дві керівні посади. Станіслав Іванович вибрав секретарство в компартії. Тоді назвали мене. Але перед тим, як прийняти рішення, телефонували Горбачову, узгоджували кандидатуру...

І почалася виборча епопея. З першого разу ніхто не пройшов. Не вдалася Рухові на другому етапі їхня “гра” з фігурою Ігоря Юхновського: він мав відмовитися в останню мить, у списку залишилося б тільки моє прізвище, а це безальтернативність. Утримати ситуацію вдалося завдяки принциповості і, що й казати, мужності депутата Б. Мокіна — він не відмовився бути альтернативною кандидатурою.

Дехто з тодішніх непримиренних опонентів і колишніх колег досі “підколюють” мене: мовляв, дякуй “групі-239”, відомій своєю ортодоксальністю. Чому 239? У тодішній Верховній Раді було понад 380 комуністів — в усякому разі їх приймали до лав КПРС за власними заявами і вони одержували партквитки...

Певна річ, використовуючи так звану партійну дисципліну і натискуючи на неї, можна було приймати будь-які рішення. Але, треба сказати, серед народних депутатів уже панувало розуміння, що діяти з позиції сили, механічно означає наразитися на серйозний опір. Отож цілком природно парламент поділився на дві групи — Верховну Раду і Народну Раду. І переді мною стояло завдання урівноважувати ці обидва крила у виступах, у правах і т. ін.

Однак я дещо забіг думкою наперед, бо апогеєм липня 90-го було прийняття “Декларації про державний суверенітет” — документа-віхи в історії України, документа, народженого в муках безкінечного редагування й голосування. Я подав кілька пропозицій. Вони, мені здається, й схилили і демократичні, і консервативні сили до прийняття Декларації, яку можна вважати першою вагомою

цеглиною в будову нашої незалежної держави.

Працювати Головою Верховної Ради мені було дуже важко. Я перебував між двома вогнями: жорсткий, але прихований тиск з лівого боку (я ж був членом Політбюро ЦК КПУ) і шалені відкриті напади прибічників правого крила. Доводиться констатувати, що перші в умінні “глаголом жечь сердца людей” відчутно програвали другим, мало того — вони боялися виступати. А в залі ж — усі секретарі ЦК, обкомів, багато — райкомів. Я умовляв їх: беріть, шановні, слово, переконуйте. Водночас я не міг не надавати слово іншим депутатам — хоча б з погляду елементарних засад демократії...

І тоді, і досі, на жаль, багато хто вкладає в слово “демократія” такий зміст, який його більше влаштовує. Та настав день, коли кожен змушений був замислитись, що таке справжня демократія і зробити свій вибір — день 19 серпня 1991 року. Це нині ми називаємо дії сумнозвісного “ГКЧП” фарсом. З відстані 10-річчя вони видаються недолуго амбітними, неспланованими, метушливими під акомпанемент такої, що умироутворює, вічної музики “Лебединого озера” Петра Чайковського. Але ж це — надводна частина айсберга...

...О шостій ранку 19-го мені зателефонував Станіслав Гуренко: “Переверт у країні, влада змінилася, приїжджай. Є представник з Москви. Він хоче з тобою зустрітись”. “Гаразд, — відповідаю, — зараз виїжджаю”. “Я думаю, треба зустрітись в ЦК”, — цим самим Гуренко підкреслив, хто в республіці хазяїн (а шосту статтю про керівну роль КПРС у державі з Конституції вже вилучили; Основний Закон тлумачив, що найвищою посадовою особою в державі є Голова Верховної Ради).

Я йому відповів: “Поки я є Головою Верховної Ради, я зустрічатимусь з гостями і прийматиму їх у себе...”

Приходжу в приймальню, а там повно генералів, полковників. У мене

ж охорона — три чоловіки... Я тоді не думав, що може щось трапитися зі мною. Це вже потім просочилася до мене інформація з Москви, що я був у першій десятці списку на арешт у разі перемоги “ГКЧП”. Дні були вкрай тривожні і складні. Хтось вимагав вивести людей на вулиці — ось тоді б і ввели надзвичайний стан. Емісар Варенніков рішуче вимагав: якщо ви не приймете рішення, ми самі його прийемо. Мені стало ясно, як день: поки існує партійно-радянська влада, може статися будь-що. І я прийняв рішення — закликати людей до спокою, не порушувати громадського порядку та жодних “надзвичайних станів” під наглядом військ. А вже потім казали, що то був крок уперед, до того ж крок політично мудрий.

По-різному можна визначати таку людську якість, як мудрість. Я вважаю, що з мудрості випливають три здатності: виносити оптимальні рішення, безпомилково говорити і робити те, що треба. Я не раз переглядав усі документи, прийняті за останню десятиденку серпня 1991 року. Хоч вони робилися, так би мовити, по ходу — часу на скрупульозну роботу не було, однак усі заяви, звернення, рішення відповідають корінним інтересам України, всього народу, всіх регіонів, бо вони не дали ситуації загостритися.

Безперечно, кульмінаційним моментом було прийняття Акта про державну незалежність України. Я особисто вніс цей документ, авторство якого — колективне. Та найбільше попрацювали над текстом Дмитро Павличко і Левко Лук’яненко. Ми втрьох редагували, вносили поправки — текст повинен був бути коротким і містким. Напругу пристрастей та сплески емоцій у сесійній залі Верховної Ради 24 серпня годі описувати — свідками цієї історичної події є нинішні покоління нашої держави.

Але Акт, хоч це й був документ законодавчого органу влади, ще не

означав, що є на карті світу незалежна держава Україна. Його треба було підтвердити волевиявленням народу. Моя пропозиція провести референдум викликала справжню бурю. Як тільки мене не називали, що тільки не інкримінували! І зрадник, і має намір поховати незалежність...

Мовляв, народ не проголосує “за”, не підтвердить Акт про державну незалежність України.

На цю огульну критику я кожному відповідав у такому сенсі: лікарю, ви лікуй себе самого... На хвилі демократизації й оновлення суспільства до законодавчого органу влади і загалом у політику прийшло дуже багато людей, які не тільки не розумілися, а й не орієнтувалися у правовому полі. Нашим Актом аж ніяк не можна було відмінити результати Всесоюзного референдуму, який відбувся у березні 91-го і на якому понад 70 відсотків громадян України сказали “так” оновленому Союзу, в якому гарантуватимуться права людини. Результати цього референдуму, до речі, були головним козирем Михайла Горбачова, який згодом започаткував сумнозвісний огарьовський процес підготовки до підписання нового союзного договору. Щодо цього процесу, пригадавши улюблену горбачовську фразу, якраз і не скажеш: “процес пішов”. Навпаки, він відчутно загальмував на початку серпня. Саме цю паузу “Огарьова” Михайло Сергійович вирішив використати для відпочинку у Форосі...

А процес загальмувався певною мірою через ту позицію, що її зайняла Україна. Річ не в тім, що ми не погоджувалися з окремими формулюваннями, пропозиціями назви “нової держави”. У нас були принципові заперечення, які мали правове підґрунтя. Адже на березневий референдум разом із всесоюзним бюлетенем ми запропонували громадянам нашої держави також свій бюлетень щодо підтримки суверенітету України. Цю пропозицію вніс я як Голова Верховної Ради, отож і бюлетень назвали

потім “кравчуківським”. А текст, певна річ, затверджували на засіданні Верховної Ради.

Нашу “ініціативу” в Москві тоді оцінили надто критично. Але ж “так” у нашому бюлетені поставив більший відсоток громадян, ніж у всесоюзному... То була перша спроба дізнатися думку народу. На отих результатах, признаюся, трималися мої сподівання на позитивний підсумок, коли я наполягав уже на проведенні референдуму щодо підтримки Акта про державну незалежність України і переконував, що тільки новим прямим волевиявленням народу можна денонсувати результати попереднього референдуму. Необхідність такого державного кроку диктувалася й міжнародними правовими нормами. Всім відомо, що лише після 1 грудня 1991 року — історичного дня, коли народ сказав, що хоче мати свою незалежну державу, Україну як державу визнав світ.

Я вірив у цю перемогу. А от щодо того, чи йти мені в президенти, мав дуже великі сумніви. Я казав про це, коли мене висунули в кандидати, з трибуни Верховної Ради — це є в протоколі. Бо я серйозно сприйняв цей пост і вагався: чи готовий очолити державу? У цих роздумах у мене народилася ідея ввести посаду віце-президента. Міркував так: якщо я й стану президентом, але доведеться йти у відставку, то буде віце-президент, людина більш практичних знань, з досвідом господарської, організаторської роботи. Я ж переважно політик.

Але всі “більшовики” не прийняли цю ідею. Вже потім я дізнався, чому так вийшло. Хтось пустив чутку, що я хотів бачити на посаді “віце” Ігоря Юхновського. Нас, мовляв, обох обєруть, а потім мене якимось чином відсторонять від влади і Юхновський стане керувати державою. На той час Ігор Рафаїлович уже зажив собі слави як прихильник і виборювач розвитку економіки на ринкових засадах, що, певна річ, сприймалося в штики.

Думав я, чи давати згоду балотуватися кандидатом у президенти доки не дізнався, що більш як 100 чоловік виявили бажання і готовність очолити державу. Мені дали список, в якому про кожного була дана маленька довідка — хто є хто. Я подивився й кажу сам собі: якщо всі ці люди вважають за можливе стати президентом, то чому я не можу? Отож і прийняв рішення — йти на вибори.

Різні були люди — оті шість кандидатів у президенти, що залишилися в списку. Між нами були різні суперечки, дискусії, висловлювалися різні позиції і шляхи до досягнення мети, поставленої в передвиборній програмі. Інакше і бути не могло. Але в одному всі були однакові — незалежність є історичною необхідністю. Перекидаючи місток у теперішні дні, сказав би так: якби так і нині всі гілки влади — Президент, уряд, Верховна Рада, місцеві органи влади — мали єдину позицію з кардинальних проблем життя держави і рухались уперед, ми давно розв'язали б ті проблеми, що роздирають державу...

Минуло понад дев'ять років, та як пригадаю дні тієї першої передвиборної президентської гонки, перед очима виникають картини, в які нині, далєбі, важко повірити. Ну, скажімо, море людей — мабуть 100 тисяч — зібралося на майдані біля універмагу у Вінниці на зустріч зі мною. Промовці і підтримують, і критикують. Слава Богу, більше було “за” мене, виступають жінки і захищають мене “від демократів”, які “знуцаються” наді мною у Верховній Раді... Або мої зустрічі з виборцями на базарах. Хіба можна було уявити, що Голова Верховної Ради піде на базар, спілкуватиметься там з людьми та ще й не відмовиться, коли його пригощатимуть біля прилавка, скуштувати неперевірений продукт? Я їв з апетитом і мед, і солоний огірок, і квашену капусту, дякував за частування...

Майже всюди — в містах і селах, де я бував під час передвиборного марафону, збиралися великі аудиторії слухачів. І людям, скажу відверто, і мені було цікаво — це було вперше. Мене слухали уважно, ставили безліч різних запитань, з яких випливало, що люди чекають на зміни, вони втомилися жити за планами партії, які приймалися, ніколи не виконувалися і коригувалися на пленумах ЦК КПРС за фактом виконання; вони втомилися записуватися в черги на холодильники, меблі, телевізори, дитячі коляски, “діставати”, а не купувати дитячі колготки, пристойний одяг та майже всі домашні речі... Інтерес до моєї особи, масова підтримка моєї передвиборної програми підігрівали в мені сподівання, що я виграю вибори.

Доречно пригадується вислів відомого французького письменника Віктора Гюго: “Я люблю бути популярним — це щастя, але я хочу бути корисним — це обов'язок”. Мені вбачалася моя користь тільки у відстоюванні незалежності держави. Кажу щиро: для мене було принципово і визначально: чи я стану президентом незалежної держави, чи буду генерал-губернатором... Справа в тім, що, як відомо, 27 листопада — за чотири дні до нашого референдуму і виборів, у Кремлі, після перших перипетій на арені політичної боротьби в Москві, був підписаний, увінчавши огарьовський процес, новий союзний договір. Підписи під ним поставили керівники всіх республік, у тому числі Борис Єльцин. Я до Москви не поїхав, хоч мені дзвонив Горбачов. Я зіслався на те, що у нас вибори вийшли на фінішну пряму, і я маю бути тут, як кандидат. Це було логічно. До того ж я знав: якщо поїду, то від мене вимагатимуть поставити підпис. Поїхали на цей захід Костянтин Масик та Іван Плющ — спостерігачами, без права підпису. Зрештою, того дня Михайло Горбачов, підбиваючи підсумок, сказав: “Нового договору без України не буде”. Історичні слова...

Отож, що мені судилося? Генерал-губернаторство чи легітимне президентство?

Спочатку я дізнався, що саме мене обрали президентом, цілу добу потім сидів, як на голках, чекаючи на результати референдуму. Я мріяв про 75 відсотків. А коли мені сказали, що нарахували понад 90 відсотків, я був безмежно щасливий, бо знав: є Україна.

Перші п'ять днів до інавгурації, яка відбулася 5 грудня, пролетіли миттєво в буденних організаційних клопотах. Та головне було — підготуватися до першого цього дійства — емоційного і духовного. Працював над промовою — вона мала бути короткою і чіткою, з конкретизованими програмними цілями — постулатами в галузі політики, економіки, у духовній сфері і щодо міжнародних засад. Це вже було на весь світ.

...Наступного дня після інавгурації подзвонив Станіслав Шушкевич і сказав: “До нас з офіційним візитом їде Борис Єльцин. Ми могли б утрюх зустрітися, якби ви погодилися приїхати 7 грудня”. Я сказав, що приїду, і запитав, яка планується програма зустрічі. “Поговоримо, зробимо, можливо, якусь заяву в підсумку...” Через те, що пан Шушкевич так розпливчасто сформулював мету, я вирішив, що офіційної інформації про цей візит давати не варто.

Слід сказати, що Михайло Горбачов знав, що така зустріч у Білорусі, в Біловезькій Пущі, намічається. Він уповноважив Єльцина передати мені, що готовий піти на деякі зміни в 3–4 позиціях союзного договору, якщо я згодний підписати цей документ, а також навіть просив Єльцина схилити мене до підписання. Борис Миколайович, як тільки ми зустрілися, й почав з цього: мовляв, у мене є доручення Горбачова провести розмову такого змісту.

Я вислухав і сказав: “Борисе Миколайовичу, якби я навіть хотів і вже вірив, що це — добра справа, я не міг би цього зробити. Чому? Бо я зв'яза-

ний результатами всеукраїнського референдуму — 92 відсотки громадян України висловилися за незалежність своєї держави. А яка ж може бути незалежність у Союзі? Ви підписали договір, бо Росія й Білорусь не проводили референдуму. А у нас є волевиявлення народу. Чи можу я йти проти нього? Тоді мені треба скласти повноваження...”

Мій монолог вплинув на Єльцина. Він сказав: “Що ж тоді робити? Горбачов сказав, що без України не буде Союзу. І я також так думаю. Ви не підписуєте — отже Союзу немає. Логічно? Тоді давайте шукати вихід разом, щось пропонувати...”

Відтак ми сіли опрацювати ідею СНД. До речі, виникла вона аж ніяк не в Біловезькій Пущі. Коли ще йшов огарьовський процес, вже тоді пропонувалися різні варіанти заміни аббревіатури СРСР на іншу, і, зрештою, зупинилися на СНД. Отже, ґрунт був підготовлений.

У процесі підготовки тексту угоди виникла проблема: чи маємо право ми, представники трьох держав, виступати від імені 12 суб'єктів Союзу? (Прибалтійські держави вже пішли на той час своїм шляхом.) Чи легітимним буде цей документ? Мій аргумент був такий: засновниками Союзу в 22-му році були саме наші три республіки, решта потім приєдналася. Отже, як засновники, ми можемо підписати цю угоду, відкривши іншим дорогу до приєднання... Над першим параграфом ми працювали години дві і він був таким: “Ми, як фундатори Радянського Союзу, заявляємо, що він, як геополітична система, як суб'єкт міжнародного права, перестав існувати...”

Цим абзацем було денонсовано договір 1922 року. Практичні питання, такі як форми співробітництва тощо, формулювалися коротко, бо ми фактично опрацювали рамкову угоду. Решта питань, як ми записали, вирішуватимуться у процесі обговорення, укладання окремих відповідних угод. Так воно, до речі, й сталося...

Одразу виникла пропозиція проінформувати про наше рішення Назарбаєва — він був авторитетним діячем у себе в Казахстані, і в Союзі також. Зателефонували йому, маючи намір запросити в Біловезьку Пущу, але він уже вилетів до Москви. Зв'язалися з ним, як стало зрозуміло, вже після того, як він зустрівся з Горбачовим. Яка між ними відбулася розмова, невідомо. Факт той, що він до нас не приїхав.

Закінчили ми епопею з паперами, а тут Єльцин видає інформацію — треба терміново залишати Білорусь, мовляв, Шапошніков — тодішній міністр оборони, цікавиться, що вони там пишуть-підписують? Ми швидко зібralися, навіть не повідомляли, куди летимо звідти...

Яке ж полегшення я відчув, коли повернувся додому! Пригадую те гнітюче враження, яке в мене було від зустрічі 19 серпня 91-го року з генералом Варенніковим. Я тоді відчув, що державу і мене, її голову, немає кому захищати, бо всі структури, які могли б це зробити, не робитимуть цього, адже вони підпорядковані зовнішній силі. І от прилітаємо ми на аеродром 8 грудня пізно ввечері. Зима, темно. Я приїхав на дачу, відкриваю ворота, а там повно військових. Уявляєте, що в мене було на серці? Підходить до мене командир загону “Альфа”: “Пане Президент, ми прийшли вас охороняти і захищати...” Боже, яке щастя, що є Україна! Це не просто слова. Люди зрозуміли, що є незалежна держава, є обраний президент, їх треба захищати.

А вранці 9 грудня телефонує Михайло Горбачов: “Добрый день, Леоніде Макаровичу!” І з ходу: “Що Ви там понавиробляли в Біловезькій Пущі?” Я спокійно так кажу: “Михайле Сергійовичу, ситуація ж виникла тупикова, треба було шукати вихід...” Він був дуже емоційно збуджений, розмовляв на високих тонах, щоправда, на образи не переходив: “Світ же стоїть дибом, ви це розуміє-

те? Ви повинні негайно приїхати до Москви”. “Навіщо?” — запитую. “Тут збираємо Раду Федерації, Єльцин, Назарбаєв — у Москві, терміново приїдуть інші представники, Шушкевич також...”

Я відчув і зрозумів: нас не випустять звідти, триматимуть доти, доки ми не відмовимося від угоди, підписаної в Біловезькій Пущі. А як відмовляться Єльцин і Шушкевич, тоді все даремно. Отож, майже без паузи, відповідаю Горбачову: “Я до Москви не поїду”. І чую майже крик: “Чому?” “Бо я Президент незалежної держави Україна, — кажу. — В мене дуже багато невідкладних справ. А директиви мені не потрібні”.

Тільки-но поклав трубку, думаючи, до якої ж нервової напруги довів себе Михайло Сергійович, як знову Москва. Дзвонить Григорій Ревенко, глава адміністрації Горбачова, колишній перший секретар Київського обкому Компартії України, ми з ним були у дружніх стосунках: “Леоніде, що ж ти так образив президента? Невже так можна? Тобі треба приїхати — це дуже важливо”. “Не поїду я, — відповідаю, — і пояснювати не буду, чому. Ми доручили Єльцину, щоб він на засіданні доповів про нашу зустріч і прийнятий документ. А Шушкевич, якщо хоче, нехай їде...”

Поклавши трубку, дзвоню Шушкевичу: “Їдете до Москви?” — запитую. “Ні, — каже він. — Не збираюся”. Отже, тут уже йшла гра. Нас хотіли притиснути так, щоб і поворухнутися не сміли...

Те, що було зроблено в Біловезькій Пущі, об'єктивно впливало з кризової ситуації в Союзі — економічна і політична криза досягла свого апогею. Варто лише погортати протоколи з'їзду народних депутатів СРСР, Верховної Ради СРСР. Про що говорили промовці, особливо Сахаров? Економіка валиться всюди. Я був членом Ради Федерації, на засіданнях постійно одне і те саме питання — крах: видобуток нафти падає, шахтарі страйкують, у крамницях

пусто. А перед цим Карабах, Прибалтика, Тбілісі, Баку — кров летиться. А ще перед цим — 30 тисяч трупів з Афганістану, половину з яких привезли в Україну. А під стінами Верховної Ради стоять жінки-матері з вимогою: поверніть синів з гарячих точок. Треба було якось утримувати ці хвили протесту, щоб вони не набрали лавиноподібного характеру.

На жаль, ще й досі є чимало апологетів колишнього Союзу, які звинувачують і мене конкретно у розвалі його. Скажіть на милість, чи змогли б троє, нехай і при владі, чоловік, зібравшись і домовившись, розвалити державу, якби вона була цивілізованою, економічно процвітаючою, гуманною державою з авторитетною владою? Та ніколи цього не вдалося б зробити. Нехай зберуться три губернатори і спробують розвалити Сполучені Штати Америки, навіть якщо їм ніхто не заважатиме. Хто на це піде? Немає в них підстав. А коли у нас підстави визріли, коли на вулиці столиці виводять танки, щоб своя армія приборкала свій народ, про яку міць держави може йти мова? Це був колос на глиняних ногах.

Отже, подія, що відбулася в Біловезькій Пущі, не була примхою, бажанням трьох суб'єктів. То було завершення об'єктивних процесів, а суб'єктивно здійснених у чинному правовому полі. Адже в Конституції ще з часів Сталіна було записано приблизно так: кожна республіка має право на самовизначення, аж до відокремлення. “Аж” ми здійснили, діючи в рамках Конституції.

Документ, підписаний у Біловезькій Пущі, ми винесли на розгляд парламентів. Його одразу було ратифіковано майже 100 відсотками голосів. Протоколи було подано в Організацію Об'єднаних Націй, бо всі три держави — члени ООН. Норм міжнародного права було дотримано.

І попри всі балачки про якусь авантюризм, попри всю ортодок-

сальну критику кулуарності Біловезької угоди, я переконаний, що там кожен з нас трьох виявив риси, притаманні справжнім політикам і державним діячам, а саме: вміння діставати користь з кожної необхідності, а іноді навіть невідворотний збіг обставин повернути на благо державі.

Я з повною відповідальністю можу сказати: СРСР так чи інакше розвалився б. Він міг би ще існувати, якби після серії поховань перестарілих і хворих генсеків не почалася перебудова, демократизація, гласність, що їх започаткував Михайло Горбачов і за що треба віддати йому належне. Цим він почав розкитувати тоталітарну жорстоку імперію, яка дійшла своєї останньої стадії. Скільки тоді, як відкрили архіви, вийшло документальних фільмів про голодомори, репресії? А хто знав достеменно про пакт Ріббентропа — Молотова, про ті матеріали, які час від часу оприлюднював Олександр Яковлев? Волос стає дибки, коли читаєш ті документи. Скільки лиха, скільки кісток — мільйони людей зникли у жахливому пеклі. Така держава могла ще якийсь час існувати, якби знов усім заткнули рота, якби загвинтили на всі гайки буття, опустили “залізну завісу” на кордонах. Підкреслю — якийсь час, бо всьому приходить кінець, а такому — вибуховий кінець з колосальними людськими втратами...

Ясна річ, люди сподівалися, що в незалежній країні одразу житиметься краще. На жаль, так не сталося. Життя погіршилося, надто для людей старшого покоління. Але сьогодні, коли нам важко, ми не маємо права казати, що тоді, в 91-му, зробили неправильно. Хто знає, як воно було б і чи було б краще, якби розвиток історії пішов інакше...

Нам важко не тільки тому, що розвалився єдиний плановий народногосподарський комплекс, базовими галузями якого були військово-промислові, а потреби людини задовольнялися за так званім залишковим принципом, в якому економіка України

розвивалася однобічно, який вимагав від України віддавати численні матеріальні і людські ресурси Тюмені, БАМу, всьому Сибіру, Нечорнозем'ю. Нам нині важко тому, що ми кожного дня припускалися і припускаємося якихось помилок в економічному будівництві. Проте сотні країн, які не мають енергоносіїв, багаті. Ми досі не можемо сказати: давайте всі йти в одному напрямі. А потім, коли станемо міцно на ноги, розберемося, хто і якої віри. Ми на десятому році незалежності ще не прийняли Земельного кодексу. Не вирішивши питання про землю — це головне багатство України — годі вести мову про якісь економічні успіхи. Це тільки один приклад. А їх десятки, коли орган влади стоїть на перешкоді економічних реформ. А чи всі рішення, що їх приймає Президент, відповідають сьогодні інтересам українського народу? На жаль, ми не можемо знайти оптимального свого варіанту, власної моделі національної економіки, національного поступу.

Не хотів би, щоб хтось сприйняв сказане обмежено, ніби йдеться тільки про національну ідею. Національна ідея — глобальне поняття. Вона не може існувати ненаповненою реальним змістом. Якщо людина відчуває, що боротьба за ідею не приносить їй конкретних поліпшень — матеріальних і духовних загалом, для неї ця ідея — *fata morgana*. Я веду мову про конкретні речі. Скажімо, чи може нормально жити Україна, не вирішивши трьох кардинальних проблем, а саме: земельних відносин, енергетичної незалежності і методів сучасного управління державою? Якщо цього не буде зроблено, то говорити, що Україна може бути багатою, щасливою, демократичною просто абсурдно. Розв'язання цих проблем і наповнить реальним змістом національну ідею. Людина відчує, що вона живе в таких умовах, коли на неї не чатує небезпека. Одних не тривожитиме, утримаємо ми незалежність чи ні, інші не перейма-

тимуться думкою, а навіщо було її здобувати...

На нинішньому етапі розвитку дуже важливо, щоб кожною справою займалися професіонали, які б чутливо сприймали нове. Справа в тому, що сьогодні в політику, до влади — виконавчої, законодавчої — приходять люди, які не вчилися політиці. Я глибоко переконаний: людина, яка не знає філософії, соціології, економічних і правових основ, менеджменту в широкому сенсі цього слова, не може бути політиком широкого масштабу. Політика — вища наука. А брудною справою її роблять брудні люди, залишаючи в політиці брудні сліди.

На жаль, нині є чимало і таких політиків, про яких можна б сказати так: фізично вони вступили у III тисячоліття, а розумом і душею залишилися у вчорашньому дні, в старому світі. Є багато молодших за мене, але мислять вони старими категоріями. Я особисто не вважаю себе модерним політиком, який позбавився минулого, відрікся від нього в свідомості, в діях. То було моє життя, був мій такий час. Але я маю таку рису характеру, яку вважаю важливою для політика: я ніколи не вважаю, що я правий. Я завжди — хто мене знає, підтвердять — слухав людей, які приходили до мене зі своїми думками. Я слухав і не перебивав. Бо знав: коли я говорю, то знань собі не додаю, а можу тільки передавати свої. А коли слухаю — я одержую знання, це по-перше. А по-друге, чим більше слухаєш, тим більше вимальовується варіантів для розв'язання конкретного завдання.

Хочеш бути розумним — навчися розумно запитувати, уважно слухати, спокійно відповідати і переставати говорити, коли більше нічого сказати.

Мені ж залишається признатися: сьогодні я бачу, чого я не зробив, бо збоку, і з відстані років, видніше. Я мрію про те, щоб нові політики це зробили, а я підказуватиму. Вірю в

**Леонід
Кравчук**

те, що нове покоління не зазнаватиме тих злиднів і несправедливості, не нестиме таких життєвих тягарів,

яких довелося нести моєму поколінню, а буде вільне і заможне. Хотілося б це побачити...

Олександр Мороз

ПОЛІТИЧНА АНАТОМІЯ УКРАЇНИ

Мороз Олександр Олександрович

Народний депутат України, голова Соціалістичної партії України (з 10.1991); голова Верховної Ради України (1994–1998)

Народився 29 лютого 1944 р.

Освіта

Українська сільськогосподарська академія (1960–1965), інженер-механік; Вища партійна школа при ЦК КПУ (1985)

Нагороди

Медаль “За трудову доблесть”, “Орден князя Ярослава Мудрого” V ст. (1998, відмовився від нагороди)

Кар’єра

1965 – інженер, Ємільчинське райоб’єднання “Сільгосптехніка”, Житомирська обл.; 1965–1966 – служба в армії; 1966–1974 – викладач, завідувач відділу механізації сільського господарства, Таращанський технікум механізації сільського господарства (з 1972 – радгосп-технікум); 1974–1975 – старший інженер-технолог, старший виконроб мехзагону, Таращанське райоб’єднання “Сільгосптехніка”; 1975–1976 – старший інженер, Київське обласне об’єднання “Сільгосптехніка”, м. Київ; 1976–1983 – завідувач сектору механізації та електрифікації сільського господарства, заступник завідувача сільськогосподарського відділу, Київський обласний комітет КПУ; 1983–1985 – секретар, Київська обласна рада профспілок; 1985–1989 – перший секретар, Таращанський районний комітет КПУ; 1989–1990 – завідувач аграрного відділу, Київський обласний комітет КПУ; 1990–1993 – секретар, 1993–1994 – заступник голови Комісії з питань агропромислового комплексу, Верховна Рада України; до 08.1991 – лідер парламентської більшості, Верховна Рада України; 08.05.1994–04.1998 – Голова Верховної Ради України

Праці

Автор понад 1000 публікацій, зокрема, книг “Куди йдемо?..” (1993), “Вибір”, “Тема для роздумів” (1996), “Дорога, з якої не зійти”, “Між вічними полюсами” (1999)

Жовтень. Теле- і радіоновини. Випуски газет. Майже всі вони повторюють відомі сюжети: зник журналіст, бюджетні баталії, вибори в Югославії, попереджено заколот, будемо з газом... І майже всі не просто несуть інформацію, а й однаково її коментують. Не все погано в нашому домі. Навіть вірменів подолали. У футболі.

А хто не “пересічний” громадянин, то намагається розібратися з тим, що чує і бачить, а ще більше — з тим, що за рядками газет, за словами тележурналіста чи диктора радіо. Ніби все стабільно, а спокою немає. Ніби турбота про демократію у Белграді, а чомусь намагаються закрити газету “Сільські вісті”. Ніби заборгованість з пенсій повернули, а невдоволення залишилося. Тривожно шумлять дерева, гублячи раптово посохле листя. Пора для роздумів, коли в людині еднається минуле і майбутнє, коли із цеглинок сучасного вибудовується очікуване. Для себе, для сім’ї, для людей. Отже, для суспільства.

Здається, ще зовсім недавно небайдужі до громадського життя мої ровесники були розчаровані тим, що на їх долю не випало жити в героїчну пору, коли здійснювалися надзвичайно складні історичні повороти: революційні зрушення, військові операції, технологічні прориви. Тепер вони на власному досвіді бачать, які то важкі часи, відповідальні передусім для тих, хто не просто спостерігає, а й активно втручається в те, що відбувається.

А те, що відбувається нині в Україні, не має аналогів у світовій історії. Це схоже на переведення на нові рейки складного виробництва, не зупиняючи його, змінюючи при тому його профіль, намагаючись щось модернізувати і пристосувати технологію та параметри продукції до світових стандартів. Порівняння, звичайно, умовне, бо перебудовується країна, що вважалася успішною у світі, країна, яка ніколи не була державою і тому не сформувала народно-госпо-

дарського комплексу, який відповідав би потребам самостійної держави, не маючи для того кадрів необхідного масштабу, кваліфікації і досвіду.

Умовність порівняння полягає ще й у тому, і головним чином у тому, що зміни стосуються людей, які на собі, на долях близьких, особливо дітей, відчують наслідки цих змін, намагаються оцінити подальші перспективи. Оцінки ці, щоправда, невтішні.

Власне, будь-які суспільні зміни мають оцінюватися через сприйняття їх людиною. А тому і макроетапи розвитку суспільно-економічного ладу, і його коротші інтервали треба оцінювати насамперед за їх впливом на становище окремої людини, груп людей, класів тощо. Користуючись класичною методологією і особливо популярною ще донедавна практикою її застосування для оцінювання суспільних процесів, можна було б характеризувати причини нинішнього стану і робити прогнози чи рекомендації політичного змісту. Справді, хто заперечить, що продуктивні сили руйнуються, що змінено відносини власності, лібералізовано ціни, знищено планування, партійно-політичну структуру суспільства... тобто Україна повернулася до попереднього соціально-економічного стану і звідси регрес, падіння життєвого рівня, зневіра людей тощо. Можна також сказати, що невдоволення людей наростає, класи чіткіше усвідомлюють свої корінні інтереси, претензії до влади набирають політичного забарвлення, настає пора, коли “верхи” не можуть, а “низи” не хочуть. Що далі — засвоєно з історії.

Однак ця пора не настає. Зробимо два припущення. Перше стосується загального, про що вже йшлося. **Класична методологія, наукова по суті, дає інструментарій для оцінювання і прогнозування етапів розвитку суспільства на макрорівні (скоріше, на рівні цивілізації), у тому числі на великій відтинки часу. Для мікроперіодів потрібна гнучкіша методологія.** Вона має враховувати зовнішні та

внутрішні фактори, об'єктивні і особливо суб'єктивні моменти. Роль останніх на невеликих проміжках часу, очевидно, стає провідною.

Друге припущення впливає зі спостережень за суспільними змінами в новітній історії. Те, що супроводжувало розпад Союзу РСР, СФРЮ, зміни всередині суб'єктів колишніх федеративних утворень, переконує: **суспільні процеси розвиваються нелінійно**, їх темпи залежать від багатьох факторів, ще не досліджених ні в теорії наукового соціалізму, ні у працях прихильників класичного капіталізму. **Універсальних закономірностей тут може і не бути**, принаймні для практичного застосування вони малопридатні. Підтвердженням цього була, наприклад, відсутність прогнозів щодо термінів розпаду Союзу РСР чи зміни курсу розвитку Польщі, про що навіть не здогадувалися потужні аналітичні центри західних країн, котрі постійно опікувалися розробкою і реалізацією відповідних суспільно-політичних комбінацій у названих країнах. Очевидно, так відбувається через те, що згадані аргументи впливають з якісних змін, з діалектичного стрибка, перебуваючи всередині якого важко збагнути природу процесів, розмаїття їх причинно-наслідкових зв'язків.

Проте контури змін дають підстави говорити, що **сукупність усіх факторів у моменти якісних переходів створює такі умови, за яких соціально-економічні етапи розвитку суспільства скорочуються зі століть і десятиліть до років і місяців**. Оцінювати ці етапи легше у сфері суспільства, аналізуючи зміст того, що відбувається, з позиції соціуму, людини. Власне, в кінцевому результаті всі сфери розвитку зводяться до впливу суспільства на становище людини, яка є водночас і суб'єктом, і об'єктом трансформації соціального, економічного, політичного і духовного середовища свого буття.

Зауважимо також, що в суспільних процесах будь-яка систематизація не

може мати абсолютних значень, передбачати повну відповідність усіх елементів системоутворюючим критеріям. Однак сукупність елементів дає змогу аналізувати якісні відмінності однієї стадії системи від іншої. Існують різні міркування щодо періодизації і змісту перетворень, які відбулися в Україні протягом останнього десятиліття. Узагальнено і певною мірою схематично їх можна розглянути у такому порядку.

I. Стартова стадія — “броунівський рух” (1989–1991 рр.)

Ця стадія, звичайно, розпочалася до 1989 р. і її елементи зберігаються донині. Проте якраз у період з кінця 80-х — початку 90-х років виявилися найхарактерніші ознаки руйнування попередньої системи суспільного життя. З погляду нової парадигми розвитку, який розпочався у цей час, збережені елементи, ба навіть їх інституційні форми (партія, ланки влади, громадські організації, трудові колективи тощо) визначальної ролі не відігравали. Вони мали певну інерцію зв'язків, тому повної розпорошеності суспільства не сталося, згадані зв'язки значною мірою не допускали хаосу в ньому і, бодай частково, залишали осмисленим буття середньостатистичного громадянина.

II. Стадія кристалізації (1990–1994 рр.)

Тут найменше часових похибок. У 1990–1994 рр. у суспільстві виникають нові явища: з'являються партії, рухи, підприємливі люди, вирізняються інтереси в політиці, виробництві, бізнесі, мистецтві, літературі. Відомими широкому загалу стають прізвища конкретних людей, які беруть на себе роль каталізаторів розвитку різноманітних явищ суспільного життя. Вони “на слуху”, до них тягнуться інші залежно від потреб і уподобань. Характерно, що нинішні впливові (чи відомі) в Україні люди на місцевому, тим більше на державному рівні з'явилися якраз у цей період.

III. Клієнтельна стадія (1993–1998 рр.)

Це надзвичайно цікавий і важливий період розвитку країни. Здебільшого довкола людей, які відіграли роль каталізаторів у різних сферах суспільства (політичній, виробничій, культурологічній, кримінальній, а особливо бізнесовій і банківській), утворюються мікросистеми залежностей. Досвід підтверджує, що **визначальними на наступні періоди стали мікросистеми в бізнесовій сфері**, чому сприяли і сумнозвісні декрети уряду, очолюваного нинішнім Президентом. У цей період і пізніше відбувається одночасний процес розмежування та інтеграції інтересів різних за змістом мікросистем, насамперед у бізнесовій і кримінальній сферах, що стало **початком формування олігархічних кланів**.

Безперечно, у різних сферах суспільного життя різною була і природа залежностей, і правила поведінки, функції людей на всіх рівнях “пірамід”. Якщо у партійних утвореннях послуговувалися виробленими за багато років попередниками статутними та програмними традиціями, де за збереження вертикальних залежностей суб’єкти не мали обмежень зсередини партії для задоволення інших інтересів, то у бізнесових утвореннях взаємини будувалися інакше — від демократії до кругової поруки, залежно від сфери діяльності, предмета інтересів, способів функціонування, якостей лідера.

Поєднувало всі утворення клієнтельної стадії те, що **вони формувалися на основі власного ризику лідера чи групи лідерів**. То характерна відмінність цієї стадії від наступних. Простір суспільних відносин був незайнятий, держава лише формувала свої інститути і функції, гасла демократії сприймалися багатьма буквально, партії мали переважно політичні інтереси, законодавство створювалося непослідовно і хаотично, воно не покращувало нового поля правовідносин.

Суспільне середовище тих років було найбільш сприятливим для **фінансово-банківських і бізнесових та їх тіней — кримінальних “пірамід”**. Гіперінфляція, перспективи на ниві приватизації, системна криза в економіці і потреба в налагодженні виробничої кооперації, енергопостачанні, відсутність досвіду державного управління — все це та інші обставини ставали живильним середовищем для талановитих чи підприємливих або авантюрних людей. Там, де інтереси вступали у конкурентні відносини, їх розмежування здійснювалося жорстко, з кров’ю. Поле неконкурентних інтересів було просторим, проте з кожним днем **проявлялася пріоритетність зв’язків з владою**. Доступність до владних механізмів визначала успіх задуманої справи. Кредити, пільги (в середині 90-х пільгові кредити становили майже третину ВВП), квоти, бартер, товарні схеми, подвійні курси валют, ліцензії, злочинні трасти тощо служили інструментами задоволення інтересів лідерів “пірамід”, ставали самодостатніми інтересами. Відбувалася **дифузія впливів влади і бізнесово-фінансових “пірамід”**, котрі саме в цей час набули стрімкого розвитку, ставали монополістами, витісняючи на маргінесні позиції “піраміди” у виробництві, політиці, культурі. Природно, що дифузія була взаємною, бізнесові “піраміди” ставали предметом інтересів і подекуди дедалі більше змістом діяльності владних структур. Насамперед це проявлялося в місцях переливання капіталів, у прикордонних регіонах, індустріальних центрах з експортними можливостями, портових містах тощо. Ці ж місця вирізнялися і кримінальними розбірками, що з Донецька, Криму, Одеси... подавали резонансні сигнали на всю Україну.

Стрімке зростання бізнесово-фінансових “пірамід”, зрощування багатьох із них з владою і криміналом закладали не кращі підвалини наступної стадії. Утворювався фінансово-кримінально-владний конгломерат, який

намагався утвердитися в усій системі відносин. Його наміри найкраще відображались у персональному формуванні структур влади. **Не випадково у цей час керівництво виконавчих структур в областях змінювалось неодноразово**, щоразу більше долучаючи до влади людей з невиробничого бізнесу. Ситуація в Донецьку, Дніпропетровську, Сумах, Полтаві, Вінниці, Закарпатті, Криму, Житомирі, Запоріжжі та в інших регіонах — краще тому підтвердження. Так само не випадково парламент 14-го скликання майже на третину складався з представників бізнесу, тоді як у його попередньому складі було лише кілька бізнесменів. Такою, до речі, була політика Президента, його бізнесового оточення, яке тільки-но розпочало розгортати систему “адмінресурсу”.

Монопольне становище невиробничих бізнесових “пірамід” ускладнювало, блокувало розвиток “пірамід” виробничої та сервісної орієнтації, продуктом яких мало бути те, що найбільше потрібно суспільству. Саме ця обставина, а не брак законодавства, гнітила виробництво, руйнувала внутрішній ринок, диктувала владі і всьому суспільству правила гри. Не випадково якраз про цей період висловився відомий політолог Андрес Ослунд: “...в Україні керує не Президент і Кабінет Міністрів, а чотири клани...” Приблизно так звучав його висновок.

IV. Стадія феодальних залежностей (1995–2002 рр.)

Ознаки цієї стадії зароджувалися раніше, але ближче до завершеності сформувалися після парламентських виборів 1998 р. Освоєння клієнтельними структурами механізмів влади, їх взаємна дифузія потребували відповідного “пірамідального” оформлення. Бізнесові “піраміди”, чимало з яких швидко переросли у своєрідні імперії, не могли тепер існувати без владного “даху”. Їхні інтереси розширилися настільки, що задовольняти їх в умовах неготовності еконо-

міки, держави і суспільства до конкурентних умов існування — ринкового, як прийнято називати, середовища — без прикриття зусиллями державного інструментарію стало неможливим. **Олігархія стала необхідною формою існування великого бізнесу. Вона й створила, буквально зробила необхідну собі владу, в тому числі її главу — Президента** (абсолютно не здавалося б дивним, якби дехто з наближених до Президента олігархів називав його батьком. Це повністю відповідає сутності створених у владі залежностей).

Однак альянс влади і бізнесу не був одностороннім. Зворотний зв'язок існує, причому в окремі періоди вплив влади переважає можливості бізнесових впливів. Завершилася стадія, коли згадані “піраміди” зростали на основі ризиків лідерів, **їх ринок страхувався тепер державними інститутами, конкретними людьми. Але з'явилася і нова залежність — від тієї ж влади.** І коли в стінах парламенту достойник від адміністрації Президента, не дуже криючись, може говорити щось на зразок: “Чому він крутиться? Нехай бере N-ний металургійний комбінат, але фракція має голосувати як годиться...” — то це вже феодальна залежність. Бо тому, кого стосується наведена тирада, можуть дати, але в нього можуть і забрати. Для того у владі вистачає інструментів у вигляді прокуратури, СБУ, міліції, податкової служби і т. ін. Прикладів феодальних взаємин уже, між іншим, вистачає, як вистачає і підтвердження того, що **в Україні тепер чесно заробити важко, легше вкрати.** Але вкрати багато можна лише з високого благословення.

Феодальна система залежностей передбачає функціонування моновладних конструкцій. Навіть там, де вершиною іще клієнтельної “піраміди” є кілька лідерів, це скоріше тимчасова аномалія. При поєднанні їх інтересів з інтересами влади “піраміда” набере довершеного вигляду, владі не потрібен і натяк на демократію. Домовлятися

можна з одним, бо між рівними завжди може пробігти кішка, а так... “васалого васала — не мій васал”.

Відповідником такої моделі олігархії могла бути лише владна вертикаль. До неї йшли довго, намагаючись підім'яти під себе парламент то Законом про владу, то Конституційним договором, то фальшивим референдумом з “імплементацією”, то перманентними бюджетно-політичними кризами. Чому так багато зусиль і шуму? А тому, що парламент **обирається**, і дотепер на його формування ще не вистачало адмінресурсу, аби зовні обійти наявність хай не рівної, та все ж окремої вершини влади.

Інша справа — влада виконавча. Бізнесовий лідер, шукаючи даху, траплялося, був не зовсім обачним. Звинувачувати його, можливо, і не варто, адже попадають під “дах”, не стукаючи навмання у різні двері, як під час темної негоди. Його вибирають заздалегідь, у процесі тривалого співробітництва. Олігарх горнеться до того, хто йде йому назустріч з пільгами, дозволами, тарифами... А це інструменти уряду. Коли під урядовий дах набивається чимало клієнтів, він змушений піднятися вище, аби охопити їх своїм впливом. Піднятися так, що інколи з нього починає капати на той дах, що має бути найвищим (до того ж “капає” не з усієї площі, що теж є подразником). Як тільки таке трапляється, дах-конкурент руйнується. Хто б узявся заперечити, що **це одна з причин невинувато частих змін уряду в Україні**. Вершиною піраміди є точка — так, здається, згадує геометрія в п'ятому класі. Не дві чи три, а одна точка. Одна вершина. Васалого васала...

Внутрішній ринок, відомо, може триматися надійно на вітчизняних товарах і нормальній зарплаті працюючих. Для того потрібне власне виробництво. Ця потреба стає невідкладною, так об'єктивно вимагає життя суспільства. Тому ріст (окремих поки що) виробничих “пірамід”, який спостерігається в останні роки, — явище

на часі. Якби нинішня влада не була такою залежною від олігархів зі сфери “купи-продай”, вона б усіляко — на практиці, а не на словах — підтримала власне виробництво, незалежно на якій формі власності воно б розвивалося. Цього не відбувається через серйозні зобов'язання влади перед олігархами. Тому виробничі утворення розвиваються почасти ще способом, характерним для клієнтельної стадії, себто з власної ініціативи лідерів. Пробиваючи собі місце під сонцем, тотожно — під “дахом”, вони потісняють тих, хто нагрів уже собі там його, викликаючи раз-пораз на місцевому і столичному рівнях сутички, котрі здебільшого поки ще гасяться виконавчою владою. Гасяться, слід гадати, не завжди з корисливих міркувань, проте присутність нових васалів під “дахом” визнається сама собою.

Можна спрогнозувати, що **наступні виборчі кампанії відбуватимуться під впливом виробничих та сервісних “пірамід”**. Одним з аргументів щодо цього буде наявність у їхньому розпорядженні працюючих колективів.

Допуск під “дах” лідерів від виробничого капіталу посилює конкуренцію за доступ до “батька нації” і вплив на нього. Відповідно і в нього теж з'являються додаткові можливості користуватися принципом “поділяй і владарюй”. При уважному аналізі цього давно відомого принципу виявиться, що він — не принцип стародавнього диктатора, а звичайна потреба автократичної влади. Наблизити — віддалити, посварити — примирити, нагородити — посадити (налякати, натиснути...) — такі прояви нинішньої високої влади стосовно наближених. Інакше при системі влади, яка склалася нині, бути не може. Щоправда, наслідки застосування такого принципу не такі однозначні, як здається тим, хто сьогодні ним користується.

Впливати у згаданий спосіб на васалів можна, лише спираючись на державний інструментарій, насамперед — на силові структури. Тут якраз

приховується небезпека для власника найвищого “даху”, бо ці структури теж мають свої “піраміди” залежностей. Можна було б говорити, що вони, вислужуючись перед своїм патроном, будуть конкурувати одна з одною, накопичувати компромат і на цій ревності Президент уміло грати, створюючи баланс інтересів силовиків, тим самим захищаючи інтереси держави. Взагалі такий фактор можна брати до уваги, але він скоріше школярський, тобто реального впливу на стан речей для користі держави не має.

Корінь протидії значно глибше. Він пояснюється тим, що в наскрізь корумпованій державі не можуть залишатися некорумпованими правоохоронні структури. Причини такого становища — предмет окремого ґрунтовного дослідження. Торкнемося лише кількох фрагментів.

На початку змін активні люди діяли, як уже згадувалось, у різних сферах суспільного життя, в тому числі у кримінальній. Створення там “пірамід” під авторитети не проходило поза увагою працівників міліції, прокуратури, СБУ. Зрощення криміналітету і силовиків відбувалось знизу, природним, так би мовити, способом: на базарах, постах ДАІ, митних пунктах, при організації ринку житла, земельних ділянок, при супроводі бартерних операцій. Якраз у цей період держава покинула напризволяще сферу торгівлі, постачання, збуту, експортно-імпорتنі операції, не замінивши діючі там раніше механізми нічим, що піддавалось б регулюванню і контролю. А оскільки управління залишалось адміністративним і держава традиційно намагалась обмежувати свободу суб’єктів окремих галузей (зокрема, сільського господарства), то виконавчі органи влади користувалися доступними, звичними засобами: міліцією, прокуратурою, податківцями... благо кадрова політика залишалася примітивною — кожна посада залежала від лояльності службовця до “начальства”. Господарська діяльність

виходила за межі закону і правил моралі, за тими ж межами діяла і влада. **Як явище, корупція створювалася не тільки обставинами функціонування господарюючих суб’єктів, а й конкретними зусиллями органів виконавчої влади. Кримінальні методи відносин ставали формою державного управління, необхідним елементом функціонування створеної суспільної системи.** За висновками аналітиків, нижня межа втрат (лише економічних) від корупції становить приблизно 12 млрд доларів США на рік, що дорівнює дохідній частині зведеного бюджету. Закони, писані для правової держави, перетворюються в інструменти розправи в руках тих, хто всією системою державного життя виставляє суб’єктів правовідносин за межі чинного законодавства. В таких умовах усі стають порушниками закону і **правим стає лише той і лише на той час, хто одержав сьогодні можливість використовувати норми закону.** Таким чином, зовні держава має вигляд правової. Насправді управління здійснюється за кримінальними “поняттями”. Управлінці, причому навіть ті, хто щиро бажає працювати чесно, не можуть не почувати фальшивості свого становища, швидко перетворюються на “тимчасовців”. Ситуація погіршилася тоді, коли в другій половині 90-х “адмінресурс” — тобто органи виконавчої влади з кримінальними методами управління — явочним порядком, протизаконно почали втручатись у політичне життя. **Тут і криється загроза зовні непорушній владній конструкції.** Бізнесові “піраміди”, швидко стаючи імперіями, через себе пропускають сув’язі корупції. На території, де домінує вплив одного клану, йому, а не державі належать місцеві ланки “силовиків”, він хазяйнує навіть у “кадровому городі” Президента, розставляючи не лише управлінців, а й суддів, прокурорів, міліціонерів. Приклади Львова, Закарпаття, Донбасу, Миколаєва, Київської області — лише зовнішні ілюстрації більш глибо-

кої тенденції, яка прискорено розвивається.

Доти, поки напрямки інтересів олігархів і Президента збігаються, — “ресурс” працює теж в одному напрямку, даючи унікальні результати наруги над законами, правами людей і мораллю. Зразками такої наруги були вибори Президента, референдумна епопея, довибори депутатів ВР і мерів міст Василькова, Чорнобаєва, Прилук, Сніжного. Але **інтерес клану пріоритетніший, краще проплачений, ніж інтерес вищого “даха”** (про інтерес держави не йдеться — в тому вже нікого не треба переконувати). Різновекторність інтересів розвивається в міру наближення до проміжного фінішу президентського правління. Ніхто ж наївно не чекатиме початку нового етапу, він готуватиметься завчасно. Тому показна відданість знизу і поблажливість зверху погано маскують істинні наміри владної “сім’ї”.

А ще треба врахувати, що державний інструментарій не просто піддається впливу корупції. Він перероджується, беручи участь у створенні власних бізнесових “пірамід” і, звичайно ж, не у виробництві. “Хто де робить, там і краде” — прислів’я з чорного гумору 80-х років втілюлося тепер у суспільну практику, в діяльність митниці, податкової, міліцейської служб. Навіть армія має комерційні структури, які нібито своєю діяльністю заробляють гроші військовим частинам. Ці “піраміди” відрізняються від бізнесових (тим більше виробничих) тим, що **комерція і влада тут поєднані безпосередньо, комерційний інтерес тримає на озброєнні величезний масив компромату на конкурентів і собі подібних, і представників усіх інших “пірамід”**. Компромат збирається ніби заради безпеки держави, її можливостями, на її кошти, але використовується тільки на міжусобища, які видаються за внутрішню державну політику. Сьогодні він ще регулюється верховною правцею. В результаті той, хто украв 100 тисяч кілька років тому, сідає за

грати, а хто 100 мільйонів тепер — підтримується в соціальному статусі, хто необачно сказав слово (чи взагалі зумів сказати не по-писаному), втрачає міністерський портфель, а хто піймався на хабарі — той портфель утримує. До слушного часу. Компромат, до речі, не має строку давності. Ця зброя не іржавіє і обов’язково спрацьовує. В несподіваний час вона виявиться детонатором політичного і соціального вибуху. Досвід уже новітньої історії підтверджує, що це так. **Підслуховування, прослуховування, нашіптування, стеження, цькування через ЗМІ — це і є інструментарій феодалного правління, люди бачать його у розквіті здичавіння.**

Спробуй тут журналістові сказати свою думку — або газету закриють, або автор зникне. Зникне професійно, “чисто”. Не можна стверджувати, що владні органи причетні до такої справи, але й заперечувати не можна. Бо чим інакше пояснити, що в дні, коли минало два тижні, як зник Георгій Гонгадзе, раптом через ТВ ми дізнаємося, що з 30 тисяч зниклих за рік 5 тисяч не знайдено. Сказати б: ну й що? І за тих треба відповідати, чим тут хвалитися? Але увагу привертає інше: чому саме в цей час з’явилося повідомлення, адже слідство і телевізія вмикаються однією рукою. Саме в цей час розкривається державний “заколот”, про який речник АП сказав відверто, мовляв, до нього народ поставився іронічно, а зарубіжжя — панічно. Не панікуйте, сусіди! Просто це в нас таке державне управління.

Жорстка, непорушна конструкція влади. Напрошується знайоме з історії: “...стіна”, але “...гнила” — не продовжимо. Вона з міцних цеглин, проте між собою не зв’язаних жодним спільним позитивним інтересом, окрім залежності за принципом кругової поруки. На цьому принципі тримається і загальна конструкція системи, і конструкція її найважливіших елементів. Структури силовиків масивні, залежні від статутних регламентів, проте роз’їдені по горизонталі,

особливо на обласному рівні, залежністю від регіональних “пірамід”. Виняток тут становить хіба що податкова служба, вертикальні зв’язки якої переважають над горизонтальними, а корупційна залежність має опосередкований вигляд. Якщо умовно порівняти економіку з плодовим деревом, то причетні до корупції податківці збирають нектар з квітів (не плутати з бджолами), ніби і сприяючи врожаю. Їх відповідники з правоохоронних органів скоріше нагадують шкідників, що точать плоди зсередини, руйнуючи саме дерево. За всієї значущості силових структур самостійної гри, виходу за межі зовнішньої оболонки влади вони забезпечити не можуть, проте здатні підіграти тим, хто матиме більше шансів на успіх, а також своїми внутрішніми міжусобищами здатні звести нанівець увесь потенціал і міць феодальної “піраміди”, владної “стіни”.

Натомість кілька бізнесових “пірамід” здатні на значно активнішу роль. Вони вже мають владу в центрі і на місцях. Вони мають міцну фінансову основу, здобуваючи яку, налагодили тісні зв’язки з нелегалами в бізнесі і з криміналітетом. Вони (це лишилося малопомітним громадськості) привласнили управління промисловістю, енергетикою, банківською і розподільчою системами через концерни і холдинги, біржі і торгові дома. Вони, що головне, встигли вже створити партії — політичне прикриття своєї бізнесової сутності. Важливо також, що практично всі ЗМІ — їхня власність, чим не може похвалитися жоден із лідерів силових структур. До того ж і синдром ставлення населення до силовиків — теж фактор, змінити який вдасться не скоро.

Чи несе загрозу феодальній конструкції її бізнесове наповнення? І так, і ні. Так — тому що окремі олігархи вже сьогодні готові змінити владу, давно приміряючи важку шапку Мономаха. Ні — тому що йдеться не про зміну системи, а про її перелицювання. Персональне перелицювання. В тому

і полягає головна небезпека, бо час нинішньої влади обмежений, а олігархічне, кланове її перелицювання не змінить, а лише зміцнить існуючу систему, продовживши її існування і продовживши біду для населення ще на кілька десятиліть. Гроші, пов’язані корупцією чиновники в центрі і регіонах, уже здобуті важелі влади, власні партії тощо — це потужна підстава для владних претензій. Підстава тим більш стимулююча, що може за певних обставин зникнути. Отже, фактор часу відіграє тут самостійну і важливу роль.

Деталі внутрішнього протистояння варто коротко проаналізувати. Але перед тим доречно зробити, здавалося б, парадоксальний висновок: нам треба охороняти при владі Л. Кучму. З його “безальтернативним курсом”, суть якого впродовж багатьох років ніхто не зумів сформулювати. З його нескінченним протистоянням з парламентом і урядами. З його зовнішньополітичними ініціативами, настільки свіжими, що до України скоро не тільки будуть прислухатися (вислів керівника АП після саміту в ООН), а й стануть принохуватися. З його повною залежністю від олігархів і “силовиків”, що в очі йому клянуться у вірності, а позаочі плетуть інтриги, панічно при тому бояться можливості використання “досьє” за вказівкою самого. З його “любов’ю” до преси, опонентів, дітей України, основ соціальної справедливості і гласності. З його позитивними змінами, яких “не бачить лише сліпий”, бодай би люди і далі не сліпли. З його... умінням шукати ворогів не там, де вони є насправді, з його негативними і позитивними рисами характеру.

Бо при всьому діапазоні проявів його діяльності і особистих якостей, при цілком у цьому разі обумовлених іронізмах, він є таким, яким є, яким його обирали люди. Він створив систему, заручником якої сам же й став. Ця система придатна тепер до позитивної модернізації допоки він її очолює.

Ще наприкінці минулого — на початку нинішнього року, в зоні впливу Президента, мені доводилося не раз заявляти, що різноманітні, в тому числі провокаційні чи авантюрні ходи (референдум за “народною ініціативою”, “творення” більшості, спроби “імплементації”, ревізії виборчого законодавства, адмін- та земельна реформа і т. ін.) робляться не під нього. Вони для тих, хто приміряється до булави з висоти бізнесово-владних “пірамід”.

Найчастіше аналітики і журналісти адресують згадані наміри В. Медведчуку. Не стверджую, що адреса правильна, але, по змозі, безсторонньо торкнуся кількох важливих нюансів цього протистояння. Насамперед, сторони самі вважають неминучим такий конфлікт, готуються до нього, роблять превентивні кроки. Складається враження, що Л. Кучма недооцінює можливості В. Медведчука і переоцінює свої ресурси та залишок часу. Він помиляється в стратегії — обороняється, тоді як його конкурент наступає в усіх напрямках.

Неминучість конфлікту між Президентом і кланами пояснюється низкою причин, серед яких головними є економічні. Якщо порівняти норми прибутку, які мали впливові нині олігархи в час гіперінфляції і освоєння газової та нафтової труби, спирту, прикордонних переходів і таке інше, з тієї прибутковістю, що мають тепер здійснювані ними операції, то співвідношення (не на користь останніх) становить кілька порядків. Утримувати штатну партію, канали телебачення, престижні спортивні клуби, наймитів з депутатського корпусу в законодавчому органі і деяких обласних та міських радах, проводити обладнання на зразок виборів чи референдумів — це фінансово обтяжлива справа. (Динаміка витрат провідних кланів починає переважати динаміку доходів.) Вона під силу тоді, коли держава, точніше влада, створює комфортні умови, себто влада — своя, яка безпосередньо пра-

цює на бізнесові клани. Невипадково тепер така боротьба за бюджетні кошти. Вони все більше визначають успішність приватного бізнесу чи опосередковано (газ, енергію або експортовану техніку украв один, а розраховується держава), чи безпосередньо через податкові та інші пільги, торгівлю зброєю, приватизацію державного майна, облігації внутрішньої позики, зловживання гарантіями. Не згадую про страховий бізнес, де обертаються, вимиваючись із держави, багатомільярдні суми страхувальників і до чого у “незалежної” прокуратури ніяк не доходять руки.

Увага кланів до бюджетних коштів і важелів влади пов’язана з тим, що багатства України, в тому числі основний капітал, уже розграбовано, внутрішній ринок збережено лише натуралізованим на рівні базару. Держава в таких умовах існувати не може. Незважаючи на зобов’язання перед олігархами, Президент мусить турбуватися про виробництво в Україні, розвиток сервісу, зміцнення пенсійного фонду, збереження освіти і медицини. Мусить тим опікуватися і уряд, бо це його безпосередня функція, від неї не прикриєшся критикою парламенту чи, умовно кажучи, Адміністрації Президента або обласних адміністрацій. Це звіди можна зустріти критичні стріли, бо їм така роль відведена в непередбаченому законом розподілі влади. Природно, що уряд, хоч і непослідовно, роблячи реверанси тим, хто всередині держави та за її межами оцінює його дії, намагається відстоювати загальні, а не кланові інтереси. Спонукає його до цього і ситуація у найбільшого природного партнера — Росії, де влада на чолі з президентом домагається зрозумілого порядку в економіці. У такій ситуації загальними, тим паче політичними спекуляціями не обійтись, як, наприклад, з обходом України газовою трубою. Зовнішньоторговельний баланс Росії тримається на експорті газу, інших енергоносіїв та енергії.

Транспортні мережі України за сприяння владного режиму доведені олігархами “до ручки”. На їх підтримання не виділялося ні копійки з бюджету, а клани, що присмокталися до труби, надбариші скупо ділили хіба що на політичні кампанії. Мережі незабаром не можна буде експлуатувати. Що робити Росії? Або витребувати (за борги, що зробили клани) це майно собі у власність, позбавляючи Україну надійного джерела доходів, або вести продуктопровід через Білорусь. Позиція Польщі тут, звичайно, важлива, але вона зміниться відразу, коли “Рургаз” і “Франсгаз” увійдуть партнерами до російського проекту. Тому без особливого перебільшення можна стверджувати, що трубу з нашої території викидає Україна, а не Росія. І нічого пускати крокодилячі сльози з телеекранів, ловити політичний дешевий кайф, натякаючи на імперські помисли “москалів”. **Зрада інтересів України твориться здебільшого її владою.**

Коли уряд і далі, нехай сумбурно, хаотично, але відбиватиметься від посягань кланів, тим не залишиться нічого, як узяти владу приступом. Взяти разом із Президентом, бо за нинішньої системи влади, а вона виходить за межі Конституції, іншим чином відстояти свої інтереси вони не зможуть. Часу і коштів не вистачить. У руслі такого розвитку подій бачиться “імплементаційна” кампанія, скандальний бюджетний процес, теледискусія Суркіс – Тимошенко, арешт її чоловіка, фотографії у певних газетах житла прем’єра, непристойні, з порушенням конституційних норм, натяки на його сімейний стан.

З поля зору аналітиків (чи випадково?) зникло те, що клани перманентно конфліктують з Л. Кучмою. Про історію з І. Бакаєм 1994–1995 рр. уже ніхто не згадує, як і про відсутність одного з “близнюків” в Україні після виборів 1994 р. Навіть протистояння з найефективнішим другом Президента П. Лазаренком тепер відійшло на задній план. “Заграно” і

конфлікти В. Медведчука з верховною владою. У 1994 р. він виступає проти Л. Кучми на боці Л. Кравчука, в 1998 р. — так само проти на боці Є. Марчука. Тепер уже завуальоване поки що протистояння здійснюється без “запасного парашута”: здавати у разі поразки нікого. То ж треба перемогти. Не на боці Президента і небачена раніше міжкланова солідарність — явище, втім, тимчасове, яке теж є одним з факторів, що прискорюють розвиток конфлікту.

В який бік поверне притамоване протистояння всередині феодальної “піраміди”? Чи байдуже те політичним партіям, рудиментарні ознаки статусу яких іще збереглися? Ці та багато інших питань уже не просто турбують небайдужих людей. Вони переходять у площину практичної політики. Зрозуміло, що бізнес-партії продовжуватимуть “коливатися разом з генеральною лінією”, лінією власного бізнесу. Сумнівно, щоб з колін піднялися партії (псевдоправі і псевдодоліві), що вклякли так перед владою, благаючи якщо не демократії, то хоч права на “конструктивну співпрацю”. Важливо, що робитимуть партії, політична сутність яких не втрачена.

Створилася унікальна можливість консолідації зусиль різних політичних партій, оскільки перемога кланів тепер позбавляє перспективи існування усіх партій взагалі, а збереження феодальних засад державності — той самий, тільки пролонгований варіант. Конфігурація верховної влади має бути змінена. Не тому, що на вершині — Л. Кучма, а тому, що будь-хто, потрапивши туди, ним і стане. Можливо, іще гіршого змісту. Гадаю, це не ображає Президента, просто він (і власними зусиллями насамперед) став уособленням, центром суперечностей, що лихомають сьогодні державу.

Повторимо, можливість створена, нею слід скористатися. Це тема міжпартійних стосунків, технологій політичної боротьби, про що тут говорити не місце.

В усі часи суспільні процеси розвивалися під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів. Їх співвідношення в державах з різною історією, традиціями, в різний час, за різних зовнішніх і внутрішніх факторів неоднакове. Коли б послуговуватися переважно об'єктивними залежностями, то наступні стадії розвитку українського суспільства зводилися б до інституалізації та початку становлення громадянського суспільства. Сьогодні в суспільстві існують практично всі структури, потрібні для життя нормальної країни: є державне чиновництво, політичні партії, виборні органи самоврядування, профспілки, товариства споживачів, економічні, в тому числі бізнесові, структури, банківська система, фонди, різноманітні громадські організації і т. ін. Все це є, але реально впливає на суспільство лише невелика кількість інституцій. Більшість елементів політичної системи існують номінально, не даючи користі суспільству, поїдаючи одне одного в безперспективній війні усіх проти всіх. У війні, що підтримується феодалною владою.

Так, звичайно, не буде тривати до нескінченності. Не може.

По-перше, нинішні елементи суспільної системи змушені будуть визначатися функціонально, інакше вони просто підуть у небуття. Якщо для партій це природне явище, що реалізується через їх укрупнення і злиття, то інші, зокрема профспілки, замість зникнення мають набувати інакших якостей.

Адже нелогічна мертвотність федерації тоді, коли соціально-економічні права членів профспілок упосліджені до непристойності. Коли, наприклад, через подорожчання пального на 5 % західні профспілки підняли на ноги (правильніше, на колеса) усіх без винятку — про це захоплено передають вітчизняні ЗМІ, а в нас у той самий час пальне дорожчає на 30 % і... все благоденствує, “підтримка курсу”, а преса і телебачення мовчать навіть про соціальні акції, тоді як десятки

тисяч знедолених протестують проти подорожчання хліба, цукру, знецінення грошей, грабунку через комунальні тарифи. Структури суспільства зникнути не можуть взагалі, але вони мусять зникнути у сьогоdnішньому вигляді.

По-друге, реалізуючи свої функції, елементи суспільства вироблятимуть систему залежностей, правила поведінки, традиції, оформлятимуть частину з них законами і законів почнуть дотримуватися. Наставатиме період, коли елементи (групи населення) настільки переплетуться залежностями, що кожна з цих груп і громадяни зокрема не ризикуватимуть радикальними діями. Створиться система суспільних відносин, здатна до розвитку на власній основі. То буде початок, передумова громадянського суспільства. Його не варто ідеалізувати. Але тоді з'являться можливості для справжньої консолідації суспільства, для вироблення і здійснення загального курсу розвитку держави, а досягнення визначених тим курсом рубежів стане суттю національної ідеї. До того розмови про неї — лише політичні спекуляції.

Національна ідея — загальносуспільна консолідуєча ідея не може бути ні сформульована, ні втілена у життя без визначення загального курсу держави, стабільних засад внутрішньої і зовнішньої політики, сприйнятих як свої більшістю населення, а не його привілейованим прошарком.

Така у загальному вигляді характеристика нинішнього політичного моменту. Дискусії про уряд, бюджет, зимівлю, урожай, імплементацію, адміністративну чи земельну реформи, закриття “Сільських вістей”, зникнення правдивого журналіста, попередження заколоту тощо — лише фрагменти цього моменту, його мозаїка, точніше калейдоскоп, у якому кожен, побачивши свою перспективу, хоче вибудувати необхідні узори. Партії, насамперед справді опозиційні, а такими мають стати всі, у складі яких є порядні

люди, зобов'язані зробити цей узор прийнятним для народу.

У часовому вимірі названа перспектива обмежується кількома роками. Тут багато причин внутрішніх (падіння рівня життя, функціонування органів, створених громадянами, потреба оновлювати виробничий капітал, кон'юнктура ринку, суперечності всередині феодалної "піраміди") і зовнішніх (ізолювання від корумпованої держави, розрахунки за енергоносії, непродуманість багатовекторної політики тощо). Проте не випадково, завершуючи цей аналіз, згадувалося про

співвідношення об'єктивного і суб'єктивного. На конкретних відрізках часу, у конкретній ситуації роль суб'єктивного фактора може переважати. І тоді кількісні зміни, прискорюючись під впливом навіть незначної події, факту, вчинку, акції, блискавично формують нову якість.

Так після безкінечних, здавалося б, вересневих дощів з'являється сонце, в одну мить усе змінюється, виникає ілюзія повернення до недавнього літнього тепла. Ні, надворі жовтень.

То без натяків. Просто тепер така пора року.

Борис Олійник

ХТО НАМИ ПРАВИТЬ?

Олійник Борис Ілліч

Народний депутат України; голова правління Українського фонду культури

Народився 21 жовтня 1935 р.

Освіта

Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, факультет журналістики (1953–1958)

Наукові ступені, звання

Академік НАН України

Нагороди

Ордени Жовтневої революції, Трудового Червоного Прапора, Дружби народів; Почесна грамота Президії Верховної Ради УРСР; “Орден князя Ярослава Мудрого” V ст. (10.1995), IV ст. (08.1999)

Кар’єра

З 1958 — літпрацівник, завідувач відділу, газета “Молодь України”; член Спілки письменників України (з 1963); з 1962 — кореспондент журналу “Ранок”, завідувач відділу, заступник відповідального редактора, журнал “Дніпро”; старший редактор, видавництво “Дніпро”; заступник голови правління, Київська організація Спілки письменників України; 1971–1974 — заступник голови правління, Спілка письменників України; з 1974 — завідувач відділу, журнал “Вітчизна”; 1976–1991 — секретар правління Спілки письменників СРСР; секретар правління Спілки письменників України; секретар парткому Київської організації Спілки письменників України, член ЦК КПУ і ЦК КПРС, член Президії ЦК КПУ (з 06.1993); депутат Верховної Ради УРСР X і XI скликань, голова Комісії з освіти і культури; 1989–1991 — народний депутат СРСР від КПРС, член Верховної Ради СРСР, голова Комісії зв’язків Верховної Ради СРСР з громадськістю; заступник голови Ради національностей; 1991 — радник Президента СРСР; 1992–1994 — провідний науковий працівник, Інститут національних відносин і політології Національної академії наук України; член Української екологічної академії наук; 02.1997–04.2000 — член Комісії з державних нагород України при Президентові України

Праці

Автор численних збірок поезій

ДО ІСТОРІЇ ПРОБЛЕМИ

Усе частіше подумки повертаюся до перших днів і місяців після проголошення незалежності, до того природного збудження велелюддя, яке, на жаль і подив, майже одразу почало переростати навіть не в ейфорію (то було б зрозуміло), а в щось озлоблено конфронтаційне. І вкотре запитую себе: чи мав я резон запідозрювати і друковано застерігати ще тоді, що ці темні зміни у настроях, ці бензовози і голодування, ця гонитва за відьмами — не стихія, а кимось досвідченим свідомо “розкручуються” до каламутного збурення? Адже відомо — рибу найлегше ловити в каламутній воді.

І ловили — та ще й яку! — користуючись чистотою помислів мужніх, але не втаємничених у політичне езультство і в'язнів совісті, і тих, хто негучно наближав незалежність. Обдаровуючи їх похвальбою, вдаючись до відвертих лестощів, ці ловці непомітно прилипали, особливо — до істинних героїв, але не як мирні рибки-супроводжувачі, а як **піраньї**, котрі — відомо ж — за одну мить розшматовують наймогутнішу істоту, лишаючи по ній ідеально очищений кістяк.

Щоправда, попервах, до фатального накопичення своєї критичної маси, ці хижаки поводитися досить мирно і навіть лагідно.

Хто ж вони і звідки?

Це тривожне питання як тоді, так і сьогодні потребує аналітичної відповіді, інакше ми не дістанемося справжніх причин теперішнього стану речей. Зараз така відповідь навіть нагальніша, позаяк на десятому році незалежності згадані піраньї, в'їдаючись у всі пори суспільного організму, вже добираються й до голови, читай — до влади.

...Отож повернімося на десятиліття назад. В ту пору, коли лицарі

честі ще страждали за ґратами, ціпніли в карцерах чи ниділи по таборах, ці створіння пересиджували — хто в столиці “тюрми народів”, хто трудився в урядових чи партійних структурах, а найідейніші час від часу організовували кампанії “по боротьбі з націоналізмом”.

І — запевняю! — що й досі б ревно служили режимові, якби не пробив час незалежності, за яку проголосували понад 90 відсотків громадян України всіх національностей, незалежно од віросповідання чи світогляду. Отже, проголосували, по суті, **всенародно**.

Діждавшись дозволеної сміливості, хижачки майже одночасно, ніби за чиеюсь командою, з'явилися на політичному кону. Похапцем нап'явши козацькі вуса і вишиванки, вони найгучніше гриміли на численних мітингах і злуках: “Комуняку на гіляку!” — про всяк випадок приховавши партквитки в надійних загашниках. Першими голосами виводили про свою “безмежну любов до стражденної, упослідженої неньки” і здалеку, розмитим планом демонстрували мальовані рани, нібито “заподіяні тоталітарним режимом”, якому ще вчора вірою і правдою служили.

І наївні витязі честі схвально кивали посивілими у в'язницях головами: ось де справжні патріоти! У захваті не помічаючи, що дехто з тих “тимчасових українців” у своїй любові до України, як десь сказано, заледве міг освідчитися... українською мовою.

Згадані прилипали були не однакового штибу, оскільки виплоджувалися на різних соціальних і біологічних “культурах”. У родоводі частини з них ще на вибоях еволюції, сказати б, випав ген совісті. Подібні мутанти існували, існують і завжди існуватимуть як обов'язковий відсоток, відпущений природі на помилки. Одначе за якимись іще не пізнаними законами їхня популяція різко збільшується в кінці кожного століття. А тут ще збіглося із завершенням тисячоліття.

Хто нами править?

Їхній цинізм і ренегатство — не нажиті, а органічно притаманні. Коли ви, продані чи зражені ними, волаєте: де ж, мовляв, твоя совість?! — вони розгублено знизують плечима: у них вона просто відсутня. Найхарактернішими представниками подібної категорії я б назвав Анатолія Собчака (земля йому пухом), Гаврила Попова і Аркадія Мурашова. Останнього якось у центрі Москви в буквальному розумінні заплювали з ніг до голови ветерани. Після такої ганьби або подають у відставку, або по-офіцерськи (а він же очолював МУР!) лишають записку... Аркадій же, утершись, тільки хмикнув: “Такий костюм зіпсували...” І цим усе сказано.

Поки-що не називаю вітчизняних представників згаданого поріддя: сподіваюсь, читачі самі впізнають їх за аналогією. Цих навіть могила не виправить, бо — природа.

Але найголовніша небезпека загрожувала від найпоширенішої популяції, яка виплодилась і зросла на соціально-біологічній базі деформацій соціалізму, особливо ж — у брежневську епоху, коли на зміну поколінням романтиків, самовідданих ентузіастів перших п’ятирічок, фронтовиків-переможців приходили їхні сини й онуки, які не знали страхіть війни і повоєнної сутуги, народившись у досить пристойних умовах.

Одначе ці “пристойні”, як для старшого покоління, умови молодим уже видавалися пісними і збідненими: з-під послабленої “залізної штори” пробивалася інформація про інший, облаштований багатоквартирний затишок. Та й почастишали восяжі, щоправда — переважно високопосадових функціонерів чи їхніх родаків, які привозили з-за кордону не лише жувачку, “Мальборо” та віскі, а й захопливі розповіді про тамтешнє сите буття.

Все це та інше накладалося на брежневську толерантність щодо “людських слабкостей”: прихованого хабарництва, нелегальних розподіль-

ників, підпільних “мисливських будиночків”, в яких декотрі партійні та урядові достойники віддавалися в обійми не тільки Бахусу, а й скромним розвагам з юнками та замашними молодими.

Те й подібне не минало загостреної уваги юнацтва, котре бачило, як ті ж самі відвідувачі “мисливських будиночків” після розваг гнівно вичитували скромних “почарківців” і невдатливих стрибунів у гречку, а декого, в науку партійно-урядовому загалові, навіть виключали з правлячої.

Себто молодше покоління вчилася жити подвійним життям: одне говорити, інше думати, третє писати, а четверте робити. Зрозуміло, переважна більшість батьків і дітей чесно трудилися, народжували нащадків і вірили в кращу долю, терпляче зносячи черги та інші сутуги. Втім, одержуючи хай і не щедрі, зате вчасні зарплатню, пенсії та стипендії.

Отже, застій поволі розкладав передусім середню партланку та їхнє родинне і найближче оточення. Найближчими ж були, з-поміж інших, і деякі комсомольські ватажки.

Метикуваті, вольові, з гострою реакцією на кон’юнктуру, вони не тільки імітували стиль своїх старших парттоваришів щодо скромних розваг, а й — головне — сповідували подвійну мораль: одне думаємо, інше говоримо, третє пишемо, четверте робимо. Вони легко міняли вектори “згідно з коливанням лінії партії”, проводили гарячі збори, де громили “абстракціоністів”, “націоналістів”, “дисидентів”.

І вони ж першими, коли вдарили дзвони “перестройки”, весело обітерши ноги об знамено, якому тільки-но присягали, — в цій же аудиторії падали на коліна і цілували вже нове знамено, ладні за зміни суспільно-політичної ситуації цілувати ще новіше, старанно обітерши ноги об попереднє.

В жодному разі не заміряюь кинути ані найменшу тинь на комсомол, з шинелі якого виріс сам і зберігаю

нині та берегтиму до останньої межі молоду любов до нього, до його романтичної одчайкуватості, до його безкорисливої подільчивості.

Маю на оці лише ту дрібну частину, наближену до партвельмож, яка, по суті, лише перебувала в його лавах, чекаючи свого слухного часу.

І тільки-но з'явилися ознаки “переділу”, точніше, розграбування всенародно набутого добра, вони першими кинулися ловити малу й велику рибку в каламутному збуренні.

Ці молоді, здорові, динамічні кметі одразу знайшли свою нішу, оскільки вже давно були тут: подивіться на деяких нинішніх вдатливих бізнесменів, пригляньтесь до “крутих патріотів”, які сьогодні з особливою ревністю товчуть “комунак” та “безмежно люблять Україну”, тільки вчора ще тавруючи “націоналізмом” за одну лише згадку її імені. Погляньте, які ж молоді обличчя!

...Я зупинився так детально на цій групі прилипал, оскільки вони — найпоказовіші.

Одне слово, критична маса цього “уранового заряду” набиралася з уже згаданих природних мутантів, з переродженців на культівських збоченнях і найбільше — на культурі розпаду застою на чолі з перекинчиками часів “перестройки”, котрих я колись атестував на коммутантів (термін злаштований з двох складників — “комуніст” і “мутант”, себто мутанти від комуністів).

На преглибокий сум, подібна цвіль завелася й у середовищі творчої інтелігенції. Покоління класиків, що берегли цехову честь і шляхетність, за невблаганними законами природи відходили за вічну межу. На їхнє місце, з-поміж поодиноких талановитих, буквально вдиралися меткі ремісники, для яких, скажімо, література була не стільки покликом таланту (у них його — на мізинець, а то й менше), скільки засобом будь-що пробитися в Спільку, а головне — у партію.

Досягши свого, вони першими на партзборах розпинали справді талановитих, національно свідомих колег

за різні “ідеологічні збочення”, першими ставили підписи під різними зверненнями та колективними заявами з вимогою “засудити і притягти до відповідальності за націоналістичні збочення” чи “антирадянські тенденції” та подібне. Причому чинили це з веселим цинізмом, поплескуючи по раменах ними ж битих: “Нічого не вдієш, брате. Іде класова боротьба”.

І вони ж, коли тих-таки “націоналістів” почали величати справдешніми патріотами України, коли звільнені із в'язниць мученики совісті ще тільки вручну виготовляли блакитно-жовті стяги — вони ж, котрі з особливим натхненням славили партію і трошили дисидентів, — саме вони першими кинулися на мітинги, падали на коліна і зі сльозами на очах цілували блакитно-золотаві знамена. І першими, як іще вчора під осудом “антирадянщиків”, ставили підписи під колективними заявами про свій вихід із партії...

З різних прошарків, з різною біологією, але об'єднані хапальним рефлексом, ці прилипали — мутанти і коммутанти — відтісняли, відтісняли, відтісняли перших хоробрих на другу, третю... енну позицію. І облипали, облипали, облипали і жовто-блакитні знамена, і тризуби, і саму ідею незалежності, обслинюючи і компрометуючи її, а заодно й демократію, як до цього — ідею соціалізму.

Я відчував загрозу самій ідеї незалежності з боку цієї сарани не тому, що мудріший за інших: просто з волі обставин перебував у самому вирвинні переломних подій. І віч-на-віч стикався з цими меткими тимчасовцями.

А тому, незважаючи на розходження в баченні майбутнього України (зрозуміло ж, і нині стою на соціалістичному виборі за неодмінного супроводу демократії і прав людини), незважаючи, повторюю, на розбіжності, я завжди з повагою ставився до видатних правозахисників Миколи Даниловича Руденка, Левка Миколайовича Лук'яненка, В'ячеслава

Максимовича Чорновола, Степана Ільковича Хмари та їхніх сподвижників за суто людську мужність у змаганні за незалежність України, за їхню — не позу, а позицію. А тому ще на початку 90-х писемно і друком намагався остерегти їх від згаданої категорії прилипал, оскільки багатьох з цих істот знав, сказати б, з осереддя.

Однаке про це знали і ті, кого я знав, а отже, становив загрозу в сенсі розшифрування їхньої ДНК. Природно, вони зробили все, аби будь-що заблокувати носія цих небезпечних для них “вед”.

Мушу віддати належне своїм ворогам: стосовно тактики вони досить грамотно спланували і провели фронтальну та флангові атаки, підкреслюю — **тотальні атаки** — на суспільно-моральне знищення об’єкта.

Оскільки ж у цих особин ренегатство — спосіб життя, вони не добирали засобів. Майстерно використавши тогочасну антикомуністську істерію, вони таки добре попрацювали над створенням у моїй скромній особі образу “ворога нації”.

Не гребували нічим: організовували “листи трудящих” з вимогою повертати авторові його книги, депортувати з України як “агента Кремля”, писали і друкували гнівні інвективи, звинувачували в “зраді друга Горбачова”, хоч Михайло Сергійович сам неодноразово заявляв, що **“у мене ніколи не було друзів”**.

Так, тодішня цензура пильно “берегла” нашу політичну цноту. У певні часи і я числився у “заборонних списках Маланчука”, але такій цензурі, яку влаштували мені “демократи”, — аналогів важко віднайти!

Зрозуміло, що все те не додавало настрою. Хоч я — кажу це без кокетування — був не так уже й пригнічений, оскільки знав, з ким маю справу і добре відав, що **доноси, як і рукописи, не горять**. І раніше чи пізніше все таємне стане явним. Навпаки: боялися вони, а тому першими кинулися до архівів спецслужб. Чому і хто — полишаю на розмисли загалові.

ДЛЯ КОГО Ж ЗДОБУВАЛОСЯ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ?

Минув час, усе поволі влягається. Ейфорія спала, і, на превеликий жаль та журу, мої застереження справдились. Нині вже й найревніші опоненти ставлять сакраментальне запитання: для кого ж здобувалося незалежність? Де поділися ті, хто ціною власного життя боровся за неї? Мало того, куди зникають колишні стилізовані “патріотичномовці”, котрі ще вряди-годи з’являються на досить кучих мітингах, щоб прокричати кілька банальностей і поквапливо відбутися за **інтересом**?

Егей, товариство: ніхто нікуди не подівся. Перших хоробрих, за рідкісним виїмком, уже майже не чути, і становище їхнє загумінкове, тільки й того, що “на волі”.

Другі, себто піраньї, вже давно здобули для себе “незалежність”. Нині вони на таких швидкостях пролітають в іномарках під охороною “горил” у банки, офіси, в концерни, фірми, багатометрові квартири і кількаповерхові дачі — з такою космічною швидкістю женуть повз смітники, де порпаються громадяни незалежної, мимо правозахисників і правдолюбів у приношеному, блаженському одязі, що не встигнеш і оком змигнути. Пролітають повз бомжів, жебраків і безпритульних дітей, байдужі, розморені: їхні чада вчаться у найпрестижніших коледжах та університетах закордоння.

У мене абсолютно відсутня обивательська спрага заглядати в чужі кишені. Я не заздрю цим скоробагатакам: вони не ночують удома, переховуючись від конкурентів за броньованими дверима, в колі похмурих охоронців. На жаль, нерідко крапку на їхньому перебуванні в цьому світі ставить автоматна черга, граната, міна з дистанційним управлінням чи контрольний постріл з пістолета. Помолімось, як православні: хай собі живуть...

Я просто шукаю відповідь: для кого ж здобувалося незалежність?

Напередодні 10-ліття від проголошення й утвердження всенародним волевиявленням незалежності преса, радіо і телевізія оприлюднюють документи, есе, інтерв'ю, спогади безпосередніх учасників незабутніх подій. Але якось нагинці, поза вгородами, обминається той показовий факт, що за незалежність віддали свої голоси понад дев'яносто відсотків громадян України, безвідносно до своєї національності, конфесійної чи світоглядної належності.

Чому б то його обминати, цей факт?

Та тому, що далеко не останню роль у суверенізації відіграла позитивна позиція лівих у Верховній Раді, де вони становили тоді більшість.

То кому ж було вигідно замість об'єднати суспільство на побудову суверенної держави — навпаки, сегментувати його на кілька секторів, засіявши наше спільне поле чортополохом розбрату?

Щоб вийти на відповідь, повернімося до початку нашої розмови, до тих хижих істот, яких поіменовано **піраньї**. Ми вже зауважували, що вони, різні за походженням, об'єднуються пожадливім “хапальним рефлексом”, моральною неперебірливістю і особливим цинізмом у пробиванні до влади і грошей. Зауважувалося, що особливо зросла ця популяція в період брежневщини, на “культурі розпаду”.

Ревні і досить добре оплачувані адепти нинішнього стану речей силкуються довести, що розпад і розклад старої системи — природний процес.

Що ж, у цьому є певний резон. Попередній режим сам себе досить “успішно” розвалював нежиттєздатними моделями зсередини. Але коли припустити, що діяли тільки внутрішні причини, то де взялася хоча б міжрегіональна депутатська група (МДГ) у Верховній Раді Союзу, яка з дня свого створення діяла так, ніби завжди

була: чітко організована, з суворою “вертикальною” дисципліною, з розгалуженими структурами, підпорядкованими центру, що мала свою пресу, стратегію і тактику з виходом на зарубіжжя? На такий професіоналізм здатні лише заздалегідь підготовлені кадри.

І справді, доки ми вдома — ліві та праві — молотили одне одного, вони таки пройшли вишкіл у різних зарубіжних “фондах розвитку демократії”. Причому вишколились задовго до “перших демократичних виборів” 1989 року.

Природно, що їхні “навчителі” не проминули своєю пильною увагою Україну, котра, за показниками, мала всі можливості вийти на чільне місце не тільки в Європі. Себто стати сильною державою. За умови, звичайно, стабільності, згуртованості суспільства на підґрунті патріотизму.

А тепер задаймо собі простеньке запитання: чи потрібна цивілізованій Європі, кожна держава якої суворо обороняє свій економічний простір, ще один новий конкурент, причому досить сильний і перспективний?

Та природно ж, що ні. Цій Європі істинно міцна, суверенна Україна, та ще з таким потенціалом, однаково небезпечна як лівого, так і правого спрямування.

Для чого ж тоді і для кого з такою високовольтною енергією і надшвидкістю наші нові “друзі” буквально поживому видирали Україну із союзного економічного простору, підігруючи на природному прагненні суверенізуватися?

Та зрозуміло ж, що не для націоналістів, а тим паче — комуністів. Вони готували цей ослаблений “суверенітет” для отієї вже згаданої сили, яка не тільки саморозпліджувалась, а й підготовувалась тими ж новими “друзями”. Як і чоловіі МДГ, так і їхні українські колеги через запросини різних “фондів розвитку демократії” пройшли ту ж саму школу. І ще напередодні суверенізації очолили вітчизняну “п'яту колону”, яка й править

нині Україною. Оце ж вона й учинила антиконституційний переворот у Верховній Раді, а тепер готується до державного перевороту.

Це вельми неприємні речі, але їх треба називати своїми іменами, аби якнайскоріше дістатися осереддя, бо завтра вже буде пізно.

Дуже тяжко визнати свої помилки, але треба — навіть через не можу, якщо, звичайно, ми хочемо позбутися старих недоглядів і не припускати нових у грядущому.

Хоч би що там говорилося стосовно комуністів, але не хтось інший, а саме вони пішли на перебудову. Отже, визнали і застій, і помилки у виборі шляхів розвитку суспільства.

Варто цей болісний процес катарсису пережити й правим. Подейкують, що на першопочатках Рухові сприяли вітчизняні делікатні служби. Не будемо “зашкалюватись” на чутках, бо це — тільки версії. Але ж те, що Рух підживлювали з-за рубежа, — об тім сьогодні вже відають і школярі.

Йдеться про ті “вливання”, які текли по артеріях різних закордонних “добродійних фондів”, котрі, своєю чергою, спонсорували певними закордонними службами. Невже хтось і досі вірить, що ці надходження — під шляхетною рекламою “на суверенітет” — і справді йшли на незалежність України?!

Певен, що на першопочатках істинні поборники незалежності сном духом не відали, куди і кому йде ця “гуманітарна допомога”. Зрештою, як люди честі вони вважали для себе образливим доскіпуватися, звідки, куди і кому пливають якісь доляри, мнотильні засоби, портативні друкарні, телетайпи, комп’ютери, відеотехніка тощо.

А тим часом усі ці статки надходили строго адресно, заздалегідь підготовленим піраньям. І то була не безкорислива “запомога”, а суворо підзвітна позичка, яку треба було відробляти до цента: в тому світі альтруїстів не водиться.

От і віддаємо... Не вони, а ми з вами віддаємо останнє, яке вибирає у нас Міжнародний валютний фонд. “Позичальники” тим часом жиріють і допомагають своїм закордонним добродійникам вишукувати в Україні де і що погано лежить. І чи варто дивуватися, коли ця сарана, обчистивши одну ділянку, перелетить на іншу? А нам тут жити і дивитися в очі своєму народові.

Поза всіляким сумнівом, нині уже й в’язні честі втямили, що вони, як і ми — зліва, програли третій силі. Одначе ліве крило, хоч і зі скрипом, усе ж усвідомило свій “нульовий варіант”. Націонал же патріотам, певно, козацька гордість ще не дозволяє визнати поразку.

Хоча деякі аналітичні публікації і, зокрема, передсмертне інтерв’ю В’ячеслава Максимовича Чорновола, оприлюднене у газеті “Сільські вісті” за 13 липня 2000 р., засвідчують, що і в осередках націонал-патріотів починають аналізувати першопричини нинішнього нашого стану. І дошкукуватись відповіді на сакраментальне запитання: “Хто ж нами править?” І що терміновіше спільно ми знайдемо цю відповідь, то скоріше зупинемо наступ окупантів.

Час на роздуми вичерпується. Тим паче, що аморальність та безкарність третьої сили розбещує не тільки так звану парламентську більшість, не тільки владу з верхів до низів, а й заражає цинізмом і помітну частину загалу. А це вже загрожує розпадом елементарних морально-етичних норм в обширах цілого суспільства і — що найнебезпечніше — кидає тінь на все українство.

Люди справедливо нарікають, що у парламенті є “обранці”, які, по суті, купили депутатські мандати за гроші, вкрадені у тих же таки виборців.

Але дозвольте запитати: хто ж їх, цих “достойників”, обирав?

Так, можна купити (і купуються) десятки, а то й сотні зубожілого люду. Але щоб купити цілі округи — в десятки тисяч виборців?! Підміна бюле-

тенів? Було і є. Однак, за наукою, сфальсифікувати можна не більше 10 відсотків. То, виходить, решта 90 відсотків свідомо голосувала за тих же покупців мандатів? Хіба останні довибори не підтверджують цю гірку істину?

Настав час, хоч як це сумно і “антипатріотично”, а все ж ставити питання руба: чи можна було б — причому не один раз — купити десятки, а то й сотні тисяч, аби це мегачисло не ... надавалося на купівлю-продаж? Коли б його рукою водила громадянська свідомість, а не підкинута гривня чи пайок?

А може, хтось сподівається за цю покірливість і у виборах, і на референдумі, і ціною втрати рупорів гласності вимолити собі індульгенції у нових хазяїв? Марні сподівання!

Кожна нова поступка веде до наступної здачі позицій. І тільки викликає у “нових українців” знущальні насміхи над нашою волячою терплячістю, яка вже й справді переростає в холопство.

Дивно: спочатку майже 70-відсотково ми обираємо — і то не вперше! — тих же самих “вождів” і скоробатгачків, а потім зчиняємо гвалт і грюкаємо шоломами під вікнами нами ж обраних? Ще й дошукуємось, чому це українці у своїй власній державі стають нацменшиною, права якої найменш захищені?!

Якщо й далі шукатимемо, на кого б списати вину, ми ніколи не виберемося з ями. Треба вже чесно визнати, що значна вина коріниться не тільки в депутатах, парламенті, урядові, президентові, а й — передусім — у нас самих, у виборців, а виборці — це ж і є народ.

То перш ніж вимагати належної поваги до себе од інших, треба поважати самих себе. Та позбутися, на решті, звички ходити нагинці, боячись когось образити своєю повноростою статурою, бо це вже межує з націонал-мазохізмом.

Такою поведінкою ми не тільки заохочуємо крамарів і подібну не-

чисть сидати нам на шию — ми ображаємо нашу історію, пам'ять великих предтеч, які дивували світ і своєю неперевершеною одвагою, і щедрим талантом, мудрістю та далекоглядністю. А поки що, пробачте, ми заслуговуємо те, що маємо.

КУДИ ВЕДУТЬ (І ЧИ ВЕДУТЬ) ПАРТІЇ?

У нашій державі діють понад 100 (сто!) партій, кожна з яких закликає боротися “за справжню незалежність України, за кращу народну долю, проти корупціонерів, крадіїв, проти компрадорського режиму”.

І так — упродовж ледве не десятиліття всі ці партії і рухи гримлять, застерігають, закликають, закликають і проклинають...

А мафіозі тим часом крадуть, а клани, ехидно посміхаючись, скуповують банки, радіо, телевізію, газети, журнали, розставляють свої кадри, “приручають” галасливих опозиціонерів і спродують, спродують не тільки суверенітет, а вже й землю.

Я не впадаю в розпач і твердо переконаний, що ми виберемося з цього глухого кута. Але за єдиної умови, коли матимемо свою державу, бо тільки в реальній оселі можна втілювати в життя найдосконаліші партійні програми.

Зрозуміло, що державу нам ніхто не збирається дарувати, її доведеться не тільки брати, а й виривати з лап вітчизняних та іноземних окупантів — усіх цих кланів і “сімей”. І причому не гаючись, оскільки викличне, нахабне беззаконня, нещодавно вчинене у Верховній Раді, засвідчує, що ці сили не зупиняться і перед державним переворотом, аби зберегти себе при владі. Тим паче, що вони вже

в залаштункових вислідах розподілили цю владу між собою, починаючи від визначення свого претендента у президенти. Нинішній їм уже заважає...

Отже, боротьба — зрозуміло ж, конституційна! — за державу буде вельми і вельми нелегкою. І позитивний наслідок матимемо лише тоді, коли візьмемося за цю справу гуртом, не озираючись на розбіжності в політичних поглядах.

А поки що... стоїмо на порозі 10-річчя від дня незалежності, утвердженої всенародним волевиявленням. Стоїмо і думаємо, що ж ми здобули?

Нібито й немало. Маємо державу, котру визнав світ. Досить успішно узгоджуємо національне законодавство у сфері прав людини з європейськими і світовими стандартами. У нас діє понад сто партій. Ми проголосили свободу слова і твердимо, що позбулися цензури. Задекларували державність рідної, української мови.

Себто всі ознаки суверенності — наяву. І при всьому тому (це дані експертів ООН) за рівнем життя стоїмо нижче Білорусі і Росії, аж десь за сьомим десятком світових держав. Причому на чорноземах, рівних яким не має жодна країна світу, а за науковим потенціалом можемо змагатися з будь-ким.

За традицією, праві звинуватять у цьому “комуняк”, котрі, мовляв, як сиділи, так і сидять при владі. Ліві, теж за традицією, зауважать, що то ж не комуністи, а переродженці і комуніанти, які тільки тому й пролізли до влади, що перевдяглися в націоналістів. Себто спочатку вони обдурили нас, а тепер, мовляв, обдурюють вас.

І обидва конфронтанти чомусь і досі не здогадалися, що діє третя сила, яка системно і вміло зіштовхує нас лобами, аби не піднялися вище рівня, визначеного тією ж третьою силою. І покіль ми зводили і зводимо між собою порахунки, вони хазяйнують: купують, продають і допродують.

І от стоїмо ми одне супроти одного — праві і ліві — на десятому році незалежності. І всі ознаки суверенітету, як говорилося вище, у нас є, за виїмком головного — держави, її не мають, хоч як це парадоксально, ні ліві, ні праві.

Власне, ця держава є і навіть має ім'я — Україна, але вона існує у зовсім іншому світі, аніж усі ми, вкупі з нашими партіями і рухами. І в тому світі вона — реальна, як реальні її нові хазяї: мафіозні клани, корумпанти, хабарники, респектабельні олігархи та їхні попихачі нижчого штибу, що окупували економічні, фінансові, судові, а головне — інформаційні важелі, полишивши нас ні з чим та ще й безголовими. Адже в руках цих хазяїв — переважна більшість ЗМІ, за допомогою яких вони зазомбовують населення до втрати ним відчуття, де чорне, а де біле. Паче того — до втрати навіть чуття національної гідності і самосвідомості.

І доки ми конституційно, об'єднаними силами не визволимо Україну від цих окупантів — найгучніші заклики і заклинання всіх наших партій і рухів будуть голосом волаючого навіть не в пустелі, а в порожнечі.

Зваживши всі ці та інші загрози, ми, група депутатів з різних партій, звернулись до конструктивно налаштованих колег із закликом створити у Верховній Раді народно-патріотичне об'єднання широкого політичного спектру як для конституційної оборони суверенітету України та прав знедолених громадян, так і законності взагалі. Структури, статут і програмні засади цього осередку уже формуються.

Надзавдання і парламентського об'єднання “За Україну”, і його народно-патріотичних осередків на місцях — розбудити в громадян призомбоване почуття національної гідності, почуття господаря своєї землі, долі і держави і спільно, не зважаючи на відмінність у поглядах, розпочати будівництво справді незалежної України.

КОЖЕН ПО-СВОЄМУ І ВСІ ГУРТОМ — ЗА ОДНЕ

Я теж не збираюсь міняти свої базові принципи, на котрих стояв, стою і стоятиму. Нагадаю деякі з них.

Перше. Оскільки в Україні за культурівських часів діяв особливо жорсткий режим на межі геноциду, я ще з 80-х років вимагаю розслідування причин його з поімним переліком призвідців голодомору, винуватців адресних ліквідацій представників наукової і творчої інтелігенції, діячів церкви, хліборобства. Ці та інші злочини потребують пильного дослідження починаючи з 20-х років. Інакше не матимемо гарантій, що подібне не повториться.

Друге. Обстоюючи справжній, реальний суверенітет України, я рішуче проти розриву по-живому зв'язків із суб'єктами колишнього Союзу і, природно ж, із найближчими сусідами — Росією та Білоруссю.

Виступав і виступаю проти цинічного обпльовування і потопту всього поспіль нашого минулого, зокрема й радянських часів, де окрім гарнізонних збочень ми мали здобутки і справжнього соціалізму: право на працю, на безоплатну медицину та навчання, на гарантовану зарплатню, пенсії і стипендії, на духовне самовдосконалення...

Соціалізм у його первинному, недеформованому вияві — органічна складова самого ества людини, котра своєю сутністю не сприймає будь-якої форми експлуатації. Отже, соціалізм житиме, доки існує людство.

Держави, що поклали в основу саморозвитку соціалістичну ідею і демократію, сьогодні забезпечують своїм громадянам високий рівень життя, свободу і соціальний захист.

Треба брати все краще з їхнього досвіду і, спираючись на національні традиції, будувати соціальне суспіль-

ство за принципом держава — для людини, а не навпаки.

Третє. Село, хліборобські роди, по суті, врятували нашу мову, звичаї, гідність, національну самобутність. Оскільки вони стояли на своїй з діда-прадіда землі. Пустити зопалу землю на розпродаж — все одно, що втратити Україну як державу.

Четверте. Понад сотню разів заборонювана українська мова не просто заслуговує, а й потребує державного захисту. Лише той, хто шанує материнську мову, спроможний поважати мову іншого народу. Отже, я — за державний статус української мови.

Одначе переносити вину за утиски українського слова з боку царів, вождів та їхніх опричників на мову російського народу — це загумінкове хуторянство. Хіба утвердженню державності української заважає вільний розвій як російської, так і мов усіх народів України?!

П'яте. Я за зважену, **саме українську** зовнішню політику, за партнерські відносини з усіма державами світу. Але в жодному разі не допустимо, щоб Україна стала васалом будь-кого чи будь-коли, до чого нас змають колаборанти і “стипендіати НАТО”.

РЕЗЮМЕ

...Нашому народові органічно чужі і націонал-шовінізм, і богообранство. Ми категорично відкидаємо небезпечне гасло “Україна — тільки для українців” як расистське. Ми — за неухильне і рівнозначне дотримання прав усіх громадян, незалежно од національності й віросповідання. І не лишень декларуємо ці права, а й реалізуємо їх на практиці.

Але ми чекаємо такої ж уваги і поваги до себе. Здобуваються ж вони,

окрім усього іншого, ще й належним реагуванням на найменші заміри образити нашу гідність. Відтак, відкинувши імперативне “тільки”, зауважимо: в Україні гостинними, толерантними господарями становища мають бути українці. І це так само природно, як у Франції — французи, в Туреччині — турки, в Китаї — китайці, в Ізраїлі — євреї. Як то ведеться у всіх цивілізованих державах.

Наші з вами програми і моделі можна реалізувати тільки в реальній державі, яку треба вибороти, вирвати з обценьків окупантів — тимчасовців, безбатченків, криміналітету та колоніального упослідження.

Саме в цьому і полягає найперше завдання народно-патріотичного об'єднання “За Україну”, відкритого для всіх конструктивних сил. Хай складники його стоять на різних світоглядних позиціях, але обстоюють справді незалежну Україну як державу соціальної справедливості для всіх її громадян.

Єдиним джерелом влади, як твердить Конституція, є народ. Так само джерелом і творцем держави є не просто перехожий чи тимчасовий поселенець, а громадянин, свідомий своєї ролі господаря, з високорозвиненим почуттям національної гідності.

Ці риси укорінюються і проростають не самохіть, не стихійно, а завдяки щоденному духовному самовдосконаленню, завдяки невсипущій “роботі душі”, всієї системи освіти, всіх засобів масової інформації.

Але доки ми не переможемо в інформаційному просторі, нам нічого й думати про свою державу. А тому щонайменше два канали мають бути справді українськими. І на їх облаштування не варто скупитися, а виділити належні кошти, придбати найдосконаліше обладнання, згуртувати журналістів першої руки і платити їм принаймні, не менше, аніж платять заїжджі скоробагачки. Те ж саме стосується й періодики.

Про це, зрозуміло, мала б клопотатися держава. Та, схоже, доведеться збирати кошти миром-громадою на свою інформатику.

Отже, надзавдання і парламентського об'єднання “За Україну”, і його народно-патріотичних осередків на місцях — не тільки розбудити в людях призомбоване почуття національної гідності, почуття господаря своєї землі, долі і держави, а й вимести зі своєї оселі сарану, а з Храму — крамарів, розпочати будувати справді незалежну Україну, опираючись на власну історію і предківські традиції, а не за чужими моделями.

Задля цієї історичної мети маємо на заголовне місце поставити патріотизм як основу національної ідеї, котра об'єднає всі здорові сили суспільства у змаганні за справді суверенну державу, що забезпечить усім громадянам життя, гідне людини.

Коли в когось зродиться відчуття, що я надаю перевагу гуманітарно-духовному, державницькому за рахунок соціального, то відповім: одне без другого немислиме. Недогляд нинішніх партій і рухів саме в тому, що вони у своїх програмах роз'єднували ці органічно злиті доміанти, відводячи духовній, національній сфері другорядну, принагідну роль.

Отже, народно-патріотичне об'єднання “За Україну”, котре кличе людей праці усвідомити себе господарями на рідній землі, вирвати з рук тимчасовців державу і поставити її на сторожі своїх щоденних інтересів, тільки зміцнює соціальні програми, ставлячи їх на реальне, державне підґрунтя.

Хочу зауважити, що на початку цього есе, в розділі “До історії проблеми”, я так забагато віддав особистому не задля самовиправдання чи зведення поррахунків з опонентами. Вважаю це нижче своєї гідності хоча б тому, що під жодною із “розстрільних” колек-

тивних заяв, підписаних власноручно тими ж моїми опонентами, з вимогою судити “дисидентів” — **мого підпису читач не знайде**. Отже, виправдовуватись доведеться їм, себто підписантам.

Що ж до відплати, то з моїми наклепниками порахунки зводять час. Найжорстокіша покара за дворушництво — розщеплення особистості, за яким невідворотно наступає творче безладдя. У цьому читач має змогу переконатися сам.

Спогадав же я цю потлоч, аби на особистому досвіді показати іншим, що ці хижакі не мають моральних якорів, що вони не зупиняться ні перед чим у досягненні своєї мети. І — найголовніше — я хотів привернути особливу увагу громадськості до цього поріддя, **оскільки саме вони, піранї, нині правлять нами**. Оце було моїм надзавданням громадянина.

Уточнююсь: у всіх структурах — з низів до верхів — у Україні трудяться переважно чесні люди. Але **правлять нами не вони, а згряя уже згаданих хижаків**. І саме тому нинішній, по суті, перший у незалежній Україні уряд, який хоч намагається і сам не красти, і не давати красти іншим, викликає зоологічну зненависть у корумпантив. І тому вони з такою люттю повели через свої канали, через свої прикуплені мас-медіа фронтальну атаку на моральне знищення і прем’єра, і решти патріотично налаштованих урядовців.

А за всім цим криється стратегічна мета — і громадськість має знати про неї! — **безповоротно взяти в Україні всю владу — аж до президентської**. Громада, напевно ж, зауважила: останніми часами посилено конвертуються чутки стосовно здоров’я глави держави. Що ці “версії” розпоршує саме ця згряя — не важко здогадатися: з нетерплячки чим скоріше окупувати державний Олімп вона видає саму себе.

Розгадка проста: за Конституцією, не доведи чого з нинішнім главою, виконувати його обов’язки має прем’єр. То чи треба розтлумачувати,

чому вістря атаки спрямовується саме проти глави уряду? Та з тим, аби на його місце поставити **свого**. А вже по тому дістатися престолу — справа техніки.

Громадськість зауважила й те, що інформацію про заяву гурту депутатів стосовно створення у Верховній Раді народно-патріотичного об’єднання “За Україну” було, по суті, заблоковано.

Чому б то, дорогі співвітчизники? Адже документи подібного рівня, як з правого, так і з лівого крила, хай часом і з підленькими коментарями, хай і не всі, але ж більшість ЗМІ змушені оприлюднювати? Бо так вимагає регламент.

А от заяву народно-патріотичного об’єднання, особливо на першопочатках, було, по суті, замовчано.

Ще раз запитаймо: чому б то?

А вся суть у тому, що цій “правлячій скорумпованій сім’ї” не страшні ні ліві, ні націоналісти, тим паче, центристи. Рух вони вже зруйнували і деформували, нині підкрадаються до комуністів та соціалістів.

Але їх паталогічно лякає навіть термін “патріотичний”, не кажучи вже про його засадничу, об’єднуючу доміную. Там, де беруться за справу патріоти, не зважаючи на різнобіжні світогляди, там “кримінальному Інтернаціоналу” немає що робити. Тому одвіку і для масонів усіх мастей та відтінків, і для кримінальних кланів як їхніх передових загонів найлютішим ворогом були і є саме патріотичні об’єднання, які завжди стояли в обороні суверенітету і національної гідності, проти замірів на світове панування, котре передбачає передусім національну нівеляцію.

Саме тому з початку “перестройки” всі так звані демократичні ЗМІ, вітчизняні і зарубіжні, жовчно, в’їдливо, на межі істерики намагалися і намагаються опорочити саме поняття “патріотизм” як щось загумінкове, “нецивілізоване”, хуторянське, як таке, що суперечить “загальнолюдським

**Борис
Олійник**

вартостям”. І треба визнати, досягли того, що навіть саме слово “патріот” стало насмішкувато називним.

Громадськість має, нарешті, втямити, в чому причина цієї паталогічної зненависті до природного почуття любові до Вітчизни, до батька-матері, до свого роду і народу. Та тому, що у сарани це природне для нормальної людини почуття — відсутнє. Навпаки, воно заважає цій нечисті, спустошив-

ши одну якусь територію, перелетіти на іншу, щоб знову ж таки стлумити і її. **Нині цією територією є Україна.**

Задля того, щоб захистити нашу державу від цієї навали, ми й закликаємо всі здорові сили згуртуватися в народно-патріотичне об’єднання “За Україну”. Якщо не вчинимо цього, може статися найжахливіше: коли перед судом історії навіть не буде кому відповідати.

Геннадій Удовенко

**НА ЗЛАМІ ТИСЯЧОЛІТЬ
ПОСТАЛА УКРАЇНА
ВОВІКИ ВІКІВ**

Удовенко Геннадій Йосипович

Голова Комітету із прав людини, національних меншин і міжнародних відносин Верховної Ради України (з 07.1998); голова Народного Руху України (з 05.1999)

Народився 22 червня 1931 р.

Освіта

Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, факультет міжнародних відносин (1954), історик-міжнародник; аспірантура, Український науково-дослідний інститут економіки і організації сільського господарства (1958–1959)

Нагороди

Почесна відзнака Президента України (10.1995); “Орден князя Ярослава Мудрого” V ст. (04.1998)

Кар’єра

1952–1955 – секретар міністра, секретар колегії, Міністерство промисловості будівельних матеріалів УРСР; 1955–1958 – голова колгоспу ім. Дзержинського Сквирського р-ну Київської обл.; 1958–1959 – аспірант, Український науково-дослідний інститут економіки і організації сільського господарства, м. Київ; 1959–1965 – перший секретар, радник відділу міжнародних економічних організацій, Міністерство закордонних справ УРСР; 1965–1971 – працівник секретаріату, Відділення ООН у Женеві; 1971–1977 – член колегії, начальник відділу кадрів, начальник відділу міжнародних економічних організацій, Міністерство закордонних справ УРСР; 1977–1980 – директор Управління (Д-2), секретаріат ООН, м. Нью-Йорк; 1980–1985 – заступник міністра, Міністерство закордонних справ УРСР; з 01.1985 – Надзвичайний і Повноважний Посол; 02.1985–1991 – Постійний Представник України при ООН, м. Нью-Йорк; 1991–1992 – заступник міністра закордонних справ – Постійний Представник України при ООН, м. Нью-Йорк; 09.1992–08.1994 – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Польщі; 25.08.1994–17.04.1998 – міністр закордонних справ України; Голова 52-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН (09.1997–09.1998); член Ради національної безпеки при Президенті України, член Ради національної безпеки і оборони України (08.1996–04.1998); член Валютно-кредитної ради Кабінету Міністрів України (з 09.1995)

Праці

Наукові публікації

Інше

Володіє англійською, французькою, польською мовами

“Україна — це край, населений волелюбною нацією козаків... Козаки України дуже люблять свободу і не зносять нічийого ярма”.

Ці слова побачили світ у далекому Единбурзі, де в 1685 р. вийшла книжка А. Тайлера про українських козаків, про їхню землю. Гордим шотландцям, котрі відстоювали свої національні права у боротьбі з могутнім сусідом, були близькі біль і надія поневоленого народу.

На рубежі двох тисячоліть зрозумілим є бажання глибоше осмислити особливості шляху, пройденого людством у такому до трагізму драматичному, але близькому нам ХХ ст., що, хоч і залишилося за межею теперішнього часу, ще довго впливатиме на майбутній розвиток цивілізації своїми вікопомними подіями, багато з яких стали справді знаковими для світового співтовариства й України як його складової.

Поява незалежної України на політичній мапі світу є, на мою думку, найвидатнішою подією останнього десятиріччя минулої тисячолітньої доби. Зважаючи на геостратегічне розташування, територію, кількість населення, матеріальні, природні та інтелектуальні ресурси, Україну справедливо розглядають як один з найважливіших геополітичних чинників у Європі й на усьому євразійському континенті.

“Результат голосування в Україні 9:1 на користь незалежності змінює Європу”, — коментував наслідки всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. впливовий англійський тижневик “The Economist”. А один з провідних політологів другої половини ХХ ст. З. Бжезінський характеризує Україну як “важливий простір на євразійській шахівниці”, “геополітичний центр”, тому що “саме її існування як незалежної держави допомагає трансформувати Росію”.

Історія української державності налічує понад тисячу років. Проте перші держави — Київська і Галицько-Волинська — були зруйновані та анексовані іноземними завойовниками. Славетна козацька держава, ослаблена численними суперечками за владу

і вибором геополітичних пріоритетів, врешті-решт задихнулася в міцних обіймах “східного брата” — Російської імперії.

...Кінець овіяного Богдановою славою ХVІІ ст. Вистраждана великим гетьманом прекрасна мрія про соборну Українську державу так і залишилася нездійсненою. Московське царство, з яким Богдан Хмельницький уклав воєнно-політичний союз, уже двічі зрадило Україну, спочатку розділивши її за спиною своїх союзників-українців з Річчю Посполитою в 1656 р., а потім завівувавши свій ганебний вчинок Андрусівським договором 1667 р., що закріпив той розподіл. Розпався витончений, але нежиттєздатний геополітичний трикутник Польша — Україна — Литва хитромудрого Івана Виговського. Морем крові обернулася відчайдушна спроба “останнього козака” — Петра Дорошенка — створити суверенну українську державу з допомогою Туреччини. В руїнах лежить славетна гетьманська столиця — Чигирин. А в підросійській гетьманщині урядує “попович” Іван Самойлович, беззастережно виконуючи всі вказівки Москви. Здавалося, виплекана багатьма генераціями українська мрія про незалежність остаточно сконала в глухому геополітичному куті. Проте...

“Козаки України дуже люблять свободу і не зносять нічийого ярма”, — свідчить шотландський мандрівник. “Україна — це край, населений волелюбною нацією козаків”, — немовби відгукуються через віки Михайло Грушевський і Володимир Винниченко, проголошуючи Універсали Центральної Ради. Але й того разу незалежницька мрія заблукала в геополітичному лабіринті. Ідеї незалежності надихали звитяжних борців за Українську соборну державу протягом усього ХХ ст.

Втім, під час визвольних змагань першої чверті минулого століття українські політики знов не змогли об’єднати своїх зусиль на базі національної ідеї та відстояти свободу й суверенітет Батьківщини. Тоді боротьба тривала три роки.

Нині нашій незалежності виповнюється перше десятиліття. І те, що українці зуміли зберегти державність в умовах надзвичайно важкої й тривалої кризи, яка охопила всі сфери життя, є запорукою того, що нарешті ми засвоїли деякі уроки нашої історії й не віддамо цього разу вистражданої віками свободи.

Незрівнянну ціну заплатив український народ за право мати свою державу тільки за останні пів століття — мільйонами життів своїх кращих синів і дочок, знищеними святинями, сплюндрованими землями, отруєними водами, Чорнобилем. Ще не минуло й двох років, як національно-визвольний рух втратив свого Лідера — Вячеслава Чорновола, котрий запалив свічу Свободи в пітьмі тоталітаризму і за ним пішли десятки, сотні українських героїв, а згодом для мільйонів він став вартовим незалежності.

За останні десять років було оприлюднено чимало матеріалів з питань стратегічного геополітичного розташування України. Справді, воно є винятково вигідним, але водночас цей фактор призводив до того, що наймогутніші сили світу прагнули й прагнуть нині за будь-яку ціну встановити політичний, економічний, гуманітарний та інформаційний контроль над Україною і навіть розчленувати її народно-державний організм.

Напередодні й під час Другої світової війни Україна, опинившись на межі силових полів наймогутніших європейських держав — Німеччини та Росії, що камуфлювалася під назвою Союзу РСР, стала по суті найголовнішим об'єктом їх геополітичних суперечностей. На той час українські землі входили до складу чотирьох країн: СРСР, Польщі, Румунії та Чехословаччини.

Пакт Молотова — Ріббентропа став логічним завершенням запеклої дипломатичної боротьби за геополітичний простір Східної Європи. У його

секретному протоколі було чітко означено кордони зон німецької та радянської окупації. Про це свідчить хоча б те, що під час зустрічі вермахту й Червоної Армії на території Польщі 22 вересня 1939 р. не спостерігалось жодної сутички і вже наступного дня було опубліковано німецько-радянське комюніке, в якому визначалася демаркаційна лінія між обома державами-агресорами, що й стала західним кордоном України.

Зверніть увагу на те, що напередодні війни з СРСР у гітлерівського керівництва не існувало одностайної думки про долю України. Так, у досьє Альфреда Розенберга, призначеного Гітлером 17 липня 1941 р. райхсміністром східних областей, знаходимо пам'ятку-меморандум № 1, датовану 2 квітня 1941 р. У ній, зокрема, пропонувалося розділити Росію на сім частин: Велика Росія, Білорусь, Балтійські країни, Україна, район Дону, район Кавказу і Середня Азія. Щодо України, то пам'ятка припускала можливість існування в ній «власного національного життя, аж до можливого утворення політичної формації, яка б мала на меті сама чи в поєднанні з районами Дону й Кавказу у формі Чорноморської конфедерації постійно протистояти Москві й оберегати німецький життєвий простір на Сході».

Передвоєнні геополітичні концепції Розенберга і його однодумців відіграли свою лиху роль у трагедії найбільш стійких борців за українську соборну самостійну державу, членів Організації Українських Націоналістів — Української Повстанської Армії, котрі сподівалися, що Гітлер дасть українцям можливість створити власну державу, як він зробив це стосовно словаків (14 березня 1939 р.) і хорватів (після капітуляції Югославії 18 квітня 1941 р.). Та ці надії не справдилися. 5 липня 1941 р., дізнавшись про проголошення 30 червня бандерівським крилом ОУН у Львові Акта відновлення незалежної української держави й утворення відповідно до цього Акта державного правління на чолі з Я. Стецьком, Гітлер наказав

Гімлеру “розібратися з цією бандою”, що й виконав останній з притаманними йому сумлінням і жорстокістю: того ж дня було заарештовано Степана Бандеру, почалися масові репресії проти членів ОУН.

Стосовно союзу гітлерівського керівництва з українськими націоналістичними силами, який не відбувся, цілком слушно зазначав видатний український історик з діаспори І. Лисяк-Рудницький: “Колоніальна політика німців в окупованій Україні перекареслила зовнішньополітичну концепцію національного руху. Але те, що Німеччина взагалі не хотіла мати українців за партнерів, звільнило український націоналізм від ролі, аналогічної до хорватських усташів чи словацьких глінківців”.

Насправді, на відміну від інтегральних націоналістів Словаччини й Хорватії, які перетворилися на гітлерівських поплічників, ОУН (бандерівців), а згодом й ОУН (мельниківців) зі зброєю в руках виступили проти нацистської Німеччини та її сателітів і стали частиною руху Опору в Європі.

Незважаючи на масові арешти, уже в 1942 р. на Волині, Поліссі, Донбасі були створені загони Української Повстанської Армії, які розгорнули широку боротьбу проти окупантів. У загонах УПА були добровольці різних національностей: українці, євреї, поляки, чехи, росіяни.

На відміну від попередніх періодів української державності нинішній суверенітет України було виборено не внаслідок кривавих війн і сутичок, а цілком демократично і цивілізовано. “Протягом останнього тисячоліття українці безуспішно боролися за свою державність шляхом селянських повстань, громадянських воєн і партизанських дій. 1 грудня вони досягли її простішими методами — через урни для голосування”, — наголошував “The Economist”.

Того першого зимового дня 1991 р. український народ досягнув небаченої доти злагоди та згуртованості у вирішенні своєї історичної долі. У виборах взяло участь 84,18 % громадян, які мали право голосу; 90,32 % з них проголосували за незалежність, підтвердивши тим самим Акт проголошення незалежності від 24 серпня 1991 р.

Два головних чинники привели до такої безпрецедентної одностайності: політичний, економічний та моральний крах Радянського Союзу і зростання національної свідомості українського народу внаслідок цілеспрямованих дій патріотичних сил. Аж ніяк не применшуючи героїзму націонал-демократичних сил, які самовіддано боролися за незалежність України протягом усього радянського періоду, слід зазначити, що лише за умов неростаючої підтримки широких народних мас їхня діяльність виявилася насправді ефективною, охопила майже всі прошарки населення.

СРСР дезінтегрував не лише через український або казахський сепаратизм, а через глибоку структурну кризу усіх елементів радянської системи. За незалежність проголосували більшість етнічних росіян, які живуть в Україні. Усі східні та південні “російськомовні” області, включаючи Крим, підтримали Акт проголошення незалежності.

Всенародне піднесення охопило Україну. Зміст численних листівок, випущених напередодні референдуму патріотичними організаціями, зосереджував увагу на економічних, соціальних та екологічних перспективах України у разі її відокремлення від Радянського Союзу.

Так, у відозві Президії Верховної Ради України зазначалося: “Шановні співвітчизники! Україна — на перших місцях у колишньому СРСР з виробництва на душу населення зерна, цукру, м’яса, олії, молока, чавуну, сталі, прокату, труб, верстатів і т. д. Отже, при розумному господарюванні і в нас буде хліб і до хліба, і сусідам буде що запропонувати.

Нам також є за що купувати те, чого не виробляємо або чого не ма-

ють вже наші надра. При цьому ми тільки в незалежній Україні одержимо реальну можливість зменшити техногенне навантаження на природу, яке нині у 6–7 разів перевищує середнє в колишньому СРСР, що найяскравіше вказує на безвідповідальну експлуатацію України відомствами колишнього Центру”.

Центральний провід Народного Руху України робив акцент на цифрових даних. У своїй листівці (наклад 4 млн.) Рух наводив цифри Дойче банку: “Громадяни України! Площа України — 2,7 % від площі СРСР, населення — 18 % від населення СРСР, Україна виробляє 33 % усіх овочів СРСР, а також 25 % консервованих продуктів, 25 % м’яса, 51 % цукру, 96 % електровозів, 50 % залізної руди, 25 % пшениці, 25 % картоплі, 50 % соняшнику, 41,5 % кольорових телевізорів, 37 % сталі”.

Громадська рада “Референдум” у своїй відозві “Громадяни України!” наводила дані про виробництво найважливіших видів промислової та сільськогосподарської продукції на душу населення.

Патріотична українська преса на основі аналізу експортних можливостей доходила висновку, що Україна спроможна отримувати від експорту щорічно мінімум 30–34 млрд дол., тоді як експорт усього Радянського Союзу становив 65 млрд дол.

Ці думки поділяли й національні меншини. Так, у “Зверненні до народу України”, опублікованому напередодні “горбачовського” референдуму 17 березня 1991 р., польське, російське, угорське, єврейське, асирійське, німецьке, вірменське, азербайджанське, чехословацьке та білоруське національно-культурні товариства наводили конкретні цифри експортних можливостей України.

“Збереження імперії — це повернення України до статусу “внутрішньої колонії”, з якого вона вже ніколи не вийде і за який доведеться розплачуватися не тільки нам, а й наступним поколінням — як українців, так і всіх, для кого Україна стала батьківщиною. Незалежність — це шанс на

свободу, на демократію, на прогрес”, — наголошувалося у листівці.

У відозві районної ради Народного Руху м. Теробовлі у зв’язку з референдумом 17 березня вказувалися причини економічної злиденності України: “95 % промисловості належить центру імперії, 100 млрд крб. щороку відраховуємо центральним відомствам, 20 млрд крб. щороку платимо податків з обороту, до 20 млрд крб. на рік віддаємо на імперську армію, продаємо продукцію в 120 країн, а валюта — Москві, здаємо продукцію сільського господарства за безцінь, а за техніку платимо втридорога”.

Наведені у згаданих листівках дані були у переважній більшості коректними. Прихильники збереження СРСР як “оновленої федерації” явно програвали ідеологічний двобій, позаяк їм просто не було що сказати у відповідь своїм опонентам. Ну як могла доросла людина серйозно сприймати як аргумент “за Союз” згадку про те, що Україна “ввозить усі швейні машини, понад 40 % радіоприймачів, третину мотоциклів, четверту частину пральних машин, п’яту — велосипедів і мопедів” (листівка без підпису “17 березня 1991 року всенародний референдум”).

Вагомим свідченням величезного стартового потенціалу незалежної України був висновок Дойче банку про те, що Україна була готова до незалежності краще, ніж інші радянські республіки, в тому числі балтійські. Цю думку поділяв і “The Economist”, подаючи на своїх сторінках порівняльну таблицю показників України та Франції, з якої було чітко видно, що приблизно однакові за територією і за населенням країни виробляли у 1990 р. майже однакову кількість збіжжя: Україна — 51 млн т, Франція — 55. Крім того, внесок України у зовнішню торгівлю СРСР, за підрахунками тижневика, становив 32 %. Тижневик висловлював занепокоєння з приводу нового конкурента на світовому ринку: “Україна виробляє стільки ж зерна, як Німеччина та Італія разом, і майже стільки ж, як Канада. Чи не переломить врешті-решт українська соло-

минка хребет загальній сільськогосподарській політиці Європейського співтовариства?”

Нарешті, у 1991 р. на моє прохання американський політолог Річард Шрайвер видав буклет про Україну. Грунтуючись на своїх підрахунках, він виніс у підзаголовок таку промовисту фразу: “Сьома за потужністю світова економіка стає відкритою”.

Теперішні оцінки можливостей України не розбігаються з тодішніми, тільки в них лунають дуже сумні для нас мотиви. Наприклад, виступаючи в Сенаті США 7 липня 2000 р., помічник тодішнього держсекретаря Уейн зазначив: “Жодна країна не має такого великого розриву між реальними результатами (реформ) та своїм потенціалом, як Україна. Наділена багатими природними ресурсами, чудовими сільськогосподарськими землями, освіченим населенням, відсутністю міжнародного розбрату й стратегічним положенням в Європі, Україна повинна була стати однією з найуспішніших колишніх радянських республік у залученні іноземних інвестицій, необхідних для реструктуризації її економіки”.

Так, справді, помічник М. Олбрайт мав рацію. Протягом 1992–1999 рр. обсяг виробництва в Україні скоротився до менш ніж 40 % від рівня 1991 р. Економічна криза призвела до важких соціальних наслідків, у сукупності з суспільними та політичними змінами викликала критичну демографічну ситуацію. Кількість населення України за роки незалежності зменшилася більш як на 3 млн. У чому ж полягають причини такого розвитку подій?

Українські комуністи та їхні союзники, як усередині країни, так і поза її межами, всю провину за економічну кризу та падіння життєвого рівня населення покладають на “націоналістів-самостійників”, які, захопивши владу, розірвали “життєві зв’язки” з “братніми республіками Союзу РСР”, що й стало причиною всіх негараздів. Втім, давайте пригадаємо деякі цифри.

Ще до розвалу Радянського Союзу, за даними на липень 1991 р., обсяг

промислового виробництва в СРСР скоротився на 30 %, сільського господарства — на 12 %, зовнішній борг сягнув \$60 млрд. А ось офіційні дані за перший квартал 1991 р. по Україні:

“Обсяг виробництва промислової продукції знизився з початку року на 4,1 % (у I кварталі минулого року темп приросту становив 0,6 %). Виробництво продуктів харчування порівняно з I кварталом минулого року знизилося на 5,1 %, у тому числі цукру-піску — на 35,7 %, олії — на 4,3 %, маргаринової продукції — на 12,8 %, м’яса — на 12,3 %, жирного сиру — на 9,5 %, тваринного масла — на 12,7 %, продукції з незбираного молока — на 3,8 %. Випуск льняних тканин знизився на 22 %, вовняних — на 9,2 %, бавовняних — на 11 %, трикотажних виробів — на 16 %, панчішно-шкарпеткових — на 14 %, взуття — на 2,2 %.

Завдання з видобутку вугілля з початку року виконано на 88,1 %, а в березні — лише на 76,1 %”.

Не ставлю зараз перед собою мету аналізувати політекономію соціалізму в цілому, але для розуміння причин того, що сталося з економікою незалежної України, варто детальніше зупинитися на викривленнях економічної теорії та практики в СРСР.

Насамперед слід зазначити підпорядкованість радянської економіки політичним інтересам комуністичного керівництва. Намагаючись зв’язати радянські республіки в гордіїв вузол “союзу непорушного”, Москва доклала всіх зусиль, аби позбавити республіканські економіки самодостатності, якомога тісніше прив’язати їх одна до одної, залишивши водночас у своїх руках “контрольний пакет акцій”. Наслідки такої політики було видно неозброєним оком. Так, ще у 1940 р. відомий американський дослідник У. Аллен констатував: “Взаємозалежність України та Великої Росії стала ще більш виразною, ніж двадцять років тому”.

Усіх, хто намагався повернути здоровий економічний глузд московським можновладцям, оголошували “буржуазними націоналістами” й безжалісно карали. Варто було молодому

економістові Михайлу Волобуєву у статті “До проблеми української економіки” (“Більшовик України”, 1928, № 2–3) піддати сумніву теорію єдиної російської економіки, як проти нього почалася кампанія “марксистсько-сталінської” критики, головним і вирішальним аргументом якої стало за-слання вченого до Казахстану. Основна провина М. Волобуєва полягала в тому, що він розглядав Україну як “історично оформлений народно-господарський організм”, якому притаманні свої особливості. Автор критикував невинуватою дорого й нерентабельне будівництво підприємств у нових економічних районах СРСР за рахунок України. «Ліквідація провінційного становища нашої мови, нашої літератури, нашої культури взагалі буде наслідком забезпечення Україні нестримного розвитку продуктивних сил, забезпечення їй становища оформленого й завершеного національно-господарського організму, остаточної відмови розглядати її як просто суму районів єдиної неподільної економіки... Не слід забувати, що Україна є не лише “Південь СРСР”, не можна, неприпустимо забувати, що вона й “Україна”», — писав М. Волобуєв.

Ці цілком слушні й сьогодні концепції викликали особливу лютю Центру. Вченого змусили виступити з каяттям, а в 1930 р. у тому ж “Більшовику України” з’явилася його стаття “Проти економічної платформи націоналізму” з підзаголовком “До критики волобуївщини”! Однак самолінчування не врятувало М. Волобуєва від арешту.

А тим часом Україна продовжила свій шлях у “мертву петлю” радянської взаємозалежної й самонедостатньої економіки. Кінцевим пунктом того шляху стала позначка “понад 80 %”. Саме стільки відсотків виробництво України не мало на своїй території повного технологічного циклу на момент досягнення нею незалежності.

За цих обставин перебудова економічних зв’язків, штучно сформованих Центром протягом сімдесяти років, на двосторонні взаємовигідні не могла

відбутися без величезних труднощів і стала однією з причин поглиблення кризи.

Микола Кондратьєв, творець теорії великих циклів кон’юнктури, так званої довгої хвилі, зміна яких пов’язана з якісними змінами в господарському житті суспільства в межах 50-річного циклу, передбачив всесвітню кризу 1929–1933 рр. Після цього на Заході були утворені численні наукові центри з вивчення цього явища. Згідно з теорією вченого, чергова кризова хвиля мала здійснитися на початку 80-х років. Так воно й трапилось. Але провідні світові економіки були до цього готові. Криза у США в 1980–1982 рр. була подолана відносно легко, позаяк усі попередні роки там відбувалася поступова модернізація засобів виробництва.

Виходячи з міркувань власної безпеки М. Кондратьєв говорив про кризу капіталістичного господарства (до речі, це його не врятувало, у 1938 р. вченого було репресовано), хоча цілком слушно було б замислитися над тим, що залізо іржавіє, а деревина гниє незалежно від суспільно-політичного ладу. На початку 80-х років “кондратьєвська хвиля” розбилася об хвилеріз сибірської нафти. Проте легкі нафтодолари не могли довго втримувати на плаву застарілі радянські засоби виробництва. Суцільний обвал радянської економіки припав на горбачовську “перебудову”. Але перебудовувати все й відразу було вже запізно. Найбільших руйнацій криза завдала Україні, де більша частка промислової бази була створена під час “сталінських” п’ятирічок. П’ятдесят років вона працювала більш-менш ефективно, але наприкінці 80-х років її резерв було майже повністю вичерпано, вже не кажучи про технології, які не модернізувалися протягом століть! Візьмімо, наприклад, той факт, що й досі в Україні використовуються мартени для виплавляння сталі; це вже не тільки позаминуле, це поза-позаминуле століття. Щодо галузі вугільної промисловості, то й тут спостерігалася схожа ситуація. Викачавши най-

більш доступне вугілля з “всесоюзної кочегарки” Донбасу, радянське керівництво перенесло центр вугільної промисловості до Сибіру, де вугілля добувалося відкритим способом у кар’єрах. Донбас почав вважатися неперспективним, був кинутий напризволяще і дістався незалежній Україні як сумний спадок комуністичного господарювання. Треба сказати, що в радянській Україні були керівники, які усвідомлювали критичний стан справ. Так, приймаючи мене як постійного представника республіки в ООН, В. Щербицький казав мені про застарілість наших технологій. Але все вирішував всемогутній монстр під назвою “Центр”.

Ще однією гирею на ногах України став гіпертрофований військово-промисловий комплекс. Є різні оцінки, але багато експертів сходяться на тому, що в Україні було сконцентровано приблизно 60 % усього загальносоюзного військово-промислового комплексу. Та й тут ми виробляли лише компоненти, а комплектація виробів здійснювалася в Росії.

Радянська наука, яка мала дуже високий потенціал, була прикована комуністичними ланцюгами до системи й розвалилася разом з нею.

Отже, до незалежності ми прийшли з еверестами нікому не потрібного металобрухту і монбланами успадкованих від Радянського Союзу радіоактивних відходів, розгрібати які нам довелося самим і власним коштом.

Глибока структурна криза почалася за радянських часів і це — незаперечний факт. Інша справа, що керівництво незалежної України не змогло з нею впоратися. Та на це були свої об’єктивні та суб’єктивні причини, про які йтиметься далі. Але вкрай важливо усвідомити, що в 1991 р. вичерпався ліміт довіри людей до комуністичного керівництва і радянського ладу в цілому. Незалежність України від Центру, який на той час повністю дискредитував себе в очах усього суспільства, видавалася єдиною альтернативою животінню в безкінечних чергах і єдиним виходом з глухого кута, куди його загнала кремлівська

верхівка. Народ сприйняв ідею незалежності й повірив у неї. Провідну роль у зміцненні цієї віри відіграли протагоністи національної ідеї.

Українська національна ідея оформилася на зламі IX–XX ст. Першим з думкою про політичну незалежність виступив у 1895 р. галичанин Юліан Бачинський у своїй книжці “Ukraina ingredienta”. На Наддніпрянщині незалежницьку ідею було сформульовано в брошурі Миколи Міхновського “Самостійна Україна” (1900 р.), яка стала, по суті, програмою першої політичної партії в Україні — Революційної української партії (РУП). “Наша Нація у своєму історичному процесі часто була несолідарною поміж окремими своїми частинами, але нині увесь цвіт Української Нації по всіх частинах України живе однією думкою, однією мрією, однією Нацією: “одна єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ”. Нині ми всі солідарні, бо зрозуміли, через що в нас були й Берестечко, й Полтава”, — писав М. Міхновський. Проте ця констатація виявилася радше побажанням автора, ніж реальною оцінкою. Вже у 1902 р. через ідейні незгоди з соціал-демократичним крилом партії він змушений був утворити власну партію — Народну українську партію (НУП). А в грудні 1905 р. частина РУП, очолювана В. Винниченком, М. Поршем, Д. Антоновичем, С. Петлюрою і М. Ткаченком, стала ініціатором скликання другого з’їзду партії, на якому її було перейменовано в Українську соціал-демократичну робітничу партію, прийнято нову програму і статут. Згодом від РУП відокремилися народницькі групи, які утворили Українську партію соціалістів-революціонерів (1906 р.). Наприкінці 1905 р. в результаті об’єднання Української демократичної партії та Української радикальної партії виникла Українська партія соціалістів-федералістів. Усі ці партії в

цілому поділяли українську національну ідею, але численні незгоди й суперечки завадили націоналістичним силам виступити єдиним фронтом у 1917 р.

Так, тоді було утворено Центральну Раду, але для здобуття незалежності її діяльність виявилася недостатньо ефективною знов таки через неузгодженість дій її політичних складників. Однією з фатальних помилок Центральної Ради стало зволікання з прийняттям земельного закону. Його було прийнято тільки 31 січня 1918 р., а найважливішу поправку про “соціалізацію” землі — в останній день існування Ради — 29 квітня того ж року. За свідченням В. Винниченка, “сільський пролетаріат в обіцянки і закони не вірив, більше вірячи реальним фактам”. А ці реальні факти полягали не лише в тому, що “німці обсадили всю українську землю”, а й у тому, що в сусідній Росії Ленін своїм блискучим популістським гаслом “Земля — селянам!” привернув на свій бік той самий сільський пролетаріат. “Отже, нічого дивного не було в тому, що коли ідеї більшовизму стали широко відомі... на селі, то село прийняло їх з прихильністю”, — змальовує ситуацію в Україні В. Винниченко. А це означало, що запропаговані українські селяни пішли до Червоної Армії битися за землю, яку їм пообіцяв Ленін.

Ще однією істотною вадою Центральної Ради стала її неспроможність утворити боєздатні збройні сили. Так, провідні члени Центральної Ради ще до Жовтневої революції в Росії заперечували необхідність мати власну армію. В. Винниченко, зокрема, писав: “...не своєї армії нам, соціал-демократам і всім щирим демократам треба, а знищення всяких постійних армій”. Відчайдушні спроби М. Міхновського утворити українські збройні формування не мали істотного успіху. Коли ж провідники Центральної Ради усвідомили необхідність мати боєздатну армію, час було згаяно.

Крім суперечностей по політичній вертикалі Україні минулого століття були притаманні суперечності по географічній горизонталі “Схід — Захід”.

При цьому Західна Україна традиційно тяжіла до Європи, тоді як “східняки” озиралися у бік Москви. Достатньо згадати, як напередодні Першої світової війни Дмитро Донцов, висунувши у Галичині гасло “безоглядного сепаратизму”, проголосив як першорядне завдання з його реалізації “відірватися від Московщини”. “Для впровадження сепаратизму, — наголошував він, — ми мусимо використати старі й неможливі для мирного розв’язання антагонізми Австро-Угорщини й Німеччини з Росією. В момент їх збройного вибуху ми мусимо чинно стати по стороні Австрії, бо її перемога — це коли не розвал, то ослаблення Росії, а тільки в умовах московського безсилля криються можливості визволення України. Українцям не страшний німецький напір на схід, але російський напір на захід”.

У свою чергу, Симон Петлюра опублікував у перші дні війни в редактованому ним часописі “Украинская жизнь”, що виходив у Москві, маніфест-декларацію, в якій зазначалося, що поміж Росією та Австро-Угорщиною українці обирають Росію і будуть чесно боронити рідну землю.

Які б шляхетні цілі не мали на оці два апостоли українського націоналізму, наслідки їх закликів були дуже сумними. З перших днів війни Українські січові стрільці пішли на бій у складі австро-угорської армії. На зустріч їм вирушили 3-я і 8-а російські армії, рекрутовані переважно в Україні. Згодом вони окупували Галичину і за наказом російської окупаційної адміністрації почали нищити всі прояви українства. Не краще поводилася й австрійська влада, придушуючи “москвофільство”.

Таким робом, українці опинилися між двох вогнів. Врешті-решт, суперечності між прихильниками тих чи інших орієнтацій відіграли чи не найнегативнішу роль у процесі становлення незалежної української держави у 1917–1920 рр.

Щось подібне могло трапитися і під час виборювання нинішньої незалежності. Ситуація набула особливої гостроти, коли наприкінці вересня

1990 р. до Києва напередодні відкриття чергової сесії Верховної Ради прибуло кількадесят тисяч патріотично налаштованих мешканців Західної України. Назустріч їм зі східних промислових областей вирушили автобуси з “класово свідомими” представниками пролетаріату, кожний з яких отримав пайок, до складу котрого входили “підбадюрюючі” напої. Коли 1 жовтня в Києві відбулися багатотисячні демонстрації з вимогами усунення з посади Голови Ради міністрів В. Масола, виходу з Радянського Союзу, проведення вільних виборів, націоналізації майна комуністичної партії, введення ринкової економіки й власної валюти тощо, сутічка видавалася неминучою.

За цих обставин неабияку державну мудрість виявила національно свідомою парламентська меншість — блок Народна Рада, яка звернулася до своїх прихильників із примирливими закликами. У свою чергу, Голові Президії Верховної Ради Л. Кравчуку в притаманній йому манері вдалося приборкати прибічників компартії та СРСР. Якби не ці своєчасні та виважені дії, неважко передбачити, що події розвивалися б за вільнюським сценарієм січня 1991 р., написаним у КДБ. Неодмінно в сутічку втрутилися б спецназівці й усе могло скінчитися запровадженням надзвичайного стану, що призвело б до поглиблення розбіжностей і непорозумінь між “східняками” й “західняками”.

Натомість протест набрав мирних форм і всенародного характеру. Його кульмінацією стало голодування молоді на майдані Незалежності 2–17 жовтня, яке зрештою отримало в народі назву “жовтневої революції студентів”. Вона закінчилася майже цілковитою перемогою: уряд був змушений виконати переважну більшість вимог студентів, які повністю збігалися з вимогами демонстрантів. Важливо зазначити, що студентів підтримали широкі народні маси, в тому числі робітники. Коли ситуація сягнула найвищого загострення й дехто з депутатів, наприклад перший заступник міністра транспорту Віталій Рева, за-

кликали до запровадження воєнного стану, своє вагоме слово сказав народ. Він вийшов до Верховної Ради й продемонстрував рішучість знести міліцейські кордони навколо неї. “...Коли під стіни парламенту підійшла робітничка колона і, зупинившись, могутньо проскандувала лише одне слово: “Арсе-нал!”, гуренківці враз стали миролюбними і розважливими”, — змальовував ситуацію Іван Драч.

Вельми показово, що голодування організували спільно студентські об’єднання з осередками в Києві та Львові. І цілком справедлива була констатація Других Всеукраїнських Зборів Руху (25–28 жовтня 1990 р.) про зростання національної свідомості, і не тільки у західних областях. “Процеси на сході мають свої особливості, проте йдуть не менш драматично. Стала об’єктивною реальністю поява російськомовного українського патріотизму серед сотень тисяч зрусифікованих українців і навіть серед представників інших національностей”, — наголошувалося в документах Зборів.

Події 1990 р. стали безпосереднім прологом до Незалежності. Вони наче показали, що вся країна — від Ужгорода до Луганська — підтримує ідею повного і нічим не обмеженого суверенітету. Тому й почувався так упевнено Л. Кравчук, проголошуючи вікопомний Акт. Він знав — за його спиною стоїть народ. Слід зауважити — поява зловісного ГКЧП, можливо, лише прискорила події, але жодним чином не була їхньою причиною. Україна рішуче крокувала до омріяної у віках свободи і її отримання було неминуче. Інша справа, що вона, прагнучи незалежності усією душею, була не готова до ефективного врядування в умовах гострої всеосяжної кризи. Одна річ — здобути свободу, але зовсім інша — будувати вільну державу.

Для ефективного державотворення потрібні були насамперед повноважні політичні, економічні, фінансові та інші владні інструменти, а їх не було.

Історичні уроки мають надзвичайно актуальне значення. Насамперед десять років тому майже всі націо-

нально-демократичні сили попри розбіжності з політичних, економічних, соціальних і культурних питань згуртувалися навколо ідеї повної державної незалежності України. Навіть Верховна Рада Української РСР, в якій переважали комуністи, 16 липня 1990 р. ухвалила Декларацію про державний суверенітет України 355 голосами проти 4. А 24 серпня 1991 р. за Акт про незалежність проголосувало 346 депутатів, проти — лише 1! За незалежність голосували й комуністи. Дехто з них робив це, побоюючись опинитися у глухій політичній ізоляції, дехто щиро пройнявся національною ідеєю, як, наприклад, Леонід Кравчук, котрий до своєї передвиборної програми включив більшість програмних положень Народного Руху України, що значною мірою зумовило його обрання Президентом України 1 грудня 1991 р. Вельми показово, що при обговоренні Акта не було розмов про автономію чи федерацію, як то було під час визвольних змагань 1917–1921 рр.

Другим позитивним моментом стало розуміння необхідності захисту незалежності навіть в умовах, коли Україні безпосередньо не загрожували ніякі зовнішні сили. Невипадково одними з перших законів незалежної держави стали прийняті Верховною Радою вже 6 грудня 1991 р. закони України “Про оборону України” та “Про Збройні сили України”.

“Оборона України — це комплекс політичних, економічних, екологічних, воєнних, соціальних і правових заходів щодо забезпечення незалежності, територіальної цілісності, захисту інтересів держави і мирного життя народу.

Метою оборони України є створення всіх необхідних умов для запобігання воєнному нападу та для збройної відсічі можливій агресії проти України у будь-який час і за будь-яких обставин”, — говориться в ст. 1 Закону України “Про оборону України”.

Ще раніше — 4 листопада 1991 р. були прийняті закони “Про Прикордонні війська України” та “Про Національну гвардію України”.

Менш узгодженими були дії владних структур у питаннях реформування економіки й державного будівництва. Зокрема в традиційно болючому — аграрному секторі. Кілька років селяни не знали, та й досі не впевнені, чи будуть вони справжніми власниками своєї землі. Та й в інших галузях наше законотворення було далеке від ідеального.

Здавалося б, державне кермо перебуває в руках наших владних структур. Вони крутили те кермо в усі боки і створювалась ілюзія управління. Проте ніякого просування вперед не було, позаяк те кермо було без пасів.

Скажімо, у нас цілковито не було сформованої банківської системи. Так, ми мали філію всесоюзного банку, але це була лише філія, яка ніколи самостійно не працювала, тому й вклади населення в Ощадному банку України сумою 84 млрд крб. (\$150,5 млрд) осіли в Ощадбанку СРСР, а потім у Центробанку Російської Федерації й донині. А що вже казати про власну валюту. Крім того, потрібно було практично з нуля утворювати силові структури. Так, існували республіканські МВС і КДБ, але вони були повністю підпорядковані Москві. Ще одна проблема — кадрова. Чиновницький апарат у нас був. Але то були виконавці і аж ніяк не люди, здатні самостійно розробляти нагальні питання державотворення і втілювати в життя власні ідеї.

Цим частково пояснюються наші невдачі перших дев'яти років розбудови незалежної Української держави.

Внаслідок неефективних дій владних структур і провідних політичних сил Україна завершувала минуле століття з невтішними показниками. Темпи економічних реформ, розпочатих у 1994 р., виявилися незадовільними. На відміну від сусідньої Польщі, яка на рубежі 80–90-х років вдалася до шокової терапії і згодом досягла значних успіхів, Україна зазнала шоку без будь-якої терапії. За рівнем корупційності Україна разом з Росією в жовтні 2000 р. була названа дванадцятьма провідними банками, які домовилися про розробку практичних

заходів у боротьбі з відмиванням “брудних” грошей, одним із світових лідерів. Представник відомої “Transparency International”, яка бере участь у цій програмі, Франк Фогль зазначив, що “причинами такої плачевної фінансової ситуації у двох країнах є невинний процес економічних крахів, засилля корумпованих чиновників і постійне розкрадання національних багатств. Публічні установи цих країн не здатні працювати чесно, судочинство і громадські служби також нездорові. Тому переважають нелегальні методи діяльності, що веде до великомасштабних злиднів більшості населення цих країн”. За даними аналітиків “The Financial Times”, у 1999 р. українська “тіньова” економіка була “ймовірно, найбільшою такою економікою у світі і, за підрахунками багатьох експертів, дорівнювала 60 % загального ВВП”.

Наше зовнішньополітичне відомство, як і всі інші державні установи, також не було належно підготовлене до незалежності. Хоча Україна й була державою — засновницею Організації Об’єднаних Націй, своєї власної зовнішньої політики вона не мала, оскільки була частиною іншої держави, колоніальною частиною.

Міжнародна діяльність України в період 1944–1990 рр. була в основному зорієнтована на участь в ООН, роботі в інших міжнародних організаціях, що давало можливість інформувати світову громадськість про життя нашої країни. Ми були залучені до обговорення світових та регіональних міжнародних проблем, вносили власні пропозиції. Як держава-засновниця Україна брала участь у розробці Статуту ООН, формуванні її структур, органів та установ. Отже, Україну знали у світі з усіма її парадоксами і, хоч як це дивно, з повагою ставилися до неї.

На час прийняття Акта про незалежність я працював постійним пред-

ставником України в ООН. Акт був прийнятий пізно ввечері у суботу. Рано-вранці у неділю я вже сидів у себе в кабінеті. Навколо нікого немає. Тихо. В голові тільки одна думка: що я повинен зробити, аби увесь світ довідався, що Україна стала незалежною державою? Без зайвої метушні й галасу. Солідно, виважено.

Згодом окреслюється план невідкладних заходів.

Насамперед, необхідно повідомити Генерального секретаря ООН.

По-друге, вручити Генеральному секретареві офіційну ноту про те, що Україна проголосила незалежність, і, як це зазвичай робиться у таких випадках, попросити його поширити цю ноту як офіційний документ у Генеральній Асамблеї та Раді Безпеки.

По-третє, самому направити листа всім постійним представництвам країн — членів ООН.

І нарешті, провести пресову конференцію з цього питання.

Коли я написав цей план, я вирішив погодити його з міністром закордонних справ; цю посаду тоді обіймав Анатолій Зленко. Я зв’язався з ним по телефону і він порадив не поспішати з пресовою конференцією, позаяк у понеділок мало відбутися засідання Верховної Ради, на якому очікувалося прийняття дуже важливих рішень. Так воно і сталося: була заборонена діяльність комуністичної партії. Використання ООН мало дуже важливе значення для утвердження нашої незалежності. Це значною мірою обмежувало силові дії з боку Москви, яка аж ніяк не хотіла втрачати Україну, оскільки це означало кінець імперії під назвою СРСР. “Росія може існувати без України; Україна може існувати без Росії. Але Радянський Союз не може існувати без України. Він скінчився”, — коментував згодом здобуття незалежності Україною чільний представник держдепартаменту США. Ось чому треба було, щоб світ якомога швидше дізнався про цю подію. І цьому сприяло використання ООН. Завдяки низці наших заходів в Об’єднаних Націях Кремль уже не міг вдавати, що в Києві нічого не сталося.

Після референдуму 1 грудня 1991 р. почалося щось схоже на перегони з офіційного визнання України. Першими нову незалежну державу вже 2 грудня визнали Канада і Польща.

“Стрімке міжнародне визнання України наводить на думку, що іноземні уряди сприймають її всерйоз. Польща виграла східноєвропейські перегони з визнання, але Генеральне консульство Угорщини отримало маленький триумф — воно першим поміняло вівіску на своєму приміщенні й зараз офіційно зветься Угорською Амбасадою. Канада стала першою західною країною, яка підтвердила визнання...”, — змалював перебіг подій “The Economist”.

За цих обставин змушений був переглянути свою позицію президент США Джордж Буш-старший, який ще 1 серпня того ж року, виступаючи в Києві, застерігав українців: “Дехто вимагає від Сполучених Штатів зробити вибір між підтримкою президента Горбачова та по-незалежницьки налаштованих лідерів на теренах СРСР. Я думаю, що це — неправильний вибір... Свобода — це не те саме, що незалежність. Американці не підтримуватимуть тих, хто намагатиметься замінити колишню тиранію місцевим деспотизмом. Вони не допомагатимуть тим, хто збуджуватиме самовбивчий націоналізм, що ґрунтується на етнічній ненависті”.

Та не минуло й півроку, як Джордж Буш вимушений був визнати “самовбивчу” незалежність України. У своєму виступі на телебаченні й у письмовій заяві від 25 грудня 1991 р. він, висловивши задоволення з приводу запевнень керівництва колишніх радянських республік у бажанні забезпечити ядерну безпеку, розвиток вільного ринку й демократії, заявив про готовність США встановити дипломатичні відносини з новими незалежними державами, в тому числі з Україною.

“Помічники Буша були занепокоєні тим, що деякі із союзників, особливо Німеччина й Канада, можуть поквартитися визнати Україну і тим самим він матиме вигляд не лідера, а того, що пасе задніх”, — писав із

цього приводу авторитетний тижневик “Time”.

До кінця 1991 р. незалежну Україну визнали 73 країни. Це була перемога. Але водночас це був лише початок тернистого шляху під назвою “незалежна зовнішня політика”. Треба було насамперед усвідомити, хто ми такі? Де наше місце у світі? Куди прямувати далі? Чи стати одним із стовпів Співдружності Незалежних Держав, чи повернутися до Європи, до якої ми історично належимо?

З новою силою в суспільстві спалахнула суперечка: на Схід чи на Захід? При цьому, як правило, судження мали категоричний характер: або “Навіки разом” в дусі радянської пропаганди, або “Тетя від Москви”, як це пропонував у 20-ті роки полум'яний патріот Микола Хвильовий.

Геополітичні реалії такі, що протягом осяжної історичної ретроспективи й перспективи неодмінною зовнішньополітичною константою України була й буде Росія. Тільки спільний сухопутний кордон з нею становить 1576 км. Що ж стосується параметрів спільного історико-економічного простору, то їх перелічити взагалі неможливо; відомий лише хронологічний вимір — три з половиною століття. Росіяни також усвідомлюють, що Україна не може не бути їхньою зовнішньополітичною константою, позаяк без дружніх стосунків з нею їм доведеться торувати кружні шляхи до Європи. Справа тільки в тому, на яких засадах будувати наші взаємини. Чи повернутися до звичних для Москви відносин “сюзерен — васал”, чи облишити середньовічну термінологію й будувати взаємовигідні стосунки згідно із загальноприйнятими у сучасному міжнародному праві нормами?

Незалежна Україна неодноразово демонструвала свою готовність розвивати співробітництво із сусідньою державою на цивілізованих засадах. Принаймні вона ніколи не висувала до Росії ніяких територіальних претензій, хоча й могла би це зробити з огляду на, м'яко кажучи, спірний кордон між двома радянськими республі-

ками, проведений центральними інституціями у 20-ті роки минулого століття.

Натомість Москва відразу ж узяла у стосунках з Києвом звичну для себе імперську ноту. Досить згадати, що вже 2 грудня 1991 р. тодішній радянський прем'єр Іван Силаєв у своєму інтерв'ю, опублікованому французькою газетою “Фігаро”, недвозначно заявив: якщо Україна стане незалежною, мають бути переглянуті її кордони з Росією, оскільки “ніяких кордонів між ними ніколи не існувало”.

Зауважимо також, що Москва досі не денонсувала постанову парламенту Росії про скасування рішення щодо передачі Криму Україні у 1954 р. (1992 р.) і про статус міста Севастополя (1993 р.), закон “Про припинення розподілу Чорноморського флоту”, прийнятий Держдумою Російської Федерації у 1996 р., та рішення про російський статус Севастополя, схвалені обома палатами Федеральних Зборів наприкінці того ж року. Велими показово, що під час обговорення і прийняття тих рішень тодішній міністр закордонних справ Росії Євген Примаков зробив заяву про те, що кордони нових країн — колишніх радянських республік — не фіксуються Гельсінським актом (“Известия”, 17.12.96), що, по суті, заклало ідеологічний фундамент для наступного перегляду кордонів на пострадянському просторі.

Події останніх двох років дають підстави для певних роздумів щодо поступового повернення Росії на позиції сили стосовно сусідів. Зокрема, в січні 2000 р. було оприлюднено нову Концепцію національної безпеки Росії, яку можна схарактеризувати як наступальну зовнішньополітичну доктрину.

Особлива увага в ній приділяється країнам СНД. Якщо в попередньому аналогічному документі як загроза національній безпеці Росії кваліфікувалася “загроза виникнення або загострення в державах — учасниках Співдружності Незалежних Держав політичних, етнічних, економічних

криз, здатних загальмувати чи зруйнувати процес інтеграції”, то у нинішній концепції йдеться вже про “виникнення та ескалацію конфліктів поблизу державного кордону Російської Федерації та зовнішніх кордонів держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав”. Як пряма загроза Росії розглядається “послаблення інтеграційних процесів” в СНД. А одним з основних завдань Російської Федерації у прикордонній сфері проголошується “здійснення колективних заходів для забезпечення безпеки прикордонного простору держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав”. Таким чином, Росія включила в безпосередню зону своєї безпеки всю територію СНД, навіть не питаючи згоди на це її членів.

Крім Росії прагнули “відновити історичну справедливість” агресивні політичні кола Румунії. Протягом 1995–1997 рр., коли готувався українсько-румунський договір, у парламенті Румунії нерідко лунали вимоги повернути загарбані Сталіним внаслідок пакту Молотова — Ріббентропа землі. Та хоч би якими методами діяв “вождь народів”, він повернув Україні землі, заселені українцями. Щоправда, після підписання українсько-румунського договору розмови про “повернення” Північної Буковини й Бессарабії вщухли. Позитивні зміни на румунському напрямі очевидні. Не виключено, що Румунія разом із Болгарією та Польщею приєднається до міждержавного об'єднання ГУУАМ. Ми можемо тільки вітати такий розвиток подій.

Економічний та морально-політичний тиск на сусідів Москва здійснювала постійно з часів розпаду СРСР. Росія постійно підвищувала ціни на енергоносії, завдаючи тим самим нищівних ударів по економіці України. При цьому російських урядовців зовсім не обходив той факт, що значна частина грошей, заборгованих Україною за енергоносії, осіла в кишенях російських підприємців. Це — добре відомі факти, вони не раз висвітлювалися в російській і зарубіжній пресі. Та незважаючи на це Росія вимагала

від українських державних структур розрахуватися за борги приватних підприємців, у тому числі, як це впливає з публікацій неупередженої й добре поінформованої преси, — і власних! Водночас московська влада заплющила очі на те, що всупереч українсько-російській угоді про впорядкування поставок газу від 22 грудня 2000 р., вже 16 січня 2000 р. приватна компанія “Ітера” припинила ті самі поставки. Крім того, на Україну постійно тиснули, погрожуючи їй збудувати газову трубу в обхід її території.

Зрозуміло, що такі дії Росії погіршують перспективу налагодження географічно та історично зумовленого взаємовигідного співробітництва. За таких умов Україна, навіть якби вона цього і не хотіла, просто вимушена повернутися на свій природний, століттями торований шлях — до Європи.

У чинному основоположному Законі “Про основні напрями зовнішньої політики України”, ухваленому Верховною Радою України 2 липня 1993 р., пріоритети міжнародної політики визначено так:

1. Розвиток двосторонніх міждержавних відносин.
2. Розширення участі в європейському регіональному співробітництві.
3. Співробітництво в рамках Співдружності Незалежних Держав.
4. Членство в ООН та інших універсальних міжнародних організаціях.

Отже, європейський напрям вважається одним з основних пріоритетів зовнішньої політики. При тому наголошується, що “Україна нарощуватиме рівень своєї участі в Раді Північноатлантичного співробітництва та Північноатлантичній асамблеї”. “Перспективною метою української зовнішньої політики є членство України в європейських співтовариствах, а також інших західноєвропейських або загальноєвропейських структурах”, — наголошується в Законі.

За час, що минув від дня прийняття цього Закону, Україна реалізувала кілька його важливих положень. У 1995 р. вона стала членом Ради Європи. У 1997 р. було укладено Хартію

про особливі відносини між Організацією Північноатлантичного Договору та Україною. Наприкінці 1999 р. на Гельсінському саміті ЄС було прийнято Спільну Стратегію ЄС щодо України. Підхід ЄС до України, оприлюднений у Гельсінкі, має незаперечне значення для подальшого розвитку подій як безпосередньо в Україні, так і в Європі загалом. Параграф 56 Висновків Президентства Фінляндії визначає: “Європейська Рада прийняла рішення стосовно Спільної Стратегії Європейського Союзу щодо України. Приймаючи цей документ, ЄР підкреслює важливість, яку вона надає появі демократичної, стабільної, відкритої та економічно успішної України як вагомому фактору у новій Європі. Спільна Стратегія бере до уваги європейські наміри України та її проєвропейський вибір”. Ці події й документи слід розглядати як досягнення української дипломатії, її надбання на шляху до Європи.

Особливе значення для України має участь у програмі “Партнерство заради миру”, членом якої вона стала першою з країн СНД у 1994 р. Відтоді в рамках цієї програми Україна взяла безпосередню участь у військових навчаннях, у тому числі й на її території. Такий перебіг подій викликав неабияку критику російських ЗМІ. Нашій країні інкримінують і заходження з дружнім візитом до Севастополя двох військових кораблів Великої Британії, і проведення щорічних маневрів ВМС України та ВМС США “Сі бріз”, і навчання на Яворівському полігоні з участю військових з кількох країн. На думку близької до правлячих кіл преси, у такий спосіб “Київ порушує статті “Великого договору” з Москвою (“Независимая газета”, 4 грудня 1999 р.). А хіба Росія не підписувала з НАТО документа, аналогічного тому, що його уклала Україна, до того ж на кілька днів пізніше від своєї північної сусідки? Хіба в російські порти не заходять з дружніми візитами військові кораблі країн Північноатлантичного альянсу? Хіба Росія не проводить спільних маневрів з участю представників інших країн?

Нагадаю, що Москва уклала Основоположний Акт НАТО — Росія 27 травня 1997 р. — за два дні до того, як аналогічний документ з Північноатлантичним альянсом підписав Київ. І якщо в Хартії про *особливі відносини* між Організацією Північноатлантичного Договору та Україною йшлося саме про особливі відносини, російсько-натовський документ передбачав “розвиток на базі спільних інтересів, взаємності та прозорості міцного, стабільного та стійкого партнерства” (*strong, stable and enduring partnership*). Тобто йшлося про більш високий ступінь співробітництва.

Згідно з даними порівняльної таблиці, яку надає програма *Analyst* Британської енциклопедії-2000 щодо військових аспектів двох країн — Росії та України, Росія витрачає на мілітарні потреби 11,4 % свого ВВП; Україна — 2,9 % (середньосвітова цифра — 3 %). У розрахунках на душу населення це відповідно \$513 і \$70. І при тому росіяни висловлюють занепокоєння з приводу нашого прагнення інтегруватися до міжнародних систем безпеки!

Чи не настав час і нам, подолавши комплекс “меншого брата”, подбати про піднесення стосунків з НАТО на новий щабель — на рівень стратегічного партнерства, як вчинила Росія три роки тому. Хоча мова про вступ до Північноатлантичного альянсу зараз не йде. Ми поки що не маємо відповідного економічного рівня. Втім, хто б міг подумати про ймовірність вступу до НАТО, скажімо, Польщі у 1990 р. в момент гострої економічної кризи? Проте наша західна сусідка, яка тоді перебувала в стані, аналогічному нашому нинішньому, довела, що кризу можна подолати і тим самим створити умови для зміцнення власної безпеки через інтеграцію у євроатлантичну структуру. Народний Рух України вважає, що вже нині Україна повинна подати заяву про вступ до НАТО.

Для зовнішньої політики незалежної України були характерні певні маневри між Сходом і Заходом. Слушно зауважив у своєму виступі на спіль-

ному засіданні Німецько-Українського форуму та Німецького товариства 16 січня 2001 р. міністр закордонних справ Анатолій Зленко, що дилема “Схід — Захід” не нова для України, вона не виникла з проголошенням незалежності в 1991 р. Існування на межі культур і цивілізацій було історичною долею України, яка здебільшого приносила сумні та гіркі уроки. Зазначивши, що Україна — держава європейська за культурою та історією, Анатолій Зленко на перше місце серед українських зовнішньополітичних пріоритетів поставив Європейський Союз. При тому нинішній міністр згадав пророчу думку першого міністра закордонних справ Української Народної Республіки О. Шульгіна, який ще в 1934 р. писав: “Україна, коли стане вільною, мусить увійти до складу Європейського Союзу, оскільки він буде існувати”.

Так, ми — європейці. Наш історичний шлях пролягає разом з Європою. І доленосне завдання сучасних поколінь полягає в тому, щоб повернутися до наших європейських витоків.

Легко говорити — важко справу робити. Тоталітарний радянський режим з його найзбитковішою у світі економікою спрямував трудові і наукові ресурси держави не на вдосконалення традиційних, перевірених віками стратегій господарювання, а на примарні гігантські плани перебудови природи, промисловості та сільського господарства, від чого і перше, і друге, й третє зазнало краху. Система завалилася, залишивши по собі і в природі, і в суспільстві руїни.

Ці руїни і далі розвалюються, екологічна ситуація щороку погіршується. Процеси деградації доквілля в Україні мають характер національного лиха. Теперішні покоління українців відчули на собі все — від хімії до радіації, всюди хвороби, стреси. Стихійні лиха, аварії на виробництві, отруєння й епідемії в Україні стали

звичними в інформаційних повідомленнях. Екологічний стан нашої держави визнано найгіршим у Європі.

Соціально-економічна криза в Україні відсунула на другий план вирішення проблем екології. Причиною погіршення стану здоров'я наших людей, зменшення народжуваності та збільшення смертності є не так низький рівень матеріального забезпечення, як критичний стан екології на наших теренах. Економічна й соціальна політика держави неодмінно має включати забезпечення чистого й безпечного довкілля. Адже життєвим правом людини є право на чисте довкілля.

Найбільшою загрозою для України є радіоактивне забруднення. Атомні електростанції, нароблюючи величезну кількість радіоактивних відходів, спровокували підвищення щільності радіації і посилення радіаційних процесів. Радіорозпад триває, значна кількість ізотопів, що вважалися стабільними, трансформувались на радіоактивні, з'явилися сотні нових радіонуклідів. Для живого організму ця набута радіація виявилася несподіваною. Усе живе не виробило до неї захисних функцій. З кожним роком ситуація погіршується і це потребує особливої уваги і дій держави.

15 грудня 2000 р. в історії українського народу було перегорнуто ще одну трагічну сторінку — закрито Чорнобильську атомну електростанцію, яка принесла величезне лихо українському народові, та й не тільки українському. Адже долею Чорнобиля занепокоєні усі європейські народи.

Президент України Леонід Кучма взяв на себе відповідальність і оголосив про закриття Чорнобильської атомної електростанції. З боку Президента це мужнє рішення і я вітаю його, воно в інтересах безпеки українського народу, тобто в наших власних інтересах.

Я категорично відкидаю думку, яка активно поширюється через засоби масової інформації, про те, що Україна закриває ЧАЕС під тиском і на вимогу Заходу, насамперед “великої сімки” і Європейського Союзу. Це рішення,

повторюю, було прийнято в інтересах нашої власної безпеки. Водночас Президент України врахував і позицію Заходу, керуючись принципом безпека одного — безпека для всіх.

Тому немає сумніву в тому, що Захід, зокрема країни — члени “великої сімки” і ЄС, повинні надати фінансову допомогу у справі не тільки закриття ЧАЕС, а й у завершенні будівництва Рівненської та Хмельницької атомних станцій як компенсуючих потужностей.

Усі установи в Україні, причетні до чорнобильської справи, — міністерства, відомства, адміністрації — повинні взяти на облік кожному сім'ю, яка втрачає роботу, і за погодженням з нею вирішити її майбутню долю.

Ми повинні зробити все, щоб зняти соціальну напругу у зв'язку із закриттям ЧАЕС.

З огляду на високу потенційну небезпеку атомних станцій ми повинні стовідсотково бути впевнені, що на державному рівні вжито вичерпних заходів, спрямованих на унеможливлення серйозних інцидентів на всіх існуючих в Україні ядерних установках. Питання щодо цієї проблеми фракція Народного Руху України поставила перед урядом на парламентських слуханнях стосовно закриття Чорнобильської АЕС. Суть відповіді Міністерства палива та енергетики полягає в тому, що існуюча система контролю за експлуатацію АЕС забезпечує їхню безпеку, проте “програма підвищення безпеки не реалізується в повному обсязі внаслідок нестачі коштів”. Прикро, але це означає, що фактично безпека не гарантується.

Сьогодні, відмовившись від тоталітаризму, Україна зробила свій вибір. Але коли ми говоримо: “Світ прощається з Чорнобилем” — це не означає прощання з чорнобильськими проблемами.

Другим нищівником довкілля, а отже, і ворогом здоров'я людини стала гідромеліорація, гідробудівництво та інші водні перебудови, що реалізувалися всупереч законам природи, позбавили українців природної питної води. Було знищено або порушено

унікальну українську екосистему з її потужними можливостями самоочищення, формування питної води, нейтралізації всіляких стоків і забруднень. Значною мірою підірвано українське тваринництво, що історично розвивалося на обширних заплавних землях. Адже заплави не тільки виконували надважливі біосферні функції, а й слугували джерелом найбільш дешевих і високоякісних кормів.

У результаті тривалої масштабної експлуатації земельних ресурсів, нерациональної системи землеробства, антинаукового природокористування екологічна ситуація в сільськогосподарстві стала критичною. Велика розораність ґрунтів (55,1 % усієї території України), надмірне хімічне та механічне навантаження на землю у поєднанні з недбайливим ставленням до неї та безгосподарністю призвели до значного зниження продуктивності земельних ресурсів.

Степова Україна завжди славилася виведеними тут посухостійкими (що не потребують поливання) сортами твердих пшениць, ячменю, тут розводилися спеціальні породи овець. До появи гідробудівників проблеми “дефіциту води” на півдні України не існувало. Врожаї були великі.

Фракція Народного Руху України працює над необхідною нормативною базою для забезпечення дії Указу Президента “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки”. На розгляд парламенту подано пакет законопроектів щодо іпотечного кредитування у сільському господарстві (про реєстрацію нерухомості, про заставу (іпотеку) нерухомості, про земельний (іпотечний) банк, про Аграрну палату України; для розвитку інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції: про складські свідоцтва, в тому числі на зерно, та ін.).

Основна мета впровадження аграрної реформи — створити сприятливі умови і надати державну підтримку доброму господареві ефективно працювати на землі. Для цього необхідні такі заходи:

1. Реформування колективних сільськогосподарських підприємств на засадах приватної власності на землю та майно.

2. Підтримка розвитку особистих підсобних господарств громадян та селянських (фермерських) господарств, приватних (приватно-орендних) підприємств, сільськогосподарських кооперативів, господарських товариств з широким використанням орендних відносин.

3. Забезпечення протягом 2001–2002 рр. усім бажаючим власникам сертифікатів на право на земельну частку (пай) видачі державних актів на право приватної власності на землю.

4. Участь на конкурсних засадах сільськогосподарських підприємств, створених на основі приватної власності на землю і майно, у виконанні державних програм, які фінансуються за рахунок бюджетних коштів.

5. Прискорення формування необхідної інфраструктури аграрного ринку.

Народний Рух України як ініціатор і один з розробників програми реформування агропромислового комплексу створив у кожному регіоні України громадську організацію на підтримку реформ в АПК, які надають відповідну юридичну та консультативну допомогу населенню.

Природозберігаюче раціональне господарювання на землі є однією з умов забезпечення чистого довкілля.

Потрібно знизити вплив діяльності людини на біосферу до рівня, дозволеного природними законами. З такими намірами людство вступає у третє тисячоліття.

Ситуація в Україні почала змінюватися на краще на початку 2000 р., коли право- та лівоцентристські політичні сили дійшли згоди про утворення парламентської більшості і відсторонили від керівництва Верховною Радою України комуністів. Взаємодія парламенту з урядом та Президентом набрала реальних обрисів.

Політичні зміни багато в чому зумовили зростання економічних показників у 2000 р. Найвагомішими можна вважати збільшення валового внутрішнього продукту (ВВП) більш ніж на 5 %, промислового виробництва — на 12–13 %, сільськогосподарського виробництва — на 2,5 %.

Іншими важливими досягненнями України в переломному 2000 р. стало зменшення зовнішнього боргу протягом семи перших місяців на \$1,954 млрд, або на 15,7 % (до \$10,483 млрд), а також збільшення обсягів зовнішньої торгівлі товарами України у січні — вересні порівняно з відповідним періодом попереднього року на 22,6 % (до \$20,2 млрд).

Позитивні зрушення в економіці України були визнані й авторитетними міжнародними організаціями. Зокрема, за підрахунками Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР), зростання виробництва в Україні в першому півріччі 2000 р. становить 10 %. За даними ЄБРР, прямі іноземні інвестиції в Україну у 2000 р. становитимуть \$750 млн проти \$489 млн у 1999 р.

У свою чергу, Рада міністрів Європейського Союзу 10 жовтня 2000 р. визнала Україну як країну з ринковою економікою. Це має значно поліпшити позиції країни на ринках ЄС, особливо стосовно розгляду антидемпінгових справ.

На жаль, ці показники не відчули українські громадяни, які не мають достатньої соціальної захищеності з боку держави. Влада не впоралася із реформою соціальної системи, але це не знімає з нас відповідальності за існування бідності в Україні.

Сьогодні ситуація виглядає так. Ми маємо чудові закони, котрі гарантують соціальний захист на рівні таких країн, як Швеція, Канада, але на покриття зобов'язань за соціальними виплатами державі може не вистачити всього валового внутрішнього продукту.

Крім історичних передумов є ще багато сучасних проблем, що впливають на соціальний сектор. Так, неспроможність підприємств платити заробітну плату своїм працівникам призводить до заборгованості зі сплати внесків у соціальні фонди. Неврегульована податкова система, зокрема шкала оподаткування прибутку фізичних осіб, стимулює тіньову зайнятість і відповідно сплату соціальних внесків не з реальної заробітної плати.

Основними ж елементами соціальної реформи є реформа системи оплати праці, пенсійна реформа, реформа системи надання соціальних послуг.

Для того щоб громадяни мали спроможність заощаджувати кошти на соціальні потреби і щоб ці кошти відповідали цінам, необхідно підвищити рівень оплати праці та пенсій. Це питання номер один на наступні роки. Незважаючи на кризову ситуацію в економіці, держава повинна спрямувати зусилля на вирішення фінансових зобов'язань перед своїми громадянами, у тому числі на компенсацію втрачених заощаджень і вкладів.

Усі заощадження, вкладені до Ощадного банку, інших банків та небанківських фінансових установ після 1 січня 1992 р., мають бути проіндексовані згідно з рівнем інфляції й компенсовані ошуканим громадянам у грошовій формі. В окремих випадках, за бажанням вкладників, — акціями підприємств чи майновими акціями правонаступників банківських і трастових установ. Такі норми закладено у законопроекті, поданому мною на розгляд Верховної Ради.

Пріоритетом своєї соціальної політики Народний Рух України визначив охорону дитинства. Адже демографічна ситуація в державі надто критична: 40 % дітей проживають на екологічно забруднених територіях, тільки 25 % дітей вважаються практично здоровими. Сирітство при живих батьках стало кричущим соціальним явищем, як і жебракування дітей. Якщо не вжити заходів для забезпечення потреб дитинства, то через де-

сять років Україна може вийти за межі демографічних стандартів і стати нацією старих — 5 млн дітей на 20 млн пенсіонерів.

Як фінансово забезпечити дію Закону “Про охорону дитинства в Україні” та дію нової редакції поданого мною законопроекту “Про державну допомогу сім’ям з дітьми”? Як забезпечити нормальне функціонування сільських шкіл і якісний рівень шкільної освіти в Україні?

На жаль, ні велике бажання, ні наявність нормативної бази та грандіозних програм і благодійних акцій не дадуть позитивного результату без реальних коштів у державному бюджеті, головним засобом формування якого є податкова система.

Ми вважаємо, що першим реальним кроком на шляху структурних реформ в економіці має стати зміна податкової системи. Без цього годі й думати про соціальні гарантії держави перед громадянами.

Хоч Верховна Рада і прийняла Податковий кодекс у першому читанні ще у минулому тисячолітті, надто багато “шкурних” інтересів переплелось і загальмувало подальший процес. Цей факт ще раз доводить, що державницький інтерес, на якому беззаперечно стоїть Народний Рух України, не може ще перемогти отой “шкурницький” на всіх рівнях влади.

Податкову систему ми бачимо як систему стимулюючу і дисциплінуючу. За розрахунками економістів, сьогодні податки сплачує лише половина української економіки, хоча кількість контролюючої адміністрації у державі відповідно до кількості населення — найбільша у світі.

Структура податкових ставок не сприяє ефективному використанню наявних ресурсів, економічному зростанню й поживленню ринку. З одного боку — економіка вкрай виснажена і потребує фінансів для свого відродження, причому в новій іпостасі: із

сучасними технологіями, конкурентоспроможним товаром, високими заробітними платами. З іншого боку — соціальна система і бюджетна сфера, яка фінансується за рахунок податків, просто жебракують.

Традиції сплати податків як обов’язку кожного в Україні ще не склалися. Незважаючи на десятки податків, реальні надходження до державної казни залежать від того, як економічна діяльність переходить із легального до нелегального сектору економіки, як працює виробництво і фінансова система.

В умовах зростання корупції найбільший податковий тягар лягає на плечі тих, хто залишається в легальному секторі. При цьому зусилля, спрямовані на забезпечення надходжень згідно із запланованими показниками, із застосуванням практики жорсткого адміністративного тиску, що нерідко межує зі зловживаннями, призводять до того, що господарські суб’єкти змушені переходити у тіньовий сектор.

До великої кількості податків та податкових зборів слід додати мінливе податкове законодавство та неврегульований механізм контролю за дотриманням податкового законодавства. Тоді як великі підприємства часто мають лобі в уряді та парламенті і можуть скористатися своїми зв’язками для того, щоб уникнути податків, малі і середні підприємці поставлені в умови непосильного податкового тиску, що перешкоджає становленню сильного, конкурентного та легального приватного сектору.

Серйозні податкові зміни, зниження податкового тиску та впорядкування і стабільність податкової системи вкрай необхідні. Без цього неможливо скласти збалансований реальний бюджет, забезпечити соціальні виплати, виплати зарплат, не кажучи вже про підвищення їх рівня.

Податок на нарахування заробітної плати надто високий. З кожної виплаченої гривні зарплати відраховується майже половина. Чи буде в таких умовах зарплата виплачуватися легально? Безумовно, ні.

Реформа податкової системи неохідна для того, щоб в Україну прийшли великі світові інвестори, щоб наші підприємства отримали кошти на розвиток, створювали нові робочі місця, щоб та частина економіки, яка сьогодні не сплачує податків, — сплачувала їх.

Фракція Народного Руху України проаналізувала дію Закону України “Про економічний експеримент щодо стабілізації роботи підприємств легкої та деревообробної промисловості Чернівецької області”.

До переліку питань, включених на розгляд Верховної Ради, внесено законопроект від депутатів фракції Народного Руху України “Про умови розвитку вітчизняної легкої та деревообробної промисловості”, який передбачає поширення засад чернівецького економічного експерименту на всі підприємства легкої та деревообробної промисловості.

Серед інших засад, що сприяють зростанню виробництва та інших соціальних і економічних показників, законопроект передбачає запровадження єдиного податку з обсягу продажу продукції (робіт, послуг) та інших доходів замість шести податків і зборів, передбачених чинним законодавством (податок на додану вартість, податок на прибуток підприємств, податок (плата) за землю, комунальний податок, податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, збір за спеціальне використання природних ресурсів, за винятком плати за відпуск на пні деревини лісових порід). Порядок сплати і ставки інших передбачених чинним законодавством податків і зборів залишаються без змін.

Ставки оподаткування для операцій на митній території України та експорту встановлено відповідно 8 і 2,5 відсотка.

Про економічну доцільність запровадження передбачених цим проектом заходів свідчать результати роботи підприємств — учасників чернівецького експерименту.

Єдиний податок — простий у нарахуванні та справлянні, взаємовигід-

ний для платника і держави: більше заробив — більше віддав. Протягом півтора року дії експерименту поліпшилися фінансово-економічні та соціальні показники, зросли надходження до бюджетів. Прозорість бази нарахування унеможлиблює ухилення від сплати податку, значно спрощує його адміністрування, скорочує видатки на утримання контролюючих органів, виключає відволікання обігових коштів на сплату донарахованих при перевірках штрафних санкцій.

Ми стоїмо на шляху усунення торгових бар'єрів, вступу до Світової організації торгівлі, тож виробництво товарів, щодо яких Україна матиме переваги перед конкурентами, стає життєво необхідним для економіки держави.

Дії всіх гілок влади макроекономічного характеру мають сприяти позитивним процесам на мікрорівні. Виробнича система держави має опиратися на власну сировинну базу та орієнтуватися на людину, на споживача і його соціально-культурні потреби.

Виробництво товарів широкого вжитку має бути звільнене від здириницького податку на додану вартість. Цей податок повністю лягає на домашні господарства, гальмує виробництво і торгівлю через дороговизну товарів, сприяє ввезенню імпорту сумнівної якості.

Недостатньо проголосити: “Купуймо українське!” Необхідно забезпечити для цього економічні передумови.

Без міцного банківського сектору, який був би посередником у процесі мобілізації заощаджень та капіталу і наданні кредитів на комерційних умовах підприємствам, які використали б їх належним чином, українське промислове виробництво і агропромисловий комплекс надалі страждатимуть через брак обігових коштів, і вся економічна система буде охоплена кризою неплатежів і загальною стагнацією. Така ситуація стримує процес

капіталовкладень у новітні технології, які необхідні для виробництва високоякісної продукції, що могла б витримати конкуренцію з імпортними товарами на вітчизняних ринках і була б конкурентоспроможною на міжнародних ринках.

Певний обсяг необхідного капіталу може і має надійти з-за кордону у вигляді позик, портфельних інвестицій та прямих іноземних інвестицій. Звичайно, ці кошти повинні бути використані раціонально, тобто їх необхідно спрямовувати у галузі, які є стратегічними для держави, виробляють конкурентоспроможну продукцію і мають ринки збуту.

Після впровадження національної валюти були надії на стабілізацію фінансової системи держави. Але надії не оправдалися. Гроші міжнародних фінансових установ українськими урядами були приречені на фінансування адміністративних заходів і неефективних підприємств, нарощення адміністративних органів і погашення кредиторських заборгованостей окремих позичальників, наближених до влади, під гарантію уряду. Високі ставки рефінансування під час продажу урядом облігацій допомогли залучити додаткові “гарячі” спекулятивні ресурси, але вони ж і спровокували відплив капіталу від виробництва і дестабілізацію національної валюти. Міжнародні кредитори нічим не ризикували. Ризикував український уряд. Ризикували також іноземні інвестори, які мали намір вкласти свої гроші у перспективне виробництво. Вони зіткнулися з хабарництвом чиновників, з розкраданням вкладених у виробництво коштів, з нестабільним законодавством. Вітчизняні банки позбавлені прибуткових механізмів кредитування, багато банків були вимушені купувати надмірну кількість облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). Тривале існування високих реальних відсоткових ставок сприяло збільшенню кількості безнадійних боргів. Національному банку України не лишається нічого іншого, як обмежувати банківську діяльність в інтересах макроекономічної стабільності, хоч і з

подальшими негативними наслідками для рентабельності банків.

Однією з найважливіших умов зростання та стабілізації економіки є зменшення споживання енергоносіїв та їх диверсифікація. Насамперед це стосується природного газу.

Протягом усіх років незалежності українську економіку тіпає від проблем забезпечення енергоносіями. Ми як присасилися до однієї труби, так і продовжували її смоктати протягом усіх років.

Безумовно, є певна спокуса в цьому, оскільки ми купуємо газ у Росії в кредит, дотепер остаточно не визначивши і не сплативши борги. Неврегульованість розрахунків за поставки і транспортування газу ускладнює переговорний процес з Росією.

Ще на початку 90-х років було підписано угоду з Іраном про поставки нафти. Але жодної тонни нафти з Ірану ми не отримали. Логіка чиновницької безвідповідальності виглядає так: брати газ з Росії зручніше — за нього можна не платити і його можна вкрати.

Натомість експерименти в енергетиці продовжуються протягом багатьох років. З приходом нових урядів, зі створенням нових національних корпорацій повноваження передаються з одних рук до інших. Споживання енергоносіїв збільшується, відповідальних — немає.

Виробництво електроенергії в Україні надзвичайно витратне, а виробництво у промисловості, сільському господарстві, транспорті надто енергомістке. Найбільше електроенергії споживають нафтогазова, вугільна галузі, чорна та кольорова металургія, що є наслідком насамперед застарілих технологій.

Ми продовжуємо замикатися на газі, мазуті, накручуючи борги, хоча найефективнішим паливом для нас є все ж таки вугілля, навіть імпортоване. Дотації у вугільну промисловість

мали б стимулювати виробництво, підвищувати якість вугілля. Цього не сталося в результаті безгосподарності, безвідповідальності, байдужості за долю української економіки у гонитві за великими грошима.

Сьогодні наша енергетика продовжує жити на технічних резервах, успадкованих від радянської економіки. Уряд повинен максимально вкладати ресурси на технологічне переоснащення теплоелектростанцій, впровадження енергозберігаючих технологій, безпеку ядерних реакторів, жорстко обліковувати споживання енергоносіїв і домагатися постійного зменшення обсягів їх використання.

Енергетична незалежність держави забезпечується насамперед виробництвом дешевої електроенергії, що можливо шляхом введення сучасних генеруючих установок.

Фракція Народного Руху України підтримала наукові та аналітичні кола в Україні, які наполягають на доцільності збільшення маневрових потужностей електроенергетичної системи не за рахунок штучних високозатратних гідросистем, а за рахунок технологічного вдосконалення теплових електростанцій. За допомогою системи газотурбінних генераторів науково-виробничого підприємства “Машпроект” (м. Миколаїв), виробничого об’єднання “Зоря” протягом стислого терміну можна впровадити високоманеврені новітні технології, здешевити виробництво електроенергії, зменшити техногенний вплив на довкілля.

Я неодноразово наголошував про необхідність добудови парогазової станції в селищі Каборга Миколаївської області, яку будує підприємство “Машпроект”. Уряд не в змозі виділити коштів для завершення будівництва, яке вирішило б більшу частину проблем тепло- і електрозабезпечення як регіону, так і енергетичної системи загалом. Іноземні замовники вже готові купувати ці агрегати. Це дасть колосальні економічні вигоди, а ми не можемо знайти 12 млн грн, щоб добудувати пілотний проект. Уряд, у принципі, не заперечує, але постанова

Кабінету Міністрів з цього питання застрягла в міністерських кабінетах і вирішення питання, як звично, затягується.

Можна стверджувати, що завдяки розробкам миколаївських учених та конструкторів Україна входить до першої п’ятірки держав, які здатні забезпечити виробництво газотурбінних установок. Проте їх фактичне застосування в Україні дорівнює нулю.

Світовий досвід вказує на зростаючу тенденцію попиту на газові турбіни для потреб енергетики. Важлива перспективна справа як для машинобудівників, так і для енергетиків втратила державну підтримку.

Ми наполягаємо на необхідності розробити програму розвитку енергетики на 20, 30, 50 років, враховуючи як зовнішні, так і внутрішні тенденції використання енергоресурсів. Через 20 років свій ресурс вироблять реактори АЕС в Україні. Яка подальша доля ядерної енергетики? В якому стані її безпека? В Україні досі не прийнято концепції розвитку ядерної галузі. Без довгострокової програми розвитку енергетики дії уряду матимуть характер пожежників, державні кошти йтимуть, умовно кажучи, в пісок, а надприбутки — в іноземні банки. Учасники енергетичного ринку повинні управляти і контролювати ситуацію. Поки що є закон, є державне підприємство “Енергоринок”, але немає чіткої збалансованої енергогалузі. Ці проблеми пов’язані з національною безпекою, економічною незалежністю.

Ми не можемо впливати на світові ціни на енергоносії. Тому маємо вибрати таку стратегію, щоб з меншими втратами вийти з нестабільної ситуації світових ринків енергоносіїв.

Чому в боротьбі за вплив на ринках енергоносіїв беруть безпосередню участь члени уряду, народні депутати? Такі явища не притаманні цивілізованим державам. Яка політична сила чи політична фігура зможе змінити ситуацію? Чи треба чекати всенародного вибуху або пустити країну жити за інстинктами самозбереження та самовиживання? Скільки ще люди

ділитимуть суспільство на олігархів і жебраків, втрачаючи віру у справедливість Української держави?

Розвиток демократії, вдосконалення правової системи, реформування судової системи, її дієздатність здатні унеможливити поширення корупції та протиправних дій.

Для досягнення більш-менш пристойного добробуту соціально активний громадянин України має вдаватися або до не зовсім легальної діяльності, або до пошуку праці і забезпечення фахового росту за межами своєї Батьківщини. Добробут, основною якою не стала сумлінна праця, зробився надбанням тих, хто використовує створені негаразди в державі на власну користь.

Всю історію людства справедливо можна інтерпретувати як історію боротьби за права людини.

Мені особисто за багато років дипломатичної роботи, в тому числі у системі ООН, де випала честь бути Президентом 52-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, і тепер на посаді голови Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин Верховної Ради доводилося постійно працювати з міжнародними документами у галузі прав людини, захисту прав національних меншин і правового регулювання міжетнічних відносин.

Ми неодноразово констатували, що для забезпечення прав людини в Україні створено відповідну законодавчу і нормативну базу. Так, ще Декларація “Про державний суверенітет України”, прийнята 16 липня 1990 р., визначальною метою проголосила побудову в Україні правової держави, яка головним пріоритетом ставить права і свободи людини. У ній проголошено, що Україна як суб’єкт міжнародного спілкування визнає перевагу загальнолюдських цінностей перед партійно-класовими інтересами. Ці принципи положення стали у подальшому

основними підвалинами нової Конституції та законів незалежної України, слугують визначальними засадами її позиції при укладанні відповідних міжнародних договорів.

Як відомо, високу оцінку міжнародних експертів здобули законодавчі акти та практичні дії молодого Української держави у сфері забезпечення та гарантування прав національних меншин.

Через розгляд на засіданнях Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин проходять майже всі проекти законів з питань соціальної та гуманітарної політики на предмет аналізу їх відповідності основним вимогам національного та міжнародного законодавства у сфері забезпечення загальнолюдських прав і свобод.

Зрозуміло, члени Комітету — народні депутати України — у своїй повсякденній роботі враховують і той прикрий факт, що від декларування “людина має право...” до результату “людина реалізувала своє право...” пролягає довгий і часто нелегкий шлях. Так, в Україні, на жаль, існує суттєва різниця між проголошеними правами людини і їх реальним забезпеченням.

Складність ситуації зумовлена головним чином проблемами перехідного характеру та трансформаційними процесами у нашому суспільстві, яке потребує цілеспрямованого і тривалого реформування. Але люди не хочуть і не можуть чекати. Відтак, ми зобов’язані керуватися тим, що за будь-яких умов необхідно забезпечувати дотримання їхніх прав і свобод.

Одним з найвизначніших досягнень незалежної України є вступ до Ради Європи, підписання і ратифікація Європейської Конвенції з прав людини. Це означає, що кожний громадянин нашої держави може оскаржити будь-яке судові рішення у Європейському суді у Страсбурзі. І слід зазначити, що останнім часом у центрі нашої уваги перебувають питання імплементації міжнародного законодавства з проблем, які прямо чи опосередковано належать до компетенції Комітету.

Так, усі законопроекти, що стосувалися зобов'язань перед Радою Європи, проходили через Комітет і з розгляду більшості з них його рішення було основне. Істотним доробком Комітету є те, що на сьогодні Україна підписала всі міжнародно-правові документи відповідно до вимог Висновку Парламентської Асамблеї РЄ № 190 (1995 р.) і майже всі їх ратифікувала. Останнім часом ратифіковано відомий Протокол № 6 Європейської конвенції з прав людини стосовно скасування смертної кари.

На зламі тисячоліть завжди загострювалися політичні та суспільні процеси. Громадськість України сколихнула питання свободи слова, інформаційної безпеки та безпеки журналістів, незалежності засобів масової інформації.

Враховуючи, що свобода слова є однією зі складових прав людини, я як голова Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин, як голова Народного Руху і народний депутат України не можу не використати своїх можливостей для встановлення істини у справі журналіста Георгія Гонгадзе, загибелі В'ячеслава Чорновола та вгамування касетних скандалів, у яких Президент України і високі урядовці звинувачуються у злочинних діях.

Варто проаналізувати правову базу, можливо, доповнити її новими нормами чи законами.

Однозначно це потрясіння для держави має стати гірким уроком, а нам усім — великим застереженням у подальшому процесі державотворення.

Перебіг процесу державного будівництва в Україні неодноразово з'ясував складність утвердження демократії в умовах нестабільності, дискретності конституційно-правового розвитку, невирішеності низки концептуальних питань щодо самої мети та засобів здійснення державної влади за нових соціально-економічних і по-

літико-правових реалій. Передусім з'ясувалася нерациональність і неадекватність суспільним відносинам, що складаються, багатьох паліативних, тимчасових законодавчих рішень, які заздалегідь були розраховані на короткий термін дії і консервували невизначеність дій державної влади, перетворили законодавчу нестабільність на постійний фактор розвитку країни та її правової системи.

У цьому контексті прийняття Конституції України в 1996 р. не випадково почали пов'язувати з досягненням бажаної стабільності, визначеності пряму магістрального розвитку держави та суспільства і зрозумілості очікуваних перспектив їх еволюції, прогнозованості дій носіїв влади.

Від прийняття Конституції сплило чотири роки. Її прийняття підтвердило незворотність демократизації суспільства та української державності. Протягом цього часу унаочнилося й суттєве розходження між конституціями фактичною та юридичною. А прагнення запобігти остаточній девальвації головних конституційних здобутків спричинило прагнення оновити деякі положення Основного Закону. Особливо актуальною ця проблема стала у контексті президентських виборів 1999 р. Адже в ході їх українське суспільство відмовилося від тоталітаризму та від повернення до радянських часів.

Очевидно, саме в цьому контексті слід розцінювати конституційний референдум за народною ініціативою, що відбувся 16 квітня 2000 р. Одним з головних його наслідків є ймовірний перерозподіл державної влади та концентрація ключових владних повноважень довкола інституту президентства.

Установчий характер Основного Закону визначає, як відомо, обмеженість сфери безпосередньо правового регулювання на рівні багатьох важливих питань державного значення. Але така конституційна "скупість" об'єктивно зумовлює інтенсивний характер поточної законодавчої роботи для докладного вирішення проблем.

При цьому слід добре пам'ятати, що скупі рядки Конституції містять величезний зміст, який не лежить на поверхні тексту і до сенсу якого слід додумуватися шляхом докладного аналізу конституційних правоположень, спонукаючи тим самим до вдумливого засвоєння матеріалу, до відповідального та конструктивного підходу до будь-яких змін Основного Закону. Адже попри всі зміни Конституція має бути документом тривалої дії і забезпечувати оптимізацію взаємодії держави та суспільства. Така взаємодія можлива за умови формування громадянського суспільства, яке свідомо обирає свою владу.

Формування громадянського суспільства починається з набуттям національної ідеї, особистих свобод і економічного достатку, з довіри громадян до влади. Коли люди реально, на умовах життя відчують, що є політична воля влади дати українському народу бажане процвітання і ми вже стоїмо на шляху, а не шукаємо його, тоді є довіра, і суспільний загал стає надійним партнером влади у виконанні її програм.

Підйом в економіці дає підстави вважати 2000 переломним роком тисячоліть — переломним від рецесії до економічного зростання. Такий висновок впливає з наявності структурної компоненти зростання — збільшення темпів виробництва в галузях кінцевого споживання. Саме завдяки промислового підйому відбувається приріст у роздрібній торгівлі (9,8 %), у будівництві (5,6 %), у вантажному транспорті (3,8 %). Промислове зростання стало можливим завдяки відновленню оборотних ресурсів підприємств, освоєнню ними нових ринків збуту, збільшенню власних прибутків.

На жаль, структура джерел фінансових нагромаджень неконтрольована і незбалансована.

Рух непокоїть та обставина, що в Україні фактично не відбувається про-

цес нагромадження капіталу: капітал або втікає за кордон, або вкладається не у виробництво. Для повернення капіталу в Україну потрібно створити сприятливі умови: наявність твердої, стабільної національної грошової одиниці, низький рівень інфляції, ліберальну і стабільну податкову політику, незалежну судову систему.

На нашу думку, за час своєї діяльності Уряд Ющенка продемонстрував такі позитивні риси: ініціативність та самостійність дій, відповідальність і рішучість, відкритість і гласність політики, результативну взаємодію з парламентом, конкретні кроки в реформуванні пенсійної системи, позитивні зрушення в гуманітарній політиці, наступ на тіньовий капітал.

Якщо ці тенденції збережуться й набудуть сталого характеру, то на обрії постає перспектива українського економічного ренесансу і реалізації геоекономічного, геополітичного й інтелектуального потенціалу нашої Батьківщини, відродження культури та самобутності, повернення духовних скарбів їх творцям, про що мріяли українці, виборюючи державну незалежність протягом століть.

Досі найбільш вражаючими були німецьке та японське дива, коли розтрошені Другою світовою війною економіки постали з колін і посіли чільні позиції у світі. Але ці економічні дива стали можливими лише завдяки політичній стабільності й злагоді у суспільстві навколо національної ідеї. Якщо Україні вдасться досягти того самого, то її економічне диво просто неминуче.

В основу політики Народного Руху України покладена ідея побудови національної Української держави або ж української України. Ця ідея була визначальною для Руху від самого початку його створення, такою вона є й на сьогодні.

Незважаючи на втрату В'ячеслава Чорновола, ми зберегли партію. Ми ніколи не погоджувалися із спрощеною версією дорожньо-транспортної пригоди, за межі якої так і не вийшло слідство. Для цього є підстави. Адже на поставлені нами свого часу запи-

тання слідство так і не дало задовільної відповіді.

Незважаючи на розкол партії, кількість її членів та прихильників збільшилася. Сьогодні нас підтримують 4 % виборців. Створено блок Народного Руху України, партії “Реформи і порядок” та Конгресу українських націоналістів, який є відкритим для інших партій націонал-демократичного спрямування.

Народний Рух України своїми діями слугуватиме інтересам Української держави і її народу. Вірю, що з приходом третього тисячоліття в Україні запанує демократія, добробут, духовність.

Основне для кожного з нас — не обірвати промінь від вогню, запаленого нашими славними предками, що освітлює шлях майбутнім поколінням українців, народженим у третьому тисячолітті.

Ігор Юхновський

УКРАЇНА: СПАДОК, СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

ЮХНОВСЬКИЙ Ігор Рафаїлович

Голова Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України (з 02.2000); голова Всеукраїнського об'єднання ветеранів (з 10.1996)

Народився 1 вересня 1925 р.

Освіта

Львівський державний університет (1951), фізик; кандидатська дисертація “Бінарна функція розподілу для систем частинок, що взаємодіють” (Львівський державний університет, 1954); докторська дисертація “Статистична теорія рівноважних систем заряджених частинок” (Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, 1965)

Наукові ступені, звання

Доктор фізико-математичних наук, професор (1967), академік Національної академії наук України (Відділення фізики і астрономії, теоретична фізика, 04.1982), магістр права (1996)

Нагороди

Ордени Трудового Червоного Прапора (1985), Вітчизняної війни I ст. (1985), “Знак Пошани” (1975); Почесна відзнака Президента України (08.1995); лауреат премії ім. М. Крилова Академії наук України (1986); медаль ім. Макаренка

Кар'єра

1944–1946 — служба в армії (учасник війни, мінер); з 1946 — студент, аспірант, доцент, з 1958 — завідувач кафедри теоретичної фізики, Львівський державний університет ім. І. Франка; з 1969 р. — завідувач відділу статистичної фізики, з 1980 — завідувач відділення статистичної фізики Інституту теоретичної фізики Академії наук України, м. Львів; з 1990 — директор Інституту фізики конденсованих систем Академії наук України; 1990–11.1998 — член Президії НАН наук України; голова, Західний науковий центр НАН України; 02–11.1992 — державний радник України з питань науково-технічної політики; 10.1992–03.1993 — перший віце-прем'єр-міністр України; з 08.1995 — член Державної комісії з питань реорганізації в галузі науки; 03.1996–03.2000 — член Ради з питань науки і науково-технічної політики при Президентові України

Праці

Автор (співавтор) близько 430 наукових праць, зокрема монографії “Фазові переходи другого роду в методі коллективных переменных” (1986; 1998 — англ.), підручника “Основи квантової механіки” (1995)

Інше

Володіє польською, англійською, німецькою мовами; захоплюється малюванням, бігом, гірськими лижами

Розвиток суспільства на Землі підпорядковується певним загальним принципам. Кожна людська спільнота, скажімо, держава, має специфічні особливості, але все ж таки розвиток цієї спільноти відбувається за загальними принципами.

Побудуємо наші міркування у такому порядку:

- Загальні принципи буття і оптимального розвитку суспільства.
- Спадок України після розпаду СРСР.
- Успіхи і невдачі у будівництві держави протягом першого десятиріччя.
- Шляхи майбутнього розвитку держави.

*Любов до України — єдина
всезагальна і всемогутня
передумова у розв'язанні
усіх завдань державного
будівництва.*

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ БУТТЯ І ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Принципи буття

• Принцип удосконалення

За наявності екологічної рівноваги життя на Землі вдосконалюється.

Цей принцип пов'язаний із засвоєнням на Землі негентропії сонячного випромінювання. Негентропія — кількісна ознака якості енергії.

Енергія, яка надходить від Сонця на Землю, і енергія, яка випромінюється Землею у Космос, рівні за величиною. Вони відрізняються якістю: енергія, яка йде від Сонця на Землю, має вищу якість (тобто вищу негентропію), ніж енергія, яку Земля випромінює у Всесвіт. Ця енергія має нижчу негентропію. За рахунок різниці цих якостей (негентропій) відбувається вдосконалення життя на Землі.

Баланс густин потоків негентропії “Сонце — Земля” та “Земля — Космос” становить Q/T , де Q — величина потоку сонячної енергії, що падає на Землю. Кількісно на 1 м^2 поверхні Землі за 1 с падає потік енергії $Q = 1,36 \cdot 10^3 \text{ Дж/с} \cdot \text{м}^2$; T_z — середня температура Землі, яка дорівнює 300 К . Отже, густина потоку негентропії, що є постійним джерелом удосконалення на Землі, дорівнює $4,53 \text{ Дж/с} \cdot \text{м}^2 \cdot \text{К}$.

Негентропія Сонця засвоюється рослинами у процесі фотосинтезу. Фотосинтез, коефіцієнт корисної дії якого становить приблизно 10% , є початком безмежного ланцюжка перетворень негентропії в організмах тварин, рослин і людини. Процеси, що відбуваються в живих організмах і між живими організмами, дуже складні і розгалужені. В них здійснюється перерозподіл первинної негентропії*. Врешті-решт маємо **систему впорядкованостей і прямування до щораз більшого вдосконалення.**

Джерелом удосконалення може бути також негентропія, захована в енергетичному вугіллі, газі, урані, їжі, розмові, книзі, молитві...

Проте є суттєва різниця між негентропією, що утворюється в реакції фотосинтезу, і негентропією при утворенні, наприклад, електроенергії з вугілля. В реакції фотосинтезу крім глюкози виділяється кисень (O_2), яким ми дихаємо; при утворенні електроенергії з вугілля чи мінерального добрива з метану виділяється вуглекислий газ (CO_2) та інші шкідливі відходи.

Що нижча середня температура Землі і що більший потік енергії від

* Рослини споживаються тваринами, молекули глюкози, що виникають у реакції фотосинтезу, окислюються в клітинах тварин у багатьох ферментативних реакціях. У результаті утворюється аденозинтрифосфат (АТФ), що є універсальним джерелом негентропії (у побуті — енергії) для всіх клітин.

Сонця, то більша негентропія залишається на Землі. Сказане стосується подій, що розгортатимуться при потеплінні клімату Землі, при забрудненні атмосфери та інших проблемах екології, які стають надзвичайно важливими. Забруднення атмосфери, **підвищення середньорічної температури на всій планеті спричинюють астрономічно великі втрати негентропії. Останнє означає зниження процесу вдосконалення і деградацію суспільства.**

Спостерігаючи розвиток цивілізації, відзначаємо прагнення до вдосконалення у винаходах нових джерел енергії, нових продуктів, автомобілів, у досягненні більш комфортного способу життя.

Спостерігаємо появу і більш складних відходів, а також дедалі більшу увагу до екологічних проблем Землі.

Рух до вдосконалення існуватиме вічно: допоки світить сонце і є зелений листок.

• Принцип знищення

У великій ізольованій системі, що функціонує тривалий час, незворотно зростає безпорядок, і вона розпадається (незворотно зменшується негентропія)*.

Зростання безпорядку в ізольованій системі є універсальним: психологічним, соціальним, національним, технологічним, інформаційним, адміністративним.

Законодавче і, неминуче, силове впорядкування ізольованої системи матиме тимчасовий ефект, виявиться марним витрачанням зусиль і згодом призведе до більш драматичного розпаду.

Робота в ізольованій системі виконується тільки за рахунок внутрішньої енергії цієї системи, і система вичерпується. Є ще одна особливість системи, яку намагаються ізолювати: вона дуже чутлива до зовнішніх впливів. Довільний зовнішній сигнал стає для такої системи несподіваним і

сильно її збурює. Тому намагання створити ізольовану систему, що функціонує тривалий час, — справа безнадійна: енергія витрачатиметься на забезпечення ізольованості, на приглушення зовнішніх впливів, на боротьбу зі спонтанним зростанням безпорядку, а на виконання корисної роботи енергії залишається все менше і менше. Що триваліший час функціонує ізольована система, то драматичніше вона розпадається. Звичайно, не існує цілком ізольованої системи, але прямування до тривалої ізоляції в суспільних системах завжди загрозове.

Для підтвердження цього принципу можна навести приклади розпаду ізольованих суспільних систем: стародавньої Спарти чи СРСР у новітньому часі.

В основу державності Радянського Союзу було покладено дві помилкові доктрини:

- *можна побудувати соціалізм в одній окремії закритій державі;*
- *можна з єдиного центру керувати державою, у якій майно її народу повністю націоналізоване.*

Перше твердження призвело до ізоляції країни. В результаті спонтанно почали розвиватися процеси Другого закону термодинаміки, що вели до зростання безпорядку, зменшення негентропії. Якщо зростання безпорядку в соціальній сфері вдавалося стримувати, застосовуючи жакливі репресії, то технологічний і економічний занепад відбувався спонтанно. В результаті держава розпалася.

Друге твердження на практиці призвело до неможливості оптимізації дуже великої системи, керованої з єдиного центру. Витрати енергії, необхідної для управління, збільшувалися по експоненті відповідно до кількості об'єктів управління. Енергії, необхідної для функціонування держави, не вистачило. Радянська система стала некерованою і розпалася.

Принцип знищення можна сформулювати більш "жорстко": "Усе, що набрало форми, — розпадеться".

* Це перефразування Другого закону термодинаміки.

Це означає, що сутність Бога не може мати будь-яких форм і розуміння, а є предметом віри.

• *Періодичність процесів*

У будь-якій великій закритій системі, що перебуває під дією постійного зовнішнього поля, процеси мають періодичний характер.

У системі, що складається з великої кількості функціонуючих елементів, існують численні залежності, якими елементи системи пов'язуються між собою. Якщо ми намагатимемося описати еволюцію такої системи, то одержимо систему рівнянь, які виражають певні зв'язки між усіма елементами згаданої системи. У процесі розв'язування цієї системи рівнянь редукції кількості невідомих і кількості рівнянь **система зводиться до двох нелінійних рівнянь з періодичними розв'язками.**

Наведене пояснення ідеалізоване і абстрактне. Але воно є ще одним додатковим аргументом в об'єктивному хронологічному фіксуванні ланцюгів подій, які не тільки з певною періодичністю, а й з новою якістю повторюються на Землі. Це стосується як кліматичних явищ, так і явищ у суспільному житті держав і народів, сімей, людей. При розробці стратегії політичної діяльності важливо усвідомлювати таку закономірність.

• *Демократія*

“Функціонуюча сукупність” соціальних елементів вважається “демократією”, якщо ці елементи вільні, а сукупність перебуває у стані динамічної рівноваги*.

Серед усіх соціальних систем демократія має найвищий коефіцієнт корисної дії.

Динамічну рівновагу розглядають як усвідомлений, логічно і добровільно сприйнятий нацією розподіл сфер впливу і дій влади, особисту свободу,

добровільну самодисципліну; рівновагу влади і суспільства; оптимізацію екологічних, політичних, соціальних, економічних взаємовідносин у державі.

У будь-якій демократичній системі розвиток відбувається як боротьба протилежностей, причому шанси приходу до влади тієї чи іншої протилежності майже однакові. Це означає близькість програм та їх збігання в головному: зберегти цілісність і рівновагу сукупності, зокрема цілісність держави. Демократія є відкритою суспільною системою: зовнішній вплив не може її збурити.

У демократичному суспільстві взаємно доповнюються статті законів, норми традицій і поведінки.

• *Нація*

Земля населена різними націями. Кожна з них проживає на певній географічній території. Життя нації тісно пов'язане з природою і кліматом навколишнього середовища. **Природа створює оптимально врівноважену стійку єдність нації та заселеної нею території.**

Зі збільшенням населення Землі нації об'єднуються, групуються в держави. Збільшується кількість команд, які регулюють норми поведінки націй і держав. Виникає розподіл команд, що діють усередині нації, між націями, у державі, між державами. Створюються наддержавні органи. У майбутньому Земля виступатиме перед Космосом як єдина суспільна одиниця. **Найнижчий рівень майбутнього адміністративно-державного устрою Землі становитимуть національні держави.**

Українська нація споконвіку заселяла територію, обмежені басейнами Дніпра, Прип'яті, Бугу і Дністра. Вона настільки сильно зрослася з природою цього обширу землі, з його величною, багатою природою, що мала сили вистояти перед неймовірними катаклізмами, що відбулися в її тисячолітній історії, зокрема перед нашествиям

* В усіх фізичних системах найвищий коефіцієнт корисної дії має ідеальний газ – врівноважена система вільних частинок.

татарської орди, литовською, угорською, польською, російською і румунською окупаціями, незчисленними повстаннями за національне та соціальне визволення народу, двома страшними світовими війнами, катаклізмами Радянського Союзу.

Мине ще рік-другий і українська нація досягне цілковитого усвідомлення того, як потрібно управляти власною землею і свого історичного завдання як у державі, так і в міждержавному житті.

Любов до держави є основним чинником рівноваги всередині держави і стимулом демократії.

СПАДОК УКРАЇНИ ПІСЛЯ РОЗПАДУ СРСР

Розпад СРСР був універсальним. Він торкнувся політичного, економічного, технологічного, соціального і психологічного аспектів життя суспільства.

- **Політичний** був найпростішим і оформився найшвидше у зв'язку з постійним прагненням народу до незалежності і дією національно-патріотичних сил у колишніх радянських республіках; утворилися адміністративно незалежні держави.

- **Економічний** — триватиме ще довгий час — пов'язаний з необхідністю зміни форм власності і реструктуризації виробництва, народженням нових національних власників колишнього державного майна, оформленням нових господарських структур, опертих на приватну власність.

Реструктуризація виробництва означає встановлення ринкової достатності видів виробництв: виробляти те, що матиме збут, збувати те, на що є попит. Не менше 60 % виробництва

СРСР було пов'язане з індустрією озброєнь. Державна форма власності і централізація управління створили супергігантські підприємства в промисловості і сільському господарстві з величезними “умовно-постійними витратами виробництва”. Транспортні витрати були штучно “зведені до нуля”. Мали місце порушення законів вартості і штучне ціноутворення.

- **Технологічний** — потребує термінових змін — був наслідком глибокої відсталості технологічного процесу усіх галузей виробництва. Українські товари неконкурентоспроможні на світовому і на відкритому внутрішньому ринку.

У світовій економіці у двадцятому столітті між собою змагалися дві конкуруючі системи:

- радянська, що виникла в результаті жовтневого катаклізму 1917 р.;
- капіталістична (еволюційна), що розвивалася у більшості країн земної кулі.

Перша спиралася на всевладність централізованої Комуністичної партії — розпорядниці націоналізованої власності і на гіпертрофований науково-агітаційний супровід.

Друга — на демократію, оперту на приватну власність і конкуренцію.

У цьому змаганні перемогла друга система.

Бюджетні дефіцити сталінських часів гасилися невілницькою працею мільйонів арештованих людей, голодоморами і абсолютно безправним становищем села. У післясталінські часи — експортом величезних мас золота, кольорових металів, нафти і газу. В останні роки існування СРСР (на додаток до попереднього) — мільярдними кредитами іноземних банків.

Планові розрядки на виробництво і розподіл товарів не стимулювали впровадження нових технологій і наукових напрацювань. Виробництво працювало завдяки дуже багатій сировинній базі.

Цінові співвідношення визначалися надзвичайно низькими цінами на енергоносії. Надто швидко вичерпу-

вання легкодоступної частини запасів газу, нафти і вугілля, насамперед в Україні, стимулювало занепад традиційних індустріальних осередків, зокрема Донбасу. Намагання врівноважити попит і пропозицію призводило до сплітання надзвичайно складної мережі економічних зв'язків, деформації ціноутворення. Система цін не відповідала системі собівартостей — економіка зламалась.

Абсолютно повсюдне відставання в технічній сфері — від технології виготовлення голки, шурупа, водопровідного крана до комбайна, автомобіля, літака — довершило повну безперспективність комуністичної системи господарювання. Заміна об'єктивної конкуренції лозунгами соцзмагання зводилася до опереткових підбивань підсумків. Через відсутність об'єктивних стимулів модернізації збільшувалася розбіжність між наукою і виробництвом. Лише у військовій сфері, суворо закритій, наукові інститути знаходили постійне споживання своїх винаходів. Тут слід згадати, не в останню чергу, широко розгалужену в Європі і в Америці мережу КДБ, яка стимулювала розвиток власних наукових розробок в ім'я утримання паритету у військовій сфері.

У **психологічному** аспекті ми пережили наслідки отруєння свідомості населення ідеологією безбожництва, мітингової юрби і однопартійної вседозволеності, піднесеної до абсолюту. Відсутність будь-яких запасів власності робила людей безсилими перед владою чиновників, вселяла у свідомість почуття страху, небезпеки у проявах ініціативи, побутової обережності і тактики вичікування.

У **соціальному** аспекті це страшний терор, чинений десятками років, що зростив страх, послух і **задоволення дозволеням**. Це пригнічування національної гідності в ім'я належності до російського космонаціоналізму, соціальної покори перед результатами бюрократичного планування.

Десятки років соціальний принцип рівних можливостей стримувався пріоритетами пролетарського походження.

Це змушувало людей приховувати своє походження чи змінювати його історію залежно від настроїв у верхах Комуністичної партії. Систематичне знищення історичних і архівних матеріалів, деформація історичних і географічних фактів, ізоляція інформаційних систем створювали переконання, що історія почалася від Великої Жовтневої соціалістичної революції і веде свій плін у руслі історії Російської імперії.

Все це важким тягарем лягло на молоду Українську державу.

Колишні республіки СРСР оголосили про свою політичну незалежність.

Для Росії як носія імперіалізму СРСР такий хід подій був найвигіднішим. Для планових і фінансових центрів, зосереджених у Росії, відпала необхідність вкладати кошти в економіку України та інших республік, що перебували на межі повного енергетичного і економічного виснаження. Головні центри інформації, 80 % виробництва готової продукції, розбудованого за рахунок істотної частки інвестицій від України (УРСР), нові енергоцентри, модернізована металургія і нафтопереробка, стратегічні запаси металів і матеріалів, центри систем комунікацій, зв'язку, зовнішньої торгівлі, управління армією, озброєнням, промисловістю, картографія, виробництво паперу, грошей, медикаментів, банки та фінансова система, державна скарбниця СРСР залишились у межах Росії. Одним з важливих заходів було забрати з ощадбанків республік усі їх активи і відмовитись повертати заощадження. Україні це коштувало 84,3 мільярда карбованців.

Україна одержала у спадок нерентабельне колгоспне сільське господарство, нерентабельну переробку нафти, застарілу металургію і повністю спустошену банківську систему...

Ось кілька прикладів.

Нафтопереробка. Україна могла переробити 62 млн тонн нафти за рік при власній потребі 30 млн тонн. Глибина переробки (процент світлих компонент) 45 % — одна з найнижчих у світі. При ціні на нафту 128 дол./т,

яку Україні на той час нав'язала Росія (світова ціна на бензин становила 180–200 дол./т), нафтопереробні заводи стали нерентабельні.

Металургія. Україна могла виробляти майже 1 т чавуну і 1 т сталі на одного жителя держави. Виробництво чавуну у перерахунку на світові ціни стало нерентабельним. Україна спеціалізувалась на виробництві низькосортної сталі. 80 % сталеплавильних печей — старі мартенівські. Номенклатура відливок дуже мала. Втрати сталі у машинобудуванні сягали 40 %.

Сільське господарство. В Україні 30 млн га родючих земель. Господарство було зорієнтоване на продукцію тваринництва: це 30 млн умовних голів свійських тварин, з них 24 млн голів великої рогатої худоби. Постійно бракувало кормів. Середні надої молока (2 тис. кг/рік) — найнижчі у світі. Як бачимо, і сільське господарство було нерентабельне.

Все це були негативи. Вони мали місце як результат розпаду утопічної державної системи під назвою «СРСР».

Проте жив п'ятдесятимільйонний народ України. І була величезна надія і ентузіазм, що, одержавши свободу і незалежність, Україна зможе стати багатою державою.

Україна мала своє машинобудування: різні типи кораблів, тепловозів, вантажних автомобілів, автобусів, тракторів, моторів, компресорів, сільськогосподарських машин; виробництво труб, добрив, тканин; широку мережу підприємств легкої та харчової промисловості та ін.

Україна мала врожайні поля, металеві руди, вугілля, цінне кольорове каміння, глини.

Україна мала надзвичайно велику кількість науково-дослідних інститутів, закладів освіти, освічений народ.

Україна мала величезні запаси виробів металургії, добрив, військової техніки.

Але Україна не мала газу і нафти, на які були спроектовані більшість названих підприємств.

УСПІХИ І НЕВДАЧІ У БУДІВНИЦТВІ ДЕРЖАВИ ПРОТЯГОМ ПЕРШОГО ДЕСЯТИРІЧЧЯ

Звичайно, неможливо зробити адекватний короткий аналіз успіхів і невдач у державному будівництві за 10 років незалежності.

У державі повинні взаємоузгоджено функціонувати три гілки влади: законодавча, виконавча і судова.

Найдокладніше розглянемо першу. Визначальною ознакою в роботі законодавчої гілки влади — Верховної Ради України — була наявність комуністичної фракції. У Верховних Радах першого і другого скликання вона мала більшість, а у Верховній Раді третього скликання — найчисленнішу фракцію: 120 чоловік. Комуністи у Верховній Раді — потенційні антидержавники, навіть якщо й від діда-прадіда українці. Багато окремих осіб серед них — нормальні порядні люди ... поки не зійдуться разом.

Трагедія комуністів у тому, що вони не мають будь-яких наукових основ для свого існування. Теорія Маркса про додаткову вартість неправильна, додаткова вартість постійно створюється в реакції фотосинтезу. Сонце є джерелом удосконалення. Людська праця теж створює додаткову вартість. Ленін і Сталін зробили кардинальні помилки, вважаючи, що можна побудувати соціалізм в окремо взятій країні і керувати державою за держпланом, знаціоналізувавши усі засоби виробництва. В результаті першої помилки СРСР став ізольованою країною і розпався згідно з Другим законом термодинаміки, а друге твердження вичерпало величезну кількість внутрішньої енергії СРСР і багато в чому надаремно.

Практика 80-річного існування СРСР засвідчила безперспективність комунізму. Проте перехід УРСР —

Україна був мирний. Уся адміністративна структура ЦК КПУ і ЦК комсомолу перейшла до адміністративних структур Верховної Ради, Кабінету Міністрів і Адміністрації Президента. Аналогічна ситуація була в областях і районах.

До того додався сильний комуністичний, і особливо проросійський, прошарок у збройних силах і силах безпеки, у величезному військово-промисловому комплексі і в ядерній енергетиці. Тому не дивно, що комуністи одержували більшість на виборах. Незважаючи на ослаблену гносеологічну базу основне своє завдання у Верховній Раді комуністи вбачали у проведенні популістської політики. На розгляд Верховної Ради виносилась і приймалась величезна кількість законів про надання пільг та привілеїв. Перелік одержувачів пільг і привілеїв величезний — загальна сума досягає 10 млрд грн. Фінансове дотримання таких законів означало б повний колапс фінансової і господарської системи держави. Тому Уряд ніколи не міг виконувати ні цих законів, ні державних бюджетів, які щорічно затверджувалися тією ж Верховною Радою. Привілеї — найбільш тонкий розрахунок стратегічних дій Компартії. Лобіювання величезного обсягу пільг давало комуністам можливість виступати “захисниками прав народу”, опозицією до уряду в інтересах народу. І це, незважаючи на теоретичну і перевірену життєвою практикою СРСР помилковість комунізму, згуртувало комуністів і забезпечувало їм відповідний електорат.

Проте потуги відживаючої комуністичної бюрократії не могли зупинити нового природного відродження української нації. Надзвичайно бурхлива підтримка народу, особливо молоді, дала Верховній Раді можливість прийняти Декларацію “Про державний суверенітет України” і Закон України “Про економічну самостійність”. Разом ці два документи фактично були першим проголошенням незалежності України. Вони були прийняті завдяки великим старанням На-

родної Ради — офіційної антикомуністичної опозиції у Верховній Раді. Декларацію було прийнято за головування І. Плюща, а Закон “Про економічну самостійність” — коли Верховною Радою керував Л. Кравчук. Далі Верховна Рада прийняла Акт проголошення незалежності України і затвердила державну символіку: прапор, малий герб і мелодію державного гімну. Прийняла постанову про проведення референдуму, що мав підтвердити незалежність.

Референдум 1 грудня 1991 р. підтвердив незалежність України голосами 92 % усіх виборців України. Держава відбулась і утвердилась навки. Референдум зробив те, чого не склалося ні у вісімнадцятому році минулого століття, ні будь-коли раніше у нашій історії.

Було утворено основу нової виконавчої влади. Обраний Президент України — Л. Кравчук.

Наступним етапом роботи Верховної Ради було прийняття Конституції України. Це вже відбувалося за президентства Л. Кучми. Звичайно, Л. Кучма був дієвим фактором у процесі прийняття Конституції України. Завдяки його наполяганням рік працювала Конституційна комісія, але остаточний проект Конституції був написаний групою керівників восьми фракцій у Верховній Раді. Обраний цією групою її керівник М. Сирота “захистив” проект Конституції на драматичному засіданні Верховної Ради. (Радою керував О. Мороз.) За тих доленосних рішень Верховна Рада прийняла сотні законів і постанов, які регламентують життя у державі. Ця велична демократична установа з депутатами, більшість яких сповнені свідомості державотворення, свободи аргументації і захищена недоторканістю, день за днем у безперервному сперечанні, яке на раз припиняється результатами голосування, формує норми поведінки, функціонування і управління в державі.

Державотворча діяльність Верховної Ради України третього скликання ознаменувалась великим переломом:

створенням парламентської більшості і комуністичної меншості та виборами нового Голови Верховної Ради — І. Плюща. Це, напевно, одне з найвизначніших організаційних досягнень Президента Л. Кучми, який на той час мав другий термін президентства.

Почався період формального адміністративного відмирання комунізму.

Новостворена більшість Верховної Ради складається з двох частин. Першу — назвемо її Центром — очолюють власники новопосталих великих фінансових, виробничих, торговельних організацій, здебільшого перероджені функціонери комсомолу, керівники підприємств і колгоспів та новостворені великі ділки, часто з сумнівним капіталом.

Друга — назвемо її Правицею — є спадком колишньої Народної Ради і становить різношерсту національно-патріотично налаштовану групу депутатів.

Кого ж репрезентують ці групи? Практично один і той самий загал населення держави. Населення, в якому багато бідних, але вони хочуть жити у незалежній Україні, і багато багатих, одна частина яких хоче вести свою справу в Українській державі, а іншій частині байдуже, в якій державі зосереджуватимуться їхні капітали, і вона, ця інша частина, є космополітичною.

Правиця хоче мати свою національну державу Україну, але державу демократичну. До її складу входять депутати середнього майнового стану, і набуте майно не вирізняється особливою гріховністю. Це дає депутатам Правиці певну депутатську незалежність. Але при тому виникають труднощі у згуртуванні Правиці. Вона за своєю природою діятиме як проти безперспективного пролетарського апостольства депутатів-комуністів, які самі дуже добре влаштувалися, так і проти космополітизму олігархів.

Правиця шукатиме оперття у Президента, Голови Верховної Ради і Прем'єр-міністра держави.

Виникнення “олігархів” було в Україні явищем природним, якщо природним вважати розпад Радянського

Союзу, якщо неправильно вважати доктрину комунізму, якщо необхідним вважати процес денаціоналізації і приватизації.

В Україні після розпаду СРСР усе майно було власністю держави. Виникло питання переходу до приватної власності.

На початку 90-х років створювалися приватні господарства і виникали приватні ініціативи. Ініціатив було дуже багато — від космічної галузі України та міністерства оборони до сільського господарства. Усі намагалися увійти в діло. Яке діло мається на увазі? Насамперед торгівля, яка на той час мала певну специфіку. У той період між курсами долара та карбованця була велика різниця. Курс карбованця до долара порівняно з цінами на виробі металургії чи зерна у світових цінах становив 1:200, а в побуті в Україні — 1:10000. І цією різницею багато хто користувався. Тому було вигідно отримати ліцензію на експорт будь-чого з території України та продати його за кордоном, бо з тисячі “заінвестованих” таким чином карбованців отримували прибуток 50 тисяч. Тому всі державні запаси, які були на той час в Україні, намагалися вивезти і продати за кордоном. Початок 90-х років був періодом масового вивезення з України всього, що продається на Заході, для отримання надприбутків. Тим паче, що ті, хто отримав ліцензію, не обмежувалися однією операцією, помножуючи свої прибутки в сотні, а то й тисячі разів. Таким чином народжувалися перші гіпербагатії. Надзвичайно вигідно було бути лихварем. Кредити надавалися під казкові відсотки — до 1000 %. Зароджувалися комерційні банки.

Формально закони не порушувалися. На той час ще мали силу радянські закони, які не сприймали нових економічних віянь, пов'язаних з приватною ініціативою: “було дозволено все, що не заборонено законом...” Отже, народжувалися перші клани багатіїв.

Другим джерелом для їх виникнення були приватизаційні сертифікати, впроваджені заради “соціальної спра-

ведливості”. Державне майно, яке було на території України, розділили порівну між населенням. Ті, що були кмітливішими та спритнішими, за короткий час зуміли зосередити у своїх руках велику кількість таких сертифікатів (як правило, їх скуповували за безцінь у тих, хто не знав, що з тими паперами робити) і стали власниками великої кількості майна.

Коли почала народжуватися приватна торгівля чи виробництво, відразу з’явилися так звані приватні групи охорони, беручи за це відповідні гроші. Ці групи, як правило, складалися з колишніх працівників внутрішніх справ та служби безпеки. Отже, народжувався третій рівень багатіїв, який жив з “поборів”... Їх у народі часто називали рекетирами, або стриженними.

Не можна не згадати про зовнішнє джерело збагачення, яким був російський газ. У Росії його купували практично за безцінь або за нашу продукцію, а в Україні перепродували утридорога.

Усі ці групи, за винятком рекетирів, практично діяли на межі закону, і їх важко було звинувачувати в тому, що вони його порушують. Вони створили свої середовища з напівофіційною формою існування. Проти них посилюється невдоволення, оскільки їхнє багатство суттєво відрізняється від доходів навіть середньої ланки суспільства. А це, у свою чергу, веде до втрати державної дисципліни.

Дисципліна у державі формується практично з двох складових — дисципліни від влади і свідомої, себто патріотичної. На жаль, у нас нині чомусь не культивуються патріотична дисципліна й український патріотизм, які могли б бути і Президентів, і Урядові, і Верховній Раді дуже добрими помічниками. Саме Правилі і притаманна патріотична дисципліна. А що стосується державної дисципліни, то вона неефективна через те, що органи державної влади, спостерігаючи, як можна розбагатіти на видачі різноманітних ліцензій, на отриманні за ці послуги хабарів, почали займатися різними темними махінаціями. Тому

вони втратили право на встановлення державної дисципліни. Таким чином, зникла дисципліна в міліції, органах служби безпеки, Міністерстві оборони та багатьох промислових міністерствах, що призвело до виникнення зовсім нових обставин, які потребують нових кроків.

Люди, які мають багатство, повинні осмислити і намагаються осмислити свій стан. Тому необхідно все привести до певного договірного стану, у якому ми як нація могли скористатися капіталами, які нагромаджені у багатіїв, і основна маса яких зберігається в іноземних банках (а мала б бути повернена у банки України). Водночас багатії хочуть залишитися багатими, бути зі своїми сім’ями, мати гарантії безпеки, жити нормальним життям для себе і для дітей. Одним із проявів цього і є створення у Верховній Раді групи, яку ми назвали “Центр”.

За таких обставин вага Президента держави і Голови Верховної Ради в утриманні більшості є дуже важливою. Ця більшість має існувати до кінця діяльності Верховної Ради.

Законотворча діяльність Верховної Ради третього скликання стала більш цілеспрямованою і ефективною. Центральним місцем у цій законодавчій діяльності є аналіз і затвердження Державного бюджету, а також прийняття нових і регулювання існуючих податкових законів. І в першій, і в другій справі Верховна Рада ще не досягла належних стандартів. Бюджет держави не є детальним, а його виконання здійснюється з постійними порушеннями. Податкові закони, складні за змістом та за нормативами виконання, не забезпечують рівноваги між потребами бюджету та розвитком підприємництва і виробництва. Особливо це стосується виконання Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств”. Цей основний податковий закон супроводжується постійною неузгодженістю між бухгалтерським і податковим обліком доходів і витрат підприємства. З одного боку, це веде до приховування прибутків підприємствами і організаціями, а з

іншого — до прискіпливих перевірок податковою адміністрацією. Дотепер не прийнято закону про оподаткування майна і доходів приватних осіб. Суспільство витратило величезні кошти на спорудження мертвих будівель довкола міст, відірвавши значні кошти від модернізації виробництва.

Не прийнято закону про адміністративний устрій держави — в результаті й нині маємо стару радянську адміністративну систему то великих, то дуже дрібних 25 областей з нечітко розділеними функціями представника Президента і виборного голови обласної ради. Кожна область має завелику кількість районів (близько 25). На найнижчому рівні маємо містечка, великі і малі села (їх усього десь 12 тис.) Сільради не в змозі створити компетентних адміністративно-економічних управ.

Для Президента забагато мати справу з 25 губернаторами і двома головами міст (Києва і Севастополя). Для губернатора забагато мати справу з 25 головами адміністрацій районів, а вже на найнижчому рівні — чи то спокій, чи анархія — неможливо знати. Має бути створена нова адміністративна карта України із землями, повітами, з волостями чи гмінами, з виборними головами села. Тобто держава повинна мати п'ятиступеневу систему управління (схема).

Голови мають бути виборні.

В Україні має бути двопалатний парламент.

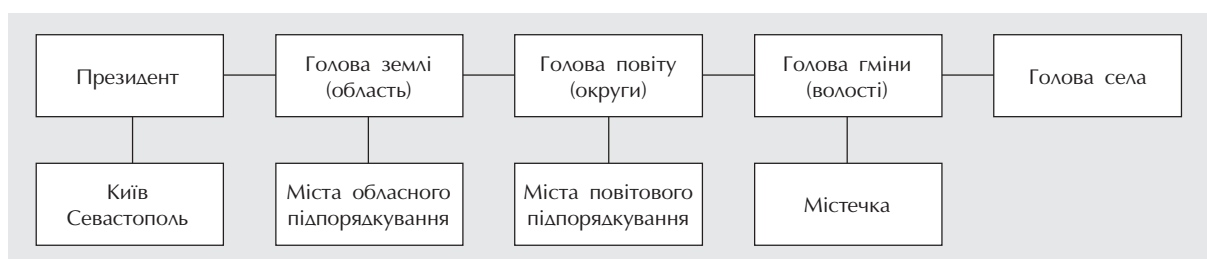
Бюджет держави потрібно починати формувати з міст, містечок і гмін.

Не прийнято закону про Уряд держави, про Адміністрацію Президента держави. У результаті виникають неузгодженості між міністерствами і Кабінетом Міністрів, місцевими адміні-

страціями і Адміністрацією Президента. Не визначено взаємовідносин між парламентом і Урядом, незрозумілі мета і спосіб утворення парламентської більшості. За Конституцією, Президент призначає і звільняє Уряд, послів, керівників адміністрацій. Тільки призначення Прем'єр-міністра має дістати схвалення Верховної Ради. Отже, призначення усієї адміністративної верхівки покладається на Президента і його адміністрацію. Сама адміністрація часто формується із звільнених із Кабінету Міністрів чиновників.

Адміністрація Президента нікому, за винятком самого Президента, не підвітна. У результаті розвивається практика кишенькового уряду, кишенькових міністрів і кишенькової державної адміністрації. Пропозиції і реформи виходять від невеличкої групи чиновників Адміністрації Президента, але відповідальність за їхні наслідки несе слухняний Уряд, Верховна Рада чи призначена місцева адміністрація. Подібної можливості централізації влади не існує у жодній країні світу і не існувало навіть у колишньому Радянському Союзі. Ми повторюємо одну з двох принципових помилок ленінізму, коли намагаємося створити систему з централізованим і неконтрольованим джерелом влади. Для оптимізації управління в такому джерелі немає ні достатнього хисту, ні достатніх сил. Виникає потреба зосереджувати дедалі більшу кількість енергії, що врешті-решт веде до розвалу системи.

Без прийняття законів про адміністративний устрій, про Уряд, про Адміністрацію Президента неможливо вирішити питання про двопалатний парламент, про більшість у Верховній Раді.

От тільки закони про недоторканість депутатів, суддів, прокурорів та інших необхідно ретельно переглянути, щоб, з одного боку, ці люди вільно могли виконувати свої обов'язки, а з іншого — щоб за посадами не ховалися злочинці.

Законодавчі сили в Україні зміцніли. На розгляд Верховної Ради подано проекти Цивільного, Кримінального, Податкового, Земельного, Бюджетного, Митного кодексів, проекти змін до Конституції, Закону “Про вищу освіту” та інші важливі закони. Більшість із них прийме вже наступна Верховна Рада (четвертого скликання). Отже, вимоги до кандидатів у народні депутати наступного скликання мають бути жорсткі: вони повинні орієнтуватись у суті законів, які необхідно буде приймати одразу ж на першій сесії.

Пропорційна система виборів дає можливість підготовки кандидатів у народні депутати.

Комітети Верховної Ради відіграють вирішальну роль у підготовці законопроектів, особливо у зв'язку з новим порядком голосування законопроектів (голосування відбувається один раз на тиждень, у четвер). Тоді приймається величезна кількість законів. Практично їх добре знають лише автори та члени відповідних профільних комітетів. Тому дуже важлива взаємодія комітетів Верховної Ради з відповідними міністрами і міністерствами.

Комітет Верховної Ради України з питань науки і освіти займається усією наукою і усією освітою. Безумовно, що основні наукові дослідження, особливо в галузі фундаментальних наук, здійснюються в інститутах Національної академії наук. Фундаментальна наука утримується за рахунок державного бюджету, але трагедія науки полягає в наявності широкої провалини між фундаментальною наукою академічних інститутів і виробництвом держави. Існує розрив між фундаментальною наукою і наукою відомчих наукових інститутів. Вчені упродовж майже 20 років встановлюють зв'язки і укладають контракти з різноманітними іноземними фондами та одержують гранти. Співзасновниками

цих грантів і контрактів є обов'язково певні іноземні вчені і лабораторії. На відміну від України за кордоном лабораторії звичайно утримуються певними фірмами. Працюючи у фірмах, іноземні вчені, учасники спільних з українцями проектів зобов'язані свої роботи узгоджувати з конкретними завданнями виробництва. Вони це і роблять. Виходить, що українці роблять фундаментальну частину за рахунок державного бюджету. Результати продаються за кордон, там уже формується цілісна картина — від фундаментальної теорії до конкретного виробництва. І ми за рахунок власного бюджету сприяємо розвитку за кордоном найсучасніших технологій і при тому залишаємось самі технологічно відсталою країною.

Щоб змінити цю картину, необхідно передусім створити сучасні комп'ютерні наукові центри. За допомогою сучасних комп'ютерних систем можна прорахувати і змодельовати повний ланцюжок процесів — від фундаментальної теорії до конкретної продукції, а коли створено і деталізовано кожний конкретний етап моделі, легше і устократ дешевше створювати відповідні установки і виробничі режими.

Проблеми освіти в державі не менш складні. Кількість університетів та інститутів гуманітарно-політичного профілю збільшилася надзвичайно швидко і неконтрольовано. Тільки юридичних вузів близько півтори сотні. Якість підготовки в більшості з них дуже сумнівна. Низька заробітна плата викладачів стимулювала платне навчання, яке набрало як офіційної, так і тіньової форми. Існує проблема сільських шкіл, так само як проблема сіл і сільських сімей. Звичайно, найважливішим заходом держави є врегулювання рівня заробітної плати вчителів згідно із Законом України “Про освіту”.

Проте основним завданням усієї системи освіти України є виховання дітей і юнацтва в дусі патріотизму і націоналізму. Це сприятиме створенню єдиної політичної української нації в дусі громадянського суспільства,

що забезпечить його громадянам рівні можливості для розвитку, толерантно до етнічного походження, вірувань, соціального стану і власності, розвитку в дусі демократії, спрямованої на оптимізацію виробничої і культурної системи держави.

На тлі споживацької поведінки правлячої верхівки і зростання фінансово-промислових і посередницьких структур держави завдання освітнього розвитку патріотизму і демократії набуває доленосного значення.

За всю десятилітню історію незалежної держави її уряди не спромоглися ані зупинити занепад економіки, ані домогтися її підйому. Відбувалося неперервне “пожежне гасіння” провалів, нетривалі періоди підйомів.

Уряди були короткотривалими і непевними. Причинами цього були безвідповідальний вплив Адміністрації Президента, недосконалість законів, що приймалися Верховною Радою, пострадянська гнилість бюрократичних апаратів у центрі і на периферії. Адміністративні апарати держави потребують нових, молодих, патріотичних кадрів. І тут одним з визначальних чинників є національна свідомість, патріотизм, відповідальність і, звичайно, компетентність...

На жаль, не сприяють розвитку патріотизму і національної гідності і контрольовані Адміністрацією Президента засоби масової інформації, як і проросійські шовіністично налаштовані телевізійні канали.

Зміна форм власності — від державної до приватної — потребує попередньої підготовки і створення відповідної інфраструктури. На жаль, цього не відбувалось в основному секторі української економіки — у сільському господарстві. На 60 % землю було роздано у власність непрацездатним пенсіонерам. А тепер модними стають заяви відповідальних за цю ланку господарства діячів, що 60–80 % розпайованих земель здано в оренду. Кому? Це теж не контролюється. Для порівняння: у такій процвітаючій капіталістичній країні, як Франція, існує розгалужена система товариств

земельного впорядкування, нотаріальних і банківських організацій, які під наглядом комісарів від уряду ведуть процеси купівлі-продажу землі, ріллі. На жаль, упродовж 1998–1999 рр. Адміністрацією Президента і Урядом держави були допущені величезні помилки у сільському господарстві України, вони призвели до повного занепаду цієї важливої галузі.

У 1999–2000 рр. не було використано значної частини посівних площ, гіпертрофувалися сівозмінні, особливо неприродно збільшилися площі під соняшником, середні врожаї всіх культур упали до межі збитковості.

Водночас розростається приватний сектор сільського господарства. У виробництві м'яса, молока, овочів, фруктів він займає провідні позиції, як і в тіньовій торгівлі. Виникає проблема кооперативних оптових ринків, контрольованих виробниками. Без їх створення доходи бюджету держави від селянського сектору істотно знижуватимуться.

В оцінках доходів громадян слід враховувати й доходи від підсобних господарств. У сільській місцевості вони становлять у середньому 120 грн на місяць на особу, у п'ять разів перевищують середні доходи від підсобних господарств жителів малих міст і майже у десять разів — середні доходи від підсобних господарств жителів великих міст. Із 17,7 мільйонів сімей в Україні 11,2 мільйонів мають підсобні господарства. В Україні функціонує понад 1250 міських ринків. Обсяг тіньової торгівлі продуктами харчування сягає 16 млрд грн щорічно. І до 10 млрд грн сягає рівень прихованих грошових доходів громадян, які витрачаються на продукти споживання і послуги.

Це, можливо, найяскравіші приклади хаотичності діяльності Адміністрації Президента і Уряду держави. І до того всього додається газова галузь — основний чинник дефіциту держави. За останні роки споживання газу збільшилося.

Вжиті Урядом заходи з упорядкування проплат в енергетичній сфері були складними і позитивними.

Ведеться копітка робота над модернізацією вугільної галузі, зовсім занедбаної за Радянського Союзу. Іноді дивуєшся іронії долі, коли Компартія, яка довела Донбас до технологічної і екологічної кризи, знаходить у цьому регіоні найбільшу підтримку.

Якщо говорити про Уряд Віктора Ющенка, то слід почати з найбільш особливих риси глави Уряду. В. Ющенко любить Україну, поважає Україну. Тому він з повагою і чесно ставиться до Президента і до Голови Верховної Ради держави. В. Ющенко жодного разу публічно не виступав із звинуваченням стосовно певної особи.

В. Ющенко, добре знаючи банківську і фінансову справу, дібрав відповідні сили: Ю. Єханурова, який добре знає майно держави, М. Гладія, що знається на сільському господарстві і діяльності місцевих адміністрацій, та академіка М. Жулинського, одного з найвидатніших українських філологів, створивши сильну різносторонню команду. Жаль, що з її обійми випадав міністр паливно-енергетичного комплексу. Мафія вугільна, газова і електрична, російські компанії мають у державі надто великі кошти і великий вплив. Такому впливові міг протистояти В. Ющенко разом з командою, але навряд чи це під силу було окремому міністру енергетики і його оточенню. Жаль, що оточення Президента намовляло його виступати так часто і відкрито проти Уряду. Немає потреби перешкоджати голові Уряду вести легку і правильну політику, заглядаючи у його колишне життя. Часті і нетактовні нападки Президента і його оточення, особливо через ворожу Україні журналістську команду, на Верховну Раду і на власний Уряд врешті-решт послаблювали державу. Цій державі, проте, долею судилося стати на ноги і встояти у боротьбі за отриману незалежність. Тому потуги адміністрації повинні були наштовхнутись на суттєву перешкоду. Була б нею “касетна справа” чи інша, але вона неодмінно була б. На жаль, відповідні зауваження можна адресувати численним діловим колам, які бачать у цій державі благодатний ґрунт для збагачення

без будь-якої віддачі на користь її народу. Жирувати в Україні і леліяти нелюбов до цієї держави — справа нелогічна, недовговічна і карається.

На жаль, про прокуратуру України як про систему, покликану оберігати розвиток національної держави, годі говорити. Ця система працює на замовлення. Робота судової системи дещо відірвана від державного будівництва. Виною цьому — слабкість юридичної системи, юридичної науки. Більшість законів, що приймаються Верховною Радою, не мають прямої дії. У законах не названі можливі їх порушення і не визначені покарання за ці порушення. Говориться, що “порушення цього Закону карається згідно з чинним законодавством України”. Такі формулювання ускладнюють роботу суддів, створюють тяганину, виснажують суспільство, дають можливість через відстрочки, підкупи тощо уникнути покарання або, навпаки, бути незаконно засудженим.

За наявності величезного тіньового сектору неоперативність судових розглядів поширює анархію. А проте в Україні створюється незалежний судовий корпус. Завдяки Конституції судді набувають особливого статусу. Залишається надати приміщенням судів урочистого, елегантного вигляду, суддям — добру зарплату, законам — більш замкнуту форму, що вбирає в себе означення права, правила функціонування, можливі порушення і покарання за них. І суди розглядати-муть справи швидко і справедливо.

За десять років незалежності в Україні склалась система влади, склався шлях її розвитку. Україна має прямувати до Європи. Для цього Україні необхідно досягти європейського рівня життя.

Україна повинна модернізувати своє виробництво. Це можливо лише з допомогою європейських, а не російських фірм. Росія сама є відсталою і завжди була відсталою.

Росія сприятиме Україні тільки тоді, коли більше одержить, ніж дасть. Взагалі це стосується всіх наших держав-сусідів. Населення України, її

багатства експлуатувалися і Росією, і Польщею, і Угорщиною, і Румунією.

Кредити, які нам надала Німеччина, були товарними, дуже часто під продукцію колишньої НДР. Міжнародні організації (фонди) фінансують роботи наших науковців на конкурсній основі. На розгляд подаються сотні проектів, з них отримують фінансування одиниці, але всі проекти (ідеї) залишаються у розпорядженні організаторів конкурсів.

Сьогодні іноземні інвестиції спрямовані в основному в торгівлю. Слід чітко усвідомити: у світі панує конкуренція за ринки збуту продукції і ми поки що її програємо.

Нам в Україні потрібно максимально оволодіти внутрішнім ринком. Баланс зовнішньої торгівлі має стати стійко позитивним. Доходи населення і рівень життя — зрівнятися з доходами спочатку Республіки Польща, а згодом і європейських держав. Україна має стати добрим сусідом і Росії, і Польщі, і Словаччини, і Румунії, і Угорщини. Для цього ми повинні бути сильними. Це основні фактори нашого впевненого зростання.

ШЛЯХИ МАЙБУТНЬОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Два основні напрямки визначатимуть прогрес у розвитку демократії в Українській державі: виробництво та ідеологія (політика). Маючи багаті землі і багаті копалини, Україна повинна досягти вершини у їх переробці до стану остаточного споживання людьми. Отже, мова йде про кінцевий продукт машинобудування, електроніки і оптики, інформатики, харчових

продуктів, одягу і налагодження побуту. Одним словом, потрібна максимальна переробка того, що вирощуємо і викопуємо. Цього можна досягти тільки у демократичній державі. Демократична держава може існувати тільки в освіченому, мудрому і патріотичному суспільстві. Всі ці означення і мають бути предметом конкретних дій Президента, Уряду, Верховної Ради, судів держави.

Виробнича система поділяється на галузі, які виробляють продукцію (електроенергетика, нафтогазова, металургійна, машинобудування, сільське господарство, харчова і легка промисловість та ін.), і які надають послуги (транспорт, торгівля, фінансова, освіта, охорона здоров'я та ін.). Кожна з них має власні проблеми і програми. Як приклад наведемо основні завдання у двох найголовніших ділянках виробництва: в енергетиці і сільському господарстві.

Енергетика України

1. Організаційні та правові заходи

- Прийняти Закон України “Про засади функціонування Оптового ринку електричної енергії України”.

Договір Оптового ринку електричної енергії (ОРЕ) між суб'єктами ОРЕ є обов'язковим для виконання усіма членами ОРЕ.

- Законодавчо закріпити статус загальних зборів ОРЕ та його Ради. Рішення загальних зборів ОРЕ обов'язкові для виконання всіма членами ОРЕ.

- Визначити Національну енергетичну компанію “Енергоринок” (НЕК) одним із суб'єктів, юридичною особою і виконавчим органом ОРЕ. Створити обласні філії НЕК.

Головні завдання НЕК:

- забезпечення пропозиції електроенергії і платоспроможного попиту та їх збалансування. Впровадження системи договорів на постачання і оплати електроенергії, здійснення контролю за їх виконанням;

- затвердження програми пропозиції і попиту на 2001 р.

2. Першочергові завдання розвитку галузей електроенергетики України

Вугільна галузь

• Дослідження силових агрегатів усіх теплоелектростанцій (ТЕС) щодо технологічної здатності виробництва електричної енергії, встановлення реального ресурсу потужностей ТЕС і реальних потреб у вугіллі.

• Впровадження заставної закупівлі вугілля* (безпроцентний кредит на 4 місяці під заставу енергетичного вугілля калорійністю понад 5000 ккал/кг і зольністю не вище 20 %).

• Впровадження мита на експорт енергетичного вугілля.

• Створення біржі для продажу вугілля вугледобувними підприємствами України та інших держав (Росії, Польщі).

• Переобладнання і будівництво сучасних ТЕС на низькокалорійному вугіллі. **Як компенсація за закриття Чорнобильської станції — будівництво ТЕС (на циркулюючому “киплячому” шарі) над Олександрійським басейном бурого вугілля.**

Розвиток теплової вугільної електроенергетики є визначальним в енергетичній політиці України.

Атомна галузь

• Перегляд питання про доцільність добудови енергоблоків на Хмельницькій і Рівненській електростанціях.

• Розгляд питання про можливість розвитку в Україні атомної енергетики на природному урані.

• Перегляд питання щодо доцільності створення українського “замкненого паливного циклу”. Українська частка у ньому стосується лише цирконієвої частини у виробництві твелів і власного концентрату фториду урану, а збагачення урану відбуватиметься в Росії, США, Франції чи Англії. Власними силами Україна забезпечуватиме лише 45 % вартості твелів. Також потребують розгляду проблеми актуальності терміну готовності підприємства — 2012 р. (початок закінчення терміну роботи всіх ядерних реакторів України); маркетингу майбутньої продукції на ринку атомних

касет поряд із продукцією США, Росії, Франції, Англії і Китаю, і у зв'язку з цим — рентабельності виробництва.

Нетрадиційні джерела електроенергії

• *виробництво електроенергії в системі газопроводів і газопостачання:*

– модернізація діючих компресорних станцій газопроводів;

– перебудова функціонуючих газотурбінних агрегатів на парогазотурбінні агрегати;

– використання енергії перепаду тиску природного газу на газорозподільних станціях, розташованих поблизу великих споживачів газу; будівництво енергетичних модулів для виробництва електроенергії з використанням “детандер — генератор” агрегатів;

• *вітроенергетичні установки:*

встановлення на берегах великих водосховищ, у Криму, в Причорноморському і Приазовському районах, в інших місцях, де середня швидкість вітру перевищує 10 м/с, установок потужністю 600 кВт;

• *цирконієва енергетика:*

створення енергетичних комірок на основі двооксиду цирконію. Цирконієва енергетика відкриває епоху високоефективних двигунів на твердих електролітах з коефіцієнтом корисної дії до 80 %, екологічно чистих і безшумних. Україна багата покладами цирконію, який стає стратегічною енергетичною сировиною;

• *рослинні джерела пального:*

здійснення незначних трансформацій двигунів внутрішнього згорання для переходу від дизельного палива до використання ріпакової олії, спирту тощо (1 га ріпакового поля урожайністю 20 ц/га дає можливість одержати 900 літрів олії, яка може бути використана для повного обробітку 10 га поля);

• *мала гідроелектроенергетика* на притоках Дністра, Дніпра і Дону.

Справа державного значення — надання максимального законодавчого і адміністративного сприяння розвитку нетрадиційних джерел енергії і способів їх використання.

* Плата за вугілля за 1-й місяць: 2,33 млн т вугілля × 25 дол./т = 58,25 млн дол. Вартість електричної енергії, необхідної для добування 1 т вугілля, — 4 дол., вартість на місяць на добування 2,33 млн т — 9,32 млн дол.

Вартість електричної енергії, одержуваної від спалювання 2,33 млн т вугілля з розрахунку 350 г вугілля/кВт·год × 6,6 млрд кВт·год × 3 цент./кВт·год = 198 млн дол. 6,6 млрд кВт·год × 2 цент./кВт·год = 132 млн дол.

Підсумок:

• В середньому на місяць шахти повинні продати 2,33 млн т вугілля вартістю 58,25 млн дол.

• Теплостанції, використавши це вугілля, дають енергію вартістю 198 млн дол.

• Для добування 2,33 млн т вугілля шахти витрачають електроенергії на суму 9,32 млн дол.

Вихід України з економічної кризи насамперед пов'язаний з одужанням і розвитком сільського господарства. Наша держава володіє величезним обширом родючих земель, проте культура обробітку ріллі і одержання належних урожаїв перебувають у вкрай занедбаному стані. У сільському господарстві панує майновий хаос. Розв'язати його значно важче, ніж у промисловості, внаслідок багатьох причин.

- Низький рівень правової, маркетингової, технологічної, соціальної і, можливо, політичної освіченості сільського населення.

- Низька виробнича дисципліна.

- Тривалий період тиску і винищення, відсутність державного захисту сільського господарства у ринкових відносинах.

- Повільна модернізація сільськогосподарського виробництва, спричинена відсутністю оборотних коштів.

- Відсутність приватної власності на землю, банківського забезпечення оренди, застави, купівлі-продажу землі і належної інфраструктури, гарантій збереження національних інтересів на ринку землі.

Укази Президента про впорядкування відносин власності на землю у сільському господарстві мають бути всебічно підтримані, але слід звернути увагу на можливу несправедливість мафіозного характеру, що може розвинути при їх упровадженні і призвести до майнового хаосу та накопичення загрозливого невдоволення.

Заходи на селі необхідно проводити швидко, рішуче і відкрито. Вони мають супроводжуватися:

- нормативізацією господарювання на землі;

- впровадженням єдиного податку на землю;

- захистом сільськогосподарського ринку, створенням контрольованого державою ринку землі та відповідної банківської інфраструктури.

Нормативи ведення сільськогосподарського виробництва

У кожній з 27 агроекономічних підзон на базі місцевого галузевого науково-дослідного інституту, вищого навчального закладу або виконавчої структури створюються відповідальні організації, на які покладається:

- визначення агроекономічних балів врожайності (бонітет, кліматичні, економічні та інші умови);

- створення нормативних карт вирощування сільськогосподарської продукції для конкретної підзони;

- визначення нормативного прибутку у кожній підзоні і в адміністративних районах, що належать до підзони;

- інформаційне забезпечення та сприяння у веденні продуктивного господарювання.

Порядок визначення нормативних прибутків для агроекономічних підзон і балів бонітетів земель має визначитися Законом "Про плату за землю".

На основі нормативного прибутку визначається єдиний податок на землю, нормативна вартість землі.

Нормативний прибуток, єдиний податок на землю

Нормативний прибуток визначається на основі середніх нормативних витрат на вирощування врожаю.

У кожній агроекономічній підзоні визначаються:

- собівартість нормативного врожаю;

- біржові ціни на сільськогосподарську продукцію;

- нормативний прибуток у підзоні дорівнює різниці між біржовою вартістю врожаю і собівартістю нормативного врожаю.

Нормативний прибуток з окремої сільськогосподарської ділянки визначається за формулою

$$I_d = I_n \cdot B_d / B_n,$$

де I_d — нормативний прибуток на ділянці; I_n — нормативний прибуток у

підзоні; B_d — бал бонітету ділянки; B_n — бал бонітету підзони*.

Єдиний податок на землю із земельної ділянки дорівнює 30 % нормативного прибутку з ділянки.

Торгово-кредитна корпорація (ТКК)

Приймається закон про створення організації на зразок торгово-кредитної корпорації (ТКК).

До обов'язків ТКК входить регулювання ринку первинних товарів:

- зерна (пшениці, кукурудзи, соняшнику);
- нафти (пального, мастил);
- пестицидів;
- мінеральних добрив;
- запасних частин.

ТКК організовує заставну закупівлю зерна. В результаті кожному сільському господареві гарантується державою закупівля його врожаю за заставною ціною (принцип заставної закупівлі зерна полягає у безвідсотковому кредитуванні на 6 місяців власника урожаю під заставу його зерна).

Заставну закупівлю зерна здійснювати сама ТКК та її довірені комерційні організації.

ТКК володіє запасами нафтопродуктів, добрив, пестицидів і запчастин, нормалізує ціни на внутрішньому ринку цих товарів. До складу ТКК входять представники уряду і сільськогосподарських організацій.

ТКК — самоврядна організація, що працює на основі статуту про ТКК.

Головою ТКК є віце-прем'єр-міністр з агропромислового комплексу України.

Товариство земельного сільськогосподарського облаштування

Для здійснення реформи в інтересах сільськогосподарського виробництва необхідно створити інструмент, який би регулював і орієнтував ринок сільськогосподарських земель.

Як засвідчує досвід європейських країн, для цього в межах адміністративно-територіальних одиниць створюються спеціальні органи — товариства земельного сільськогосподар-

ського облаштування (ТЗСО), які об'єднуються в національну федерацію ТЗСО.

Ці товариства є акціонерними, але вони не мають на меті одержання прибутку і підпорядковані особливому статуту.

Статутний фонд ТЗСО складається з внесків регіональних сільськогосподарських організацій (сільськогосподарських спілок, обласних рад, колективних сільськогосподарських підприємств, обласних фермерських асоціацій, кредитних кас, сільськогосподарських страхових компаній тощо) і місцевих громадських колективів.

Держава контролює такі функції ТЗСО:

- дає згоду на прийняття основних рішень;
 - схвалює призначення керівників товариств;
 - дозволяє купівлю і продаж власності, що проходить через товариства.
- Основні функції ТЗСО:
- сприяння професійній діяльності сільськогосподарських товаровиробників на початковому етапі;
 - збільшення площі господарств недостатнього розміру;
 - перегрупування невеликих ділянок землі для надання їм більш вигідного розміщення;
 - контроль земельного ринку з метою запобігання спекуляції землею.

Для досягнення цих цілей ТЗСО надається право скуповувати землі, які виставляються на продаж, притримувати їх протягом 5 років і протягом цього терміну продавати їх тим покупцям, які найбільше відповідають вимогам чинного законодавства.

З метою контролю земельного сільськогосподарського ринку ТЗСО мають право купівлі землі. Це означає, що їх обов'язково інформують про всі проекти з продажу сільськогосподарської землі, як тільки є згода між продавцем і покупцем. Товариства постають у ролі покупця тоді, коли проект купівлі-продажу суттєво протидіє цілям політики поліпшення землекористування. Саме це право дає можливість контролювати ринок і поперед-

* Маються на увазі середньозважені бали бонітетів.

жати негативні явища (надмірну концентрацію земель в одних руках, завищення або заниження цін тощо).

Вироблення механізму регулювання земельного сільськогосподарського ринку дасть змогу забезпечити успішний рух земель до найефективнішого господаря і водночас запобігти спекулятивним явищам на ринку землі.

Необхідно прийняти Закон України “Про Товариство земельного сільськогосподарського облаштування”.

І так для кожної з інших галузей.

Для того щоб здійснити ці програми, повинні бути зацікавленість та ініціатива. Їх виховують у жорсткій конкуренції, яку може витримати добре організована система приватних власників. І основне ядро серед них мають становити патріотично налаштовані приватні власники. Тому настав час в організації спілок власників і керівників у різних галузях виробництва — металургії, хімії, харчової промисловості, учасників Оптового ринку електричної енергії, фермерів і банків та ін.

Настав час національної злагоди у державі. Вона складається з двох доленосних завдань: досягнення соціальної та релігійної злагоди.

Враховуючи ці моменти, настав час для домовленості між тими, кого у народі називають олігархами, між профспілками, виробничою ланкою і між урядом держави*. Президент мав би зробити ініціативний крок, який полягав би в тому, щоб зібрати чільних олігархів, яких він дуже добре знає, профспілки, які репрезентують основні галузі виробництва, банки та уряд. І ці сторони повинні чітко домовитися між собою, як має виглядати політика усередині держави. Без такої угоди ми і надалі будемо приречені вести “стресову” політику, коли вдаємо, що не помічаємо, що відбувається в державі, а потім знаходимо “козла відпущення”. Проте життя йде своєю колією.

Можна знайти обґрунтування для олігархів, в Україні можна було б прий-

няти закони, які забезпечили б недоторканність їхніх капіталів, коли вони будуть увезені з-за кордону. Навіть якщо вони були отримані нечесним шляхом. Зрештою, коли говорити категоріями совісті, то жоден із шляхів нагромадження капіталів не був чесним.

Такий договір міг би привести до успіху. Звичайно, на початку не всі пристали б до нього. І коли б початок дав певний успіх у роботі, коли б, скажімо, впродовж одного року було видно, що спільна програма починає давати результати, то люди почали б позитивно ставитися до заходів, які вони між собою постановлять.

Які це можуть бути заходи? Наприклад, не піднімати цін, не збільшувати заробітну плату, зменшити різницю між найнижчою і найвищою зарплатою, проте встановити розумні пропорції між цінами і заробітною платою; не здійснювати арешт капіталів; людей не звільняти з підприємств, які приватизуються, а знаходити для них інше заняття. Отже, можна домовитися про певні форми співжиття, вигідні як для профспілок, так і для олігархів.

Прийняттю відповідного захисного закону має передувати договір між Президентом, Урядом, олігархами і профспілками. Коли такий договір буде підписаний, то кожна сторона знайде своїх прихильників у парламенті і схилить їх до прийняття відповідного закону.

Закон фіксує певний порядок, який встановився. Якщо такий порядок виявиться ефективним, то закон необхідно приймати. Але не потрібно приймати закону щодо порядку, який себе не проявив і не має аналогів.

Укладення такого договору автоматично локалізує олігархів усередині держави і встановлює певні правила поведінки, яких вони зобов'язуються дотримуватися. І коли хтось один порушує правила договору, то інші учасники автоматично знищують такого порушника.

Першим крок до договору має зробити Президент. Цю ініціативу необхідно глибоко продумати. Потрібно

* Ця частина друкується з дозволу Галини Левицької, ко-респондента газ. “За вільну Україну”.

зібрати, так би мовити, прогресивних людей серед олігархів, профспілок, потрібно залучити Прем'єр-міністра, а ідею детально відшліфувати.

У перехідному періоді, в якому перебуває наша держава, необхідно діаметрально змінити Службу безпеки, сюди мають прийти абсолютно "свіжі" люди. Це пов'язано ось із чим. Якщо не укласти такого договору, то особи зі Служби безпеки, міліції можуть "потонути" у тенетах фінансової залежності груп олігархів, які за будь-яку ціну якнайдовше намагатимуться втримати своє становище. І що довше триватиме стан нечіткості, то глибше будуть грузнути у "болоті" взаємної фінансової залежності члени президентської адміністрації, Уряду, Служби безпеки, податкової адміністрації, митної служби України.

Чи багато серед олігархів осіб, з якими можна говорити про ці проблеми? Олігархи у сільському господарстві дуже мудрі люди, які зуміли закупити техніку, взяти значні обшири землі, організувати сучасне господарство, отримати прибуток. І саме з такими людьми потрібно вести розмову. Такі люди є в енергетиці, в металургії, в хімії та й в інших галузях виробництва. І саме з ними треба починати діалог.

Цим шляхом пішло дуже багато країн, які переживали кризи. Наприклад, Ізраїль. Свого часу там зібралися банкіри, промисловці, торговці і домовилися про правила гри — про ціни, про заробітну плату, про банківські кредити, проценти тощо. Окрім того, було обумовлено, що два роки вони дотримуватимуться цього договору. А хто порушить його, до того вживатимуться відповідні заходи як фінансового, так і морального плану. Через три місяці їхні прогнози розвитку держави почали справджуватися. На це було кинуте весь пропагандистський апарат. А через рік 80 % з того, що прогнозувалося, стало реальністю. Тоді стало зрозуміло, що вони перемогли. І народ зрозумів суть договору.

Очевидно, що ми не можемо рівнятися з Ізраїлем, який, з одного боку, є значно меншою державою за Україну, а з другого — країною великих патрі-

отів. Ми поки що можемо лише мріяти про такий рівень патріотизму суспільства, як в Ізраїльтян. Проте добрий приклад треба наслідувати.

З маси олігархів Президент мав би вибрати для діалогу кількох — найрозумніших і найдалекоглядніших. І саме з ними обговорити перспективу та доцільність укладення такого договору. А тоді вже збільшувати групу. Адже, відповідно до законів фізики, коли ви хочете поширити яесь збудження, то мусите починати від невеликої групи збуджених ідеєю людей. А потім можна залучити більш широкі групи, скажімо, по 100 осіб з кожного боку. Однак уже повинні існувати ініціативні групи, які будуть твердо триматися цієї позиції.

Процес необхідно починати негайно. Цього потребує ситуація.

Багато банкірів, Українська спілка промисловців і підприємців, Спілка сільськогосподарських виробників, Спілка енергетиків уже дозріли до цієї ідеї. Отже, є всі передумови, щоб до 10-х роковин незалежності розпочати цей процес. Потрібна лише політична воля з боку Президента.

Об'єднання православних церков в Україні в Єдину Помісну Православну Церкву є найважливішим, епохальним завданням Президента і народу України.

Проблеми українського православ'я давно вийшли за церковну огорожу, стали плоттю і кров'ю суспільного життя та політичних протистоянь України. Об'єднання православних церков у Єдину Помісну Православну Церкву є найважливішим, епохальним завданням Президента і народу України.

Справа об'єднання та надання канонічності — вельми складна, і переговори, які розпочалися у 2000 р., йдуть важко. У червні 2000 р. наша делегація на чолі з віце-прем'єр-міністром п. Жулинським досягла певної згоди. Москва та Константинополь

спільно запланували у Швейцарії зустріч зацікавлених сторін — представників усіх українських церков, українського уряду та представників Константинопольського і Московського патріархатів. Невдовзі, однак, усі ці домовленості стали недійсними — передумала Москва. Знов усе було відкладено і знову почали їздити православні ієрархи за підтримкою — одні до Царгорода, інші — до Москви. А тим часом стан роздроблення, розколу українського православ'я триває й поглиблюється, тим самим посилюючи розкол українського суспільства. Навіть звернення Президента України до українських православних церков, до Вселенського патріарха не дають помітних зрушень.

Зрештою, зрозуміло, чому вагається патріарх Варфоломій — він стурбований тим, що його енергійне втручання в українські церковні справи може привести до розколу Півночі Вселенського Православ'я. Адже частина помісних православних церков перебуває під сильним впливом Московської патріархії і може не наважитися дати згоду на утворення Української Помісної Церкви. Втім, сам Вселенський патріарх глибоко переконаний, що така церква має бути і що це абсолютно канонічна справа.

Під час Різдвяного посту у 2000 р. у Стамбулі побувала делегація Верховної Ради. Ми знайшли переконливу, логічну формулу примирення, яка може влаштувати всіх. Вона полягає ось у чому. Починати треба зі зняття тих покарань, заборон у священнослужінні та анафем, які наклала на українських ієрархів Московська патріархія. Для цього Вселенський патріарх має скликати свій Синод, а може — Церковний суд. Йдеться про реабілітацію теперішнього патріарха Філарета та кількох єпископів УПЦ Київського патріархату і УАПЦ. Цікаво, що стосовно митрополита (тодішнього) Філарета Московська патріархія зробила неабиякі інтелектуальні зусилля, аби обґрунтувати анафему (канонічних підстав для неї не було — митрополит Філарет не був винний у ересі). А що стосується, наприклад, єпископів Андрія та Якова, то там

Москва взагалі не навела будь-яких істотних підстав. Це був чистий абсурд — їх засудили тільки за те, що вони виступали за незалежність Української Церкви. Якщо ці єпископи будуть реабілітовані, вони стають канонічними. Канонічними стають і всі висвячені ними єпископи і духовенство.

Як тільки єпископат, а отже і середне, висвячене ним, духовенство будуть визнані канонічними, щезнуть усі перешкоди для спільних міжцерковних обговорень, зустрічей, дій. А найголовніше — тоді можна буде зібрати всеукраїнський православний Собор, який обере Патріарха згідно з канонічною процедурою. Такий підхід не ущемляє інтересів Московського патріарха і може привести до об'єднання православ'я, а отже, до консолідації народу України.

Об'єднання розколеного сьогодні православ'я і створення канонічної незалежної Української Церкви стане другою за значенням подією у новій історії України після Всенародного референдуму, коли країна проголосувала за незалежність. І посадові особи влади й церкви, які сприятимуть цьому процесу й успішно завершать його, матимуть великі заслуги перед Вітчизною і навечно увійдуть в історію. Бо об'єднана церква викаже надзвичайний і благодатний вплив на суспільство, зокрема, моральний вплив на верхні ешелони влади, а також сприятиме нашому самоусвідомленню.

Звичайно, піднесення економіки держави є тією основою, на якій виростатиме організаційна міць держави. Для цього необхідна тісна співпраця між Урядом і Верховною Радою при більш чіткому визначенні в усьому процесі місця і ваги Адміністрації Президента.

Якби співпраця і взаємна повага Уряду і Верховної Ради, що їх намагаються утримати Голова Верховної Ради І. Плющ і (вже колишній) глава Уряду В. Ющенко, були успішно підтримані Президентом держави і підпорядкованими йому силовими структурами і засобами масової інформації, вони принесли б народові України спокій і продуктивне просування вперед.

Зміст

<i>Георгій Щокін</i> Передмова від видавців	3
<i>Николай Амосов</i> Размышления об обществе, будущем и об Украине	7
<i>Митрополит Владимир</i> Богословские мысли о христианской жизни	25
<i>Леонид Грач</i> Крым — особенный регион Украины. Так распорядилась история	33
<i>Владимир Гринёв</i> Итоги и уроки десятилетия независимости Украины	47
<i>Леонід Кравчук</i> “Випала мені така доля — стати першим Президентом держави Україна...”	67
<i>Олександр Мороз</i> Політична анатомія України	81
<i>Борис Олійник</i> Хто нами править?	95
<i>Геннадій Удовенко</i> На зламі тисячоліть постала Україна вівки віків	109
<i>Ігор Юхновський</i> Україна: спадок, стан і перспективи	137

The collective monograph, dedicated to the 10th anniversary of independence of Ukraine, represents articles of well-known contemporary Ukrainian politicians. It presents different points of view on current events. It also elucidates the strategies of national development and the ways of making of independent sovereign Ukrainian state in the modern world. All this demands to renovate the sole, to accumulate intellectual potential and to comprehend Ukrainian nation's historical mission in the 3rd millennium. The authors belong to different political trends, but there is one thing that unites them — their love to Ukrainian people and longing for making its life better.

The monograph is intended for politicians, scientists, post-graduates and students of higher educational institutions.

Наукове видання

Амосов Микола Михайлович
Володимир (Сабодан Віктор Маркіянович)
Грач Леонід Іванович та інші

НОВІТНЯ УКРАЇНА
1991–2001
(РОЗДУМИ ВИДАТНИХ СУЧАСНИКІВ)

Колективна монографія
(Укр., рос. мовами)

Scientific edition

Amosov, Mykola M.
Volodymyr (Sabodan, Viktor M.)
Grach, Leonid I. and others

MODERN UKRAINE
1991–2001
(THOUGHTS OF OUTSTANDING CONTEMPORARIES)

Joint monograph
(In Ukr. and Rus.)

Відповідальний редактор *І. В. Хронюк*
Редактор *Г. В. Воїнова*
Коректори *Т. К. Валицька, Л. М. Гримальська*
Комп'ютерна верстка *Г. В. Попович, А. Б. Нефедов*
Оформлення обкладинки *Я. С. Уласік*

Реєстраційне свідоцтво ДК № 8 від 23.02.2000

Підп. до друку 20.07.01. Формат 84×108/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 16,8. Обл.-вид. арк. 15,5. Тираж 3000 пр. Зам. № 1-172

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

Акціонерне товариство закритого типу "Книга"
04655 МСП Київ-53, вул. Артема, 25